

**AZERBAYCAN'DA BANKA DIŞI KREDİ
KURULUŞLARININ (BDKK) HUKUKİ YAPISI VE
İŞLEYİŞİ**

2022

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
BANKACILIK VE FINANS**

Murad GADIRLI

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Hakim AZİZ

**AZERBAYCAN'DA BANKA DIŞI KREDİ KURULUŞLARININ
(BDKK) HUKUKİ YAPISI VE İŞLEYİŞİ**

Murad GADIRLI

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Hakim AZİZ

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Bankacılık ve Finans Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖZ.....	5
ABSTRACT.....	6
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	7
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	8
KISALTMALAR	9
ARAŞTIRMA KONUSU	10
ARAŞTIRMA AMAÇ VE HEDEFLERİ	10
PROBLEM TANIMI VE ÇALIŞMA DÜZEYİ.....	10
ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ	10
ARAŞTIRMA VERİ TABANI VE KISITLILIKLARI	11
TEZİN YAPISI VE KAPSAMI	11
BÖLÜM I.....	12
GENEL FİNANSAL SİSTEM VE KREDİ KURULUŞLARININ FİNANS SİSTEMİNDEKİ YERİ.....	12
1.1. Finansal Sistem Kavramı ve Kapsama Alanı	12
1.1.1. Paranın İşlevleri	13
1.1.1. Finansal Sistemin Kategorileri	15
1.1.2. Modern Finansal Sistem'in Yapısı	18
1.2. Finansal Kuruluşlar ve Faaliyetleri.....	22
1.2.1. Banka Dışı Finans Kuruluşları.....	25
1.3. Banka Dışı Finans Kuruluşlarının Finansal Sistem'de Rolü	27
BÖLÜM II	31
AZERBAYCAN'DA FİNANSAL SİSTEMİN YAPISI.....	31
2.1. Azerbaycanda Finans Sistemin Gelişimi.....	31
2.2. Bankaların finansal sistemdeki rolü	38
2.3. BDFK'ların Azerbaycan Finansal Sistemdeki Rolü	43
2.3.1. Azerbaycan'da Kredi Birlikleri'nin İşleyiş Yapısı.....	48
2.3.2. Azerbaycan'da Banka Dışı Kredi Kuruluşları'nın İşleyiş Yapısı.....	53

BÖLÜM III.....	58
AZERBAJCAN'DAKI BDFK'LARIN FİNANSAL PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ	58
3.1. Literatür Araştırması	58
3.2. Araştırmanın Amacı	64
3.3. Veri ve Araştırma Yöntemi	65
3.3.1. TOPSIS Yöntemi	66
3.3.2. CRITIC Yöntemi	68
3.4. Finansal Performans Değerlendirmesi.....	70
3.5. Araştırma Bulguları.....	77
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	84
TABLolar LİSTESİ.....	93
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	94
EKLER.....	95

TEZ ONAY SAYFASI

Murad GADIRLI tarafından hazırlanan “AZERBAYCAN’DA BANKA DIŞI KREDİ KURULUŞLARININ (BDKK) HUKUKİ YAPISI VE İŞLEYİŞİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğretim Üyesi Hakim AZİZ

.....

Tez Danışmanı, İşletme Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Bankacılık ve Finans Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 22/06/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Ferudun KAYA (BAİBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Mehmet İSLAMOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Hakim AZİZ (KBÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Murad GADIRLI

İmza :

ÖZ

Günümüz dünyasında her sektörde olduğu gibi finans sektöründe de keskin rekabet mevcuttur. Bu rekabet ortamında bankalar, hemen hemen her ülke için açık ara üstün konumdadır. Ancak, bankalarla neredeyse aynı düzeyde hizmet sayısı ve kalitesi sunan kuruluşlar da vardır. Bu kuruluşların tamamı Banka Dışı Finans Kuruluşları (BDFK) olarak isimlendirilir. Bu araştırmada, Azerbaycan’da BDFK’lar içinde önemli yere sahip olan Banka Dışı Kredi Kuruluşlarının (BDKK), Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan TOPSIS ve CRITIC yöntemlerinin yardımıyla finansal performans değerlendirilmesi yapılması ve performans sıralaması elde edilmesi amaçlanmıştır. 2016-2020 yıllarını kapsayan analiz aşamasında, Banka Dışı Kredi Kuruluşların 8 adet finansal rasyo’su kullanılmıştır. Analiz sonucunda, 15 adet BDKK içinden en yüksek performansa sahip BDKK’nın “Finca Azerbaycan” A.Ş. olduğu bulunmuştur. Yıl bazında elde edilen ortalama puanlarda ise 2016 yılının en yüksek olduğu kanıtına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: TOPSIS, CRITIC, Banka Dışı Kredi Kuruluşları, Banka Dışı Finans Kuruluşları

ABSTRACT

In today's world, there is fierce competition in the finance sector, as in every sector. And in this competitive environment, banks are in a clear superior position for almost every country. However, there are also organizations that offer almost the same number and quality of services as banks. All of these institutions are called Non-Bank Financial Institutions (NBFI). In this research, it is aimed to evaluate financial performance and obtain performance ranking with the help of TOPSIS and CRITIC methods, which are Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods for Non-Bank Credit Institutions (NBCI), which have an important place among NBFIs in Azerbaijan. In the analysis phase covering the years 2016-2020, 8 financial ratios of Non-Bank Credit Institutions were used. As a result of the analysis, the “Finca Azerbaijan” was found to be, which has the highest performance among 15 NBFIs. It has been proved that the average scores obtained on a yearly basis are the highest in 2016.

Keywords: TOPSIS, CRITIC, Non-Bank Credit Institutions, Non-Bank Financial Institutions

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Azerbaycan'da Banka Dışı Kredi Kuruluşlarının (BDKK) Hukuki Yapısı ve İşleyişi
Tezin Yazarı	Murad GADIRLI
Tezin Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Hakim AZİZ
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	22/06/2022
Tezin Alanı	Bankacılık ve Finans
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	95
Anahtar Kelimeler	TOPSIS, CRITIC, Banka Dışı Kredi Kuruluşları, Banka Dışı Finans Kuruluşları

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Legal Structure and Operation of Non-Bank Credit Institutions (NBCI) in Azerbaijan
Author of the Thesis	Murad GADIRLI
Advisor of the Thesis	Asst. Prof. Hakim AZİZ
Status of the Thesis	Master's Thesis
Date of the Thesis	22/06/2022
Field of the Thesis	Banking and Finance
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	95
Keywords	TOPSIS, CRITIC, Non-Bank Credit Institutions, Non-Bank Financial Institutions

KISALTMALAR

ADR : Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti

AR : Azerbaycan Cumhuriyeti

AR MB : Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

BDKK : Banka Dışı Kredi Kuruluşu

BDFK : Banka Dışı Finans Enstitüsü

MBNP : Mali Piyasalar Denetleme Odası

AMFA : Azerbaycan Mikrofinans Derneği

ARAŞTIRMA KONUSU

Azerbaycan finansal sisteminde diğ er finansal kurumlar gibi önemli yere sahip kuruluşlardan biri Banka Dışı Finans Kuruluşlarıdır (BDFK). Şu anda ülkede 51'i Banka Dışı Kredi Kuruluşu (BDKK) ve 42'si kredi birliği olarak faaliyet gösteren 93 BDFK bulunmaktadır. Çalışmada, banka dışı kredi kuruluşlarının işleyiş yapısı ve faaliyetleri incelenecektir. Araştırma konusunun oldukça güncel olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla ekonominin merkezinde kredi kuruluşlarının olduğu herkesin kabul ettiği bir görüştür. Ve bu nedenle, bu sistemdeki değişiklikler devlet için çok önemlidir.

ARAŞTIRMA AMAÇ VE HEDEFLERİ

Araştırmada, 2016 - 2020 dönemi için Azerbaycanda faaliyette olan Banka Dışı Kredi Kuruluşlarının bu dönemdeki finansal yönetim performansının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın temel hedefi, Banka Dışı Kredi Kuruluşlarının faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi değerlendirmek, diğ er ülkelerin deneyimlerini incelemek ve ülke ekonomisi ve finansal sistem için uygun önerilerde bulunmak olacaktır.

PROBLEM TANIMI VE ÇALIŞMA DÜZEYİ

Azerbaycan'da bankaların ülke ekonomisi ve finans sisteminde Banka Dışı Finansal Kuruluşlarına göre daha büyük bir paya sahip olmasından dolayı, konu ile ilgili, başka ülkelere kıyasla, oldukça kısıtlı sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda kredi kuruluşlarının, özellikle BDFK'ların faaliyetleri, bunların ekonomideki rolleri ve payları incelenmemiştir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Banka Dışı Kredi Kuruluşlarının finansal performansının değerlendirildiği bu çalışmada Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan TOPSIS ve CRITIC yöntemleri kullanılarak 15 adet BDKK'nın performans değerleri elde edilmiştir. Analiz aşamasında araç olarak, Jupiter Lab İDE'si üzerinde Python programlama dili (Pandas ve Numpy modülleri) kullanılmıştır.. Ayrıca, araştırmada,

Python programlama dilinin Seaborn ve Matplotlib modülleri yardımıyla grafiksel analiz yöntemleri de kullanılacaktır.

ARAŞTIRMA VERİ TABANI VE KISITLILIKLARI

Ülkede 2016-2020 yılları arasında faaliyet gösteren banka dışı kredi kuruluşlarının istatistiksel göstergeleri burada kullanılmıştır. Tüm istatistiksel göstergeler Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası verilerinden ve ilgili BDKK'ların denetim raporlarından elde edilmiştir.

Bankalara kıyasla banka dışı kredi kuruluşları hakkında çok az miktarda istatistiksel veri bulunmaktadır.

TEZİN YAPISI VE KAPSAMI

Tez, bir öz, 3 bölüm, sonuçlar ve öneriler, bir referans listesi, bir tablo listesi ve bir şekil listesinden oluşur. İlk bölüm, finansal sisteme ve kredi kuruluşlarının finansal sistemdeki rolüne odaklanacaktır. İkinci bölüm, Azerbaycan'daki finansal sistemin durumu, özellikle de bankalar ve banka dışı finansal kuruluşlar hakkında bilgi sağlayacaktır. Üçüncü bölüm, BDFK'ların Azerbaycan'daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik bir değerlendirmesini sunmaktadır. Sonunda araştırmanın sonuçları not edildi ve öneriler yapıldı ve kullanıldı bir referans listesi verilmiştir.

BÖLÜM I

GENEL FİNANSAL SİSTEM VE KREDİ KURULUŞLARININ FİNANS SİSTEMİNDEKİ YERİ

1.1. Finansal Sistem Kavramı ve Kapsama Alanı

Finans bireylerin ve şirketlerin gerekli fonları uygun koşullarda ve şekillerde sağlama ve doğru kullanma faaliyetidir. Finans hem piyasa ilişkilerinin yapısında hem de devlet tarafından düzenlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Finans, piyasa ilişkilerinin ayrılmaz bir parçasıdır ve aynı zamanda kamu politikasının uygulanması için önemli bir araçtır. Bu nedenle, mevcut durumda, finansın doğasının ve faaliyetlerinin özelliklerinin derinlemesine incelenmesi ve bu özelliklerden tam olarak yararlanmanın yolları, toplumsal üretimin etkin gelişimi için gerekli koşullardan biridir (Mehdiyeva, Hasanli, Hasanova, & Gurbanova, 2006).

Latince finans kelimesi ve "paranın ödenmesi" anlamına gelir. "Maliye" kelimesi Arapça'dan türetilmiştir ve "malların ve servetin değeri", yani para anlamına gelir. "Finans" kelimesi ise, eski Latince'deki "financia" kelimesinden türemiştir ve para ödemesi anlamına gelir (Baghirov & Hasanli, 2011). Bilimsel bir kavram olarak kamusal yaşamda finans, paranın hareketinin yanı sıra gelir mekanizmasını ve harcamalarını da kapsar. Genellikle 'finans' kavramı para yönetimi olarak anlaşıldığı için bu kavram para ile eşit olarak kabul edilir. Finansmanın ne anlama geldiğini anlamak için paraya ihtiyacınız olduğu doğrudur. Paranın varlığı ve hareketi sonucunda finansal ilişkiler kurulur ve para yoksa bu ilişkiler olmaz. Finansal ilişkilerin ortaya çıkışı, nakit akışı şeklinde kendini gösterir. Nakit akışlarının üretim ve tüketim sürecinde olmaması, bu aşamalarda finansal bir ilişkinin olmadığını gösterir. Finansın işlevleri, doğası gereğince belirlenir (Süleymanov & Cihan, 2013).

Finansın içeriğini belirleyen etken finansal ilişkilerdir. Finans, nakit fonların yaratılması ve kullanılması ile ilgili süreçlerin yer aldığı bir ekonomik ilişkiler sistemidir. Bu ilişkilerin var olabilmesi için devletin, şirketlerin ve bireylerin birbirleriyle ekonomik bir ilişki içinde olmaları gerekir. Ancak, tüm parasal ilişkilerin finansal olmadığı unutulmamalıdır. Finansal ilişkiler, nakit fonların yaratılması ve kullanılmasıyla ilgili parasal ilişkileri içerir. Genel olarak, finans iki ana bölümden

oluşur: merkezi finans ve merkezi olmayan finans. Yani merkezi finans, devlete has olan kurumları, merkezi olmayan finans ise özel finans kurumlarını kapsıyor. Finansın oluşumunun temelinde devletin rolünün büyük olduğu unutulmamalıdır. Merkezi finans, kamu maliyesidir ve devlet bütçesini, özel bütçe dışı fonları, belediye bütçesini, devlet kredisini vb. içerir. Merkezi olmayan finans, kar amacı gütmeyen kuruluşlardan ve ticari kuruluşlardan gelen finansmanı içerir (Hüseynov, 2006).

Paranın işlevleri, klasik ve modern işlevler olmak üzere ikiye ayrılır. Finansın bazı iktisatçılar için iki, bazıları için dört işlevi vardır. Dağıtımın bir işlevi olarak finansal üretim ve hizmetler alanlarında faaliyet göstererek değer yaratma sürecine katılmak. Yeniden üretim sürecinin geliri dağıtma aşamasına katılarak, yaratılan değer finansa olarak oluşturulmasını sağlar. Ve bu değer aynı zamanda para ile ifade edilir. Finansın ikinci önemli işlevi kontrol işlevidir. Dağıtım işlevi ve kontrol işlevi aynı anda oluşur ve çalışır. Geliri yeniden dağıtma ve kontrol gibi işlevler, aynı ekonomik sürecin iki yüzüdür. Dolayısıyla, kontrol işlevinin kendisi dağıtım işlevinden kaynaklanır ve GSYİH ile milli gelirin parasal fonlara ve belirli amaçlar için harcamalara dağılımı üzerindeki denetimden kaynaklanır (Süleymanov & Cihan, 2013).

1.1.1. Paranın İşlevleri

Paranın işlevleri, klasik ve modern işlevler olmak üzere ikiye ayrılır. Paranın klasik işlevleri şunlardır:

- Mübadele (değişim) aracı olması
- Hesap birimi olması
- Değer saklama aracı olması
- Yasal borç ödeme aracı olması (ertelenen ödemeler standardı).

Mübadele (Değişim) Aracı Olması: Para, mal ve hizmetlerin satın alınmasında bedelinin ödenmesi için kullanılan ve herkesin tarafından kabul edilen bir nesnedir. Para, mal ve hizmetlerin el değiştirmesi işlemi hızlandıran ve kolaylaştıran vasıtaadır.

Hesap Birimi Olması: Para, ekonomide hesap birimi fonksiyonunu üstlenerek bilgi işlemede ve bilgi temininde kolaylık sunmaktadır.

Değer Saklama Aracı Olması: Para, insanların servetlerinin bir kısmını saklayabilmek için kullanılan araçlardan biri olabilir. Yani, para, diğer finansal aktiflerle beraber güçlü bir finansal sistemin kurulmasını sağlar. Kişiler, tasarruflarını fiziki varlık şeklinde tutmak mecburiyetinde değildirler. Ayrıca, tasarrufların kredi şeklinde devri de kolaydır. Sonuç olarak, finansal sistemde tasarruflar ve yatırımlar çoğalır.

Yasal Borç Ödeme Aracı Olması (Ertelenen Ödemeler Standardı): Para, günümüz dünyasında resmi bir ödeme aracı statüsünü elde etmiştir. Para sistemlerinde devlet, parasal sistemin oluşturulması ve yürütülmesinde üstlendiği rol vasıtasıyla paraya yasal değer sağlamıştır (Novruzov & Hüseyinov, 2007).

Paranın bilinen klasik işlevlerinden başka modern işlevleri de mevcuttur:

- İktisadi faaliyetleri yönlendirme işlevi
- Gelirleri yeniden dağıtma işlevi
- Nüfuz sağlama aracı olması işlevi

İktisadi Faaliyetleri Yönlendirme İşlevi: Para, modern ekonomik işlevler kapsamında sadece piyasa işlemlerinde ve finansal sistemde mevcut olan bir araç olmanın yanı sıra, esasen bir iktisat politikası aracıdır. Bunu esas alarak, özellikle parayı yaratan kuruluş olan merkez bankalarının uyguladığı para ve faiz politikalarına dikkat çekilmelidir.

Gelirleri Yeniden Dağıtma İşlevi: Finansallaşma ve parasallaşma süreçlerinin gelişimi ve yaygınlaşması kapsamında parasal etkenlerde oluşan değişimler iktisadi aktörlerin gelirlerinde ve tabii ki servetlerinde de önemli değişimler yaratmaktadır.

Nüfuz Sağlama Aracı Olması İşlevi: Paranın modern işlevlerinden bir başkası da nüfuz sağlama aracı olmasıdır. Burada vurgulanmak istenen konu, sermaye anlamında paraya sahip olanların veya parasal-finansal sistemleri yönlendirme imkanına sahip olanların bu güçlerinin daha da ötesinde bir nüfuza sahip olmalarıdır (Kızılkaya, 2010).

İstikrarlı bir gelişme için ekonomik dizginlemeler çok önemlidir. Bu, devlet veya finansal birimler tarafından yapılmalıdır. Bir piyasa ekonomisinde, bu esas olarak büyük ölçekli şirketler tarafından yapılır. Ancak ekonomik duruma bağlı olarak devletin bazı düzenlemeler yapmaya ihtiyacı olabilir. Devlet bunu özellikle kriz sırasında finans politikası yoluyla yapıyor. Diğer bir finansal işlev de teşviiktir. Bu işlev, ekonomideki mali düzenlemelerle yakından ilgilidir. Dolayısıyla bu süreçler birbirini etkiler. Ekonomik canlandırma yöntemi olarak ekonomiye devlet müdahalesi, finansal düzenleme yoluyla gerçekleşir. Finansal teşvik, sosyal üretimin düzenleme yöntemlerinden biridir (İbrahimov, Novruzov, & Atashov, 2014).

1.1.1. Finansal Sistemin Kategorileri

“Finansal sistem”, “finans” kavramının devamı olarak da adlandırılabilen bir kavramdır. Finansal sistem, alacaklılar, yatırımcılar ve borçlular arasında nakit akışı sağlayan bir bütündür. Sistem, yatırımcılar ve mevduat sahipleri arasında verimli ve sürekli bir iletişim sağlamak için tasarlanmış bir-biriyle ilişkili hizmetler, piyasalar ve işletmelerden oluşur. Finansal sistemlerde para, kredi ve finansal değişim aracı olarak kullanılır (Mammadov, 2010). Finansal sistemler, fonların ekonomik sektörler arasında tahsis edilmesine, yatırılmasına veya transfer edilmesine izin verir. Ayrıca bireyler ve şirketlerle ilişkili riskleri de paylaşırlar. Finansal sistem, finansal piyasaları doğrudan etkilediği için sıkı bir şekilde yönetilir. Bu piyasaların istikrarı tüketicilerin parasını korumada önemli bir rol oynar ve aynı zamanda onların güvenini haklı çıkarmak için de önemli bir koşuldur. Finansal sistem esas olarak ticari bankalar, merkez bankaları, devlet bankaları ve kooperatif bankaları gibi finansal kuruluşlar tarafından yönetilmektedir. Finansal sistemler, modern bir ekonomide önemli olan bir dizi işlevi yerine getirir. Mal ve hizmet alışverişini kolaylaştırır, mevduatları harekete geçirir, kredi tahsis eder ve borçluları kontrol eder ve ödeme hizmetleri sağlarlar (Rudiy, 2009).

Ekonomik sistem içerisinde, sistemin katılımcıları arasında ortaya çıkan finansal ilişkiler ve bu ilişkileri düzenleyen finansal kuruluşlar bütün bir sistemi oluşturur. Ekonomideki tüm fonların hareketini içeren bu sisteme finansal sistem denir. Finansal sistem, finansal ilişkiler içerisinde şekillenir. Ve bu sistem temel

olarak 4 kategoriye ayrılmıştır: uluslararası finans, kamu maliyesi (kamu, belediye), işletme finansı ve bireysel finans (Çelik, 2020).

Uluslararası finans, ithalat ve ihracat işlemlerinin ödenmesinde, uluslararası kredilerin verilmesinde ve yatırımların yanı sıra uluslararası sosyal güvenliğin sağlanmasında uluslararası para birimlerinin hareketinin gözlemlendiği bir dizi finansal ilişkilerdir (Mahmudov & Guliyev, 2011).

İşletme finansı iş değerlemesi, öz sermaye yatırımı ve yatırım yönetimi vb. içermektedir. İşletme finansı, işletmelerin aktivitelerinin sağlanabilmesi için fon oluşturma yöntemleridir. Finansal yönetim, karlılık oranı ve risk oranının dengelenmesini sağlarken, işletmenin kazancını da atmeye çalışır (Haberso, 2021).

Bireysel finans, kişilerin paralarını doğru şekilde kullanarak gelir ve gider arasındaki dengeyi korumaya yarayan bir muhasebe yöntemidir. Bireysel finansın esas kavramları tasarruf ve birikimdir (HangiKredi, 2020). Bireysel finans, eğitim ödemelerini, mülk ve araba gibi uzun vadeli malların finansmanını, sağlık ve mülk sigortasını, yatırım ve emeklilik tasarruflarını vb. içerir. Finansal Planlama Standartları Konseyi tarafından önerildiği üzere, bireysel finansal planlamanın ana alanları şunlardır: finansal durum, vergi planlaması, yatırım ve tasarruf hedefleri, emeklilik planlaması ve mülk planlaması (Finansal Planlama Standartları Kurulu, 2015).

Kamu maliyesi, devlet işlevlerinin yerine getirilmesi için GSYİH'nın para biriminde dağıtılması ve oluşumunun gerçekleştiği bir dizi ekonomik ilişkilerdir (Rudiy, 2009). Kamu maliyesi, devletin vergilendirme, borçlanma ve harcama politikalarını inceleyen bir ekonomi dalıdır. Kamu finansmanı-kamu mallarının üretimi ve diğer kamu yönetimi işlevlerinin uygulanması ve bu sürecin etkin yönetimi için gerekli olan parasal kaynakların oluşturulması ve kullanılması sürecidir (Kayzen, 2011).

Finansal sistemin iki temel unsuru, fon açığı olan ve fon fazlası olanlardır. Fon fazlası olanlar finansal kurumlar sayesinde yatırım araçlarına fonlarını aktararak servetlerini artırma çabasındadırlar. Fon açığı olanlar ise bu açıklarını çeşitli finansman araçları ile gidermek istemektedirler. Finansal sistemin ekonomiye en

büyük katkısı, ihtiyaç sahibi kişi ve şirketlere ek finansal kaynakların yönlendirilmesine aracılık etmektir. Ancak finansal sistem, sadece ekonomiye gerekli parayı sağlamamakta, aynı zamanda ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme için çok önemli olan yatırım sermayesi birikimini de kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bireylerin ve şirketlerin risk seçimleri yapmasına yardımcı olur (Finansal Göz, 2017).

Finansal sistem ulusal, küresel ve kurumsal seviyelerde faaliyet göstermektedir. Birçok bileşen, finansal sistemi farklı seviyelerde oluşturur. Firmanın finansal sistemi, şirketin finansal performansını izleyen bir dizi prosedürdür. Bu sistem, finansal açıdan bir firma içindeki tüm alanları kapsar. Örneğin, muhasebe işlemleri, gelir ve gider cetvelleri, maaş bordrosu, bilanço ve b. Bölgesel düzeyde, finansal sistem, borç verenlerin ve borç alanların para alışverişi yapmasına izin veren bir sistemdir. Bölgesel finansal sistemler, bankaları ve diğer finansal kurumları, finansal piyasaları ve finansal hizmetleri içerir. Global finansal sistem ise, temelde küresel ekonomi içindeki tüm finansal kurumları, borç verenleri ve borçluları kapsayan daha geniş bir sistemdir. Global bir perspektiften bakıldığında, finansal sistemler arasında Uluslararası Para Fonu, merkez bankaları, Dünya Bankası ve büyük yabancı kreditorler bulunmaktadır. Global finansal sistem, genel anlamda, yasal anlaşmalar, kuruluşlar ve resmi ve gayri resmi bireyler aracılığıyla yatırım ve ticareti finanse etmek için uluslararası finansal sermaye akışlarını entegre eden küresel bir çerçevedir (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2011).

Finansal kurumlar, ekonomik sistemde çok çeşitli işlevleri yerine getirir. Finansal sistem, bankalar gibi finansal kuruluşlarla sınırlı değildir ve kapsamı geniştir. Aracı kurumlar, yatırım şirketleri ve sigorta şirketleri gibi bazı kurumlar da finans piyasalarına hizmet vermektedir. Ancak bu kurumlar, bankacılık mevzuatı dışında bir şirket veya kuruluş tarafından düzenlenen banka dışı finansal kuruluşlardır. Ayrıca, banka dışı finans kuruluşlarına yatırım fonu, sigorta ve finansal krediler sunan şirketler vb. dahildir. Uluslararası piyasalarda ticaret yapan şirketler de bir finansal sisteme sahip banka dışı finansal kuruluşlar olarak kabul edilir (Reitix, 2020).

1.1.2. Modern Finansal Sistem'in Yapısı

Modern finansal sistem, finansal kurumları, finansal piyasaları, finansal araçları ve finansal hizmetleri içerir. Finansal sistemin bileşenleri:

1. Finansal kurumlar

Finansal kurumlar, mevduat, kredi, yatırım ve döviz bozdurma gibi finansal ve parasal işlemlerle uğraşan şirketlerdir. Finansal kurumlar, üyelere ve müşterilere finansal hizmetler sağlar. Finansal kurumlar, risk özelliklerine, varlıklarına ve yükümlülüklerine vb. kriterlerine bağlı olarak çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Ayrıca, mevduat sahipleri ve borçlular arasında aracı olarak hareket ettikleri için finansal araçlar olarak da isimlendirilirler. Tüm finans kurumlarının temel işlevi, kaynak zengini gruplar ve kaynakları yetersiz gruplar arasında arabuluculuk yapmaktır. Ancak, bu temel işlevi farklı şekillerde uygulurlar. Buna ek olarak, finansal kurumlar birçok insana hizmet eder, çünkü finansal işlemler herhangi bir ekonomik yapının önemli bir parçasıdır ve bireyler ve şirketler operasyonlar ve yatırımlar için finansal kurumlara güvenirlir. Hükümetler, finans kurumlarının ekonomide oynadıkları önemli rol nedeniyle bankaları ve diğer finansal kurumları kontrol etmenin ve denetlemenin önemli olduğunu düşünüyor. Genel olarak finansal krizlerin tarihi, finansal kurumların iflaslarının ülkelerde ve dünyada paniğe yol açtığını göstermektedir. Finans kuruluşları, bireysel ve ticari müşteriler için geniş bir ürün ve hizmet yelpazesi sunar. Sunulan özel hizmetler, finansal kurumlar arasında farklılık gösterir. Finansal kurumlar, başlıca bankalar ve banka dışı finansal kurumlar olmak üzere iki gruba ayrılır. Bankalar ve banka dışı finans kuruluşları bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır (ING Bank, 2019).

2. Finansal piyasalar

Pazarlar, belirli şeylerin satıldığı yerler olarak nitelendirilir. Finansal sistemler de pazarlardan (piyasalardan) ve katılımcılardan oluşur. Finans piyasasında satılan şeyler finansal araçlardır. Finansal piyasalar, insanların menkul kıymetler ve türev finansal araçlarla ticaret yaptığı piyasalardır. Bu, insanların finansal menkul kıymetler, türev finansal araçlar ve ayrıca vadeli işlemler ve opsiyon sözleşmelerinde düşük işletme maliyetleriyle ticaret yaptıkları bir piyasadır. Menkul kıymetlere hisse

senetleri, sertifikalar, tahviller, senetler, çekler dahildir. Menkul kıymetler farklı kaynaklar temelinde ihraç edilmektedir (Bashirov, 2016).

Finansal piyasalarda satılan araçlar üç türe ayrılabilir: borç, sermaye ve koşullu. Borçlanma araçları, gelecekte belirli bir tarihte belirli tutarda yabancı para geri ödeme taahhütleriyle ilgilidir. Borçlanma araçları mevduatları, devlet hazine borçlarını, ticari senetleri, şirket tahvillerini ve ipotekleri içerir. Sermaye araçları arasında hisse senetleri bulunur ve borçlanma araçlarının aksine, nakit ödemelerin boyutu veya zamanlamasıyla ilgili özel bir anlaşma sağlamazlar. Koşullu araçlar, belirli koşullar altında belirli ödemeler yapmayı vaat ediyor. Bu, tüm sigorta türlerini içerir. Türev finansal araçlar olan dördüncü bir grup da bulunmaktadır. Bu araçların temel özelliklerinden biri, her birinin farklı risk seviyeleri içermesidir (C&S GROUP, 2020).

Menkul kıymetler, para sermayesini artırmak için çıkarılır ve hisse senetleri, bonolar, devlet borcu ve ilgili belgeleri içerir. Menkul kıymetler iki gruba ayrılır; birincil menkul kıymetler ve ikincil türev menkul kıymetler (Investopedia, 2021).

Finans piyasası, bankalar arası döviz değişimini, menkul kıymetler borsasını, para piyasasını, borsa ve döviz piyasasını içerir. Ve bunlar finansal menkul kıymetler, borsalar veya emtia borsalarında alım satımı kolaylaştırmaya yardımcı olan kuruluşlardır. Bu, fiziksel bir konum (Bakü Borsası, Londra Borsası, Tokyo Borsası gibi) veya elektronik bir sistem (NASDAQ - New York Borsası) olabilir. Borsa, menkul kıymetler, hisse senetleri, tahviller ve diğer finansal araçların borsa simsarları ve tüccarlar tarafından alınıp satıldığı bir yapıdır. Bankalararası döviz işlemleri, bankaların farklı para birimlerini değiştirdiği yüksek seviyeli bir döviz piyasasıdır (TURKAU, 2021). Bunlara ek olarak, finansal piyasalar aşağıdaki bölümlere ayrılmıştır:

- Emtia ürünlerinin ticaretinin yapıldığı emtia piyasaları. Altın, petrol, buğday, kahve, kakao, meyve, şeker vb. tarım ürünleri ve enerji kaynaklarının satışı yapılır.

- Türev finansal araçlar piyasasında finansal risk yönetimi için araçlar sağlar.
- Vadeli işlem piyasası - gelecekte emtia ticaretinde standartlaştırılmış vadeli sözleşmeler sağlar. Burada, finansal piyasada satılan menkul kıymetler veya diğer finansal araçlar, belirli bir süre için bir sözleşme kapsamında işlem görür.
- Kripto para piyasası - dijital varlıkların ve finansal teknolojilerin ticaretini kolaylaştıran bir pazar. (kripto para birimi, alternatif bir para birimi ve bir tür dijital para birimidir)
- Döviz piyasası - döviz ticareti burada gerçekleşir. En büyük döviz piyasaları Londra, New York, Singapur, Tokyo, Frankfurt, Hong Kong ve Sidney gibi büyük finans merkezlerinde bulunur.
- Spot piyasa - Menkul kıymet ve emtia alım satımının nakit olarak gerçekleştirildiği ve taraflar arasındaki takasın kısa sürede gerçekleştirildiği bir piyasadır.
- Bankalararası Para piyasası, bankaların belirli bir süre birbirlerine borç verdikleri bir piyasadır. Bankalararası kredilerin çoğu bir hafta veya daha kısa sürelidir. Bu piyasadaki bankalararası faiz oranları, LIBOR (Londra), FIBOR (Almanya), Eurobor (Avrupa Birliği), LUXIBOR (Lüksemburg), SIBOR (Singapur), HIBOR (Hong Kong), Türkiye (TRLIBOR) ve s. faiz oranlarıdır (Kredi Bilgi, 2016).

Yatırımcılar, mevduat sahipleri ve borçlular finans piyasasının katılımcılarıdır. Kurum olarak hareket eden araçlar esas olarak: komisyoncular, bayiler ve uzmanlaşmış finans kurumlarıdır (Atashov, 2016).

Vadeye bağlı olarak, finans piyasası para piyasası ve sermaye piyasası olmak üzere iki kısma ayrılır:

1. Para piyasası, finansal araçların oldukça likit olduğu bir piyasadır. Tüzel kişilerin ve bireylerin işletme sermayesindeki ihtiyaçlarının kısa sürede karşılanması mümkündür.

2. Sermaye piyasası, uzun vadeli bir finansman kaynağıdır. Bu piyasada hisse senetleri ve tahviller finansal araç olarak alınıp satılır. Bu piyasaya hisse senedi ihracı

yoluyla finansman sağlayan ve müteakip işlemlere izin veren hisse senedi piyasası ve borsalar ve tahvil ihracı yoluyla finansman sağlayan ve daha fazla alım-satım olanağı sağlayan tahvil piyasaları dahildir (Trend Akademi, 2019).

Sermaye piyasası iki kısma ayrılır: yeni sermaye fonlarının ve tahvillerin yatırımcılara satıldığı birincil piyasalar ve mevcut menkul kıymetlerin satıldığı ikincil piyasalar. Birincil piyasalar borç verenler ve borç alanlar (yatırımcılar ve alıcılar) arasında sermayenin yeniden dağıtılmasını baz alır. İkincil piyasalarda, işlemler önceden ihraç edilen finansal araçlar üzerinden yapılır. İkincil piyasalar, borcun yeniden satılması için bir mekanizma yaratır ve bu da bir bütün olarak piyasa likiditesinde bir artışa yol açar. Her iki piyasa da bir biriyle yakından bağlantılıdır, çünkü birincil piyasa ikincil piyasaya menkul kıymetler sağlar (CATALIST, 2020).

3. Finansal araçlar

Finansal araçlar her tür ticari finansal varlıktır ve nakit araçlar ve türev finansal araçlar olarak ikiye ayrılır. Nakit araçların değeri doğrudan piyasalar tarafından belirlenir. Bunlar menkul kıymetler, krediler ve mevduatları içerebilir. Türev finansal araçlar ikincil menkul kıymetlerdir. Türev finansal araç, herhangi bir dayanak varlığı satın alma, satma veya takas etme hakkını tesis eden bir sözleşmedir. Temel varlıklar şeklinde para birimi, menkul kıymetler, faiz oranları, karlılık, türev finansal araçlar, emtialar, finansal endeks, kredi riski vb. gibi kullanılabilir (Atashov, 2016).  tür türev finansal araç vardır: Vadeli menkul kıymet, belirli bir tarihte önceden kararlaştırılmış bir fiyattan bir varlığın alım veya satımını içeren standartlaştırılmış bir borsa sözleşmesidir. Diğer bir finansal varlık seçeneği (opsiyon), hamilinin belirli bir tarihte önceden kararlaştırılan bir fiyattan herhangi bir varlığı satın alma veya satma hakkına sahip olduğu bir menkul kıymet türüdür. Son olarak, son finansal varlık takası olan SWAP, iki taraf arasındaki faiz oranlarını ve kur riskini ortadan kaldıran bir nakit akışı değişimidir (Aygören & Kurtcebe, 2019).

4. Finansal hizmetler

Finansal sistemdeki son kuruluş grubu finansal hizmet sağlayıcılarıdır. Finansal hizmetler, finans sektöründeki birçok işletme tarafından sunulmaktadır. Bu grup,

bayilik, menkul kıymetler komisyonculuğu, ipotek komisyonculuğu, yönetim danışmanlığı ve yatırım danışmanlığını ve b. hizmetleri müşterilere sunmaktadır. Komisyoncu - satıcı ile alıcı arasında veya sigortalı ile sigortacı arasında ve ayrıca mal sahibi ile kiracı arasında aracı olarak hareket eden tüzel veya gerçek kişidir. Bir komisyoncu ayrıca, menkul kıymetler piyasasında müşteri adına müşteri hesabına, müşteri adına kendi hesabına veya kendi adına müşterinin hesabına öngörülen şekilde takas işlemleri gerçekleştiren bir borsacıdır. Bayi - kendi adına, masrafları kendisine ait olmak üzere takas işlemlerini sonuçlandıran ve ardından bunları borsada satan bir borsa aracısıdır. Ayrıca bayi, herhangi bir şirketin ürünlerini toptan satın alan ve daha sonra bunları perakende ve toptan olarak satan gerçek kişi veya tüzel kişidir (Hızır, 2016).

1.2. Finansal Kuruluşlar ve Faaliyetleri

Finansal kurumlar, bankalar, sigorta şirketleri, aracı kurumlar ve yatırım bayileri dahil olmak üzere çok çeşitli finansal hizmetleri kapsamaktadır. Finansal kurumlar, esas olarak bankalar ve banka dışı finansal kurumlar olmak üzere iki gruba ayrılır (Reitix, 2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Bankalar Kanunu'na göre banka, hem gerçek hem de tüzel kişilerden mevduat veya diğer geri ödenebilir fonları çekebilen, müşterinin verdiği talimatla transfer, ödeme ve nakit ve b. işlemleri gerçekleştirebilen, kendi adına ve aynı zamanda masrafları kendisine ait olmak üzere kredi veren bir tüzel kişiliktir (Azerbaycan Milli Meclisi, 2004). Bankalara genel olarak finansal sistemdeki tüm katılımcılar erişebilir. Bankalar mülkiyetin niteliğine göre devlet, anonim, kooperatif, belediye ve karma bankalara, faaliyetlerinin niteliğine göre ise emisyon ve ticari bankalar olarak ikiye ayrılır.

Bankacılık türleri:

- bireysel bankacılık, bireyler ve küçük işletmelerle ilgilenir;
- işletme bankacılığı, orta ölçekli işletmelere yönelik hizmetler sunar;
- kurumsal bankacılık, büyük işletmelere yönelik faaliyetler sunar;

- özel bankacılık, bankalar tarafından yüksek gelirli müşterilere sunulan finansal ve finansal olmayan hizmetler kümesidir ve bireysel bir hizmet sistemini içerir;
- yatırım bankacılığı, menkul kıymet ihracı konusunda yardımcı olmanın yanı sıra, ihracatçılara hisse senedi satışı konusunda danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sağlar (Aliyev, 2011). Bu faaliyette bulunan bankalar iki türe ayrılır:

1. Yatırım Bankası - çeşitli yatırım projeleri için uzun vadeli kredi verme konusunda uzmanlaşmış bir banka veya bir kredi kuruluşu.

2. Ticaret Bankası - uluslararası ticari ilişkilerde kredi verme konusunda uzmanlaşmış, geleneksel olarak ticari finans bankalarıdır. Ve firmalara kredi değil, hisse şeklinde yatırım sağlayan bankalardır (Kayzen, 2016).

Faaliyetine göre banka türleri:

- Merkez Bankası, tedavüldeki nakiti ihraç eden taraftır. Devletin para birimini, para arzını ve faiz oranlarını yöneten bir organizasyondur. Merkez Bankasının temel amacı, fiyat istikrarını ve yetkisi dahilindeki bankacılık sisteminin istikrarını ve gelişimini sağlamaktır. Ek olarak, merkez bankaları genellikle ev sahibi ülkenin bankacılık sistemini kontrol eder ve düzenler. En gelişmiş ülkelerde, merkez bankaları siyasi müdahalelerden korunur ve bağımsız çalışabilmeleri için imkanlar yaratılır.
- Ticari bankalar, bankacılık sisteminde kilit bir rol oynar ve geçici olarak ücretsiz fon çeker, borç verir ve ödeme ve havale yapma, danışmanlık vb. hizmet vermektedir.
- Topluluk Kalkındırma bankaları, düşük hizmet seviyelerine sahip piyasalara ve nüfusa finansal hizmetler ve kredi sağlar. Örneğin, Nobel Barış Ödülü sahibi Mohammad Yunus tarafından kurulan Bangladeş merkezli mikrofinans kuruluşu olan Gramen Bank (Akbulayev, Ahmedov, & Aliyev, 2017)
- Tarımsal Kalkınma bankaları, temel amacı tarım ve hayvancılık ürünlerinin üretimini artırmak olan bankalardır.
- Özel bankalar, yüksek gelirli bireylerin varlıklarını yöneten bankalardır. Hatta bu tür kuruluşlar düşük maliyetli banka hesapları açmazlar.

- Kredi birlikleri veya kooperatif bankaları, mevduat sahiplerine ait kar amacı gütmeyen kooperatiflerdir ve ticari bankalardan daha uygun koşullarda kredi sunarlar. Kapsamları, genellikle, belirli bir şirketin çalışanları, bir bölgede yaşayan kişiler, bir dernek veya dini kuruluşun üyeleri ve yakın akrabalarıyla sınırlıdır.
- Posta tasarruf bankaları, ulusal posta sistemleriyle ilgili tasarruf bankalarıdır. Dünyada posta bankacılığının üç ana modeli vardır: İngiliz modeli, Fransız modeli, Alman modeli. İngiliz modeline göre uzmanlaşmış organizasyon birimleri oluşturmak gerekir, Fransız modeline göre ise posta işletmeleri içinde finansal hizmetler sunan bir departman vardır. Ve son olarak, Alman modeli, hem posta hem de banka simbiyozuna dayanmaktadır.
- Denizaşırı banka (Offshore Bank), karın vergilendirilmediği veya çok az verginin alındığı bölgelerde faaliyet gösteren bir bankadır. Birçok denizaşırı bankası esas olarak özel bankalardır. Bu tür bankacılık genellikle kayıt dışı ekonomi, organize suç, vergi kaçakçılığı, kara para aklama vb. yasadışı faaliyetler ile ilişkilendirilir. Denizaşırı bankalar çoğunlukla Britanya Virjin Adaları, Belize, Cayman Adaları vb. bölgelerde bulunmaktadır (Offshore Company, 2020).
- Etik bankalar, tüm faaliyetlerinde şeffaflığı ön planda tutan, sosyal sorumluluk temelini benimseyen, yatırım ve kredilerinde sosyal ve çevresel etkileri dikkate alan kuruluşlardır. Ayrıca, faaliyetlerini sosyal sorumluluğa dayalı yatırım, kurumsal sosyal sorumluluk ve adil ticaret, tüketici hakları ve sosyal girişim gibi ilkelere dayandırır.
- İnşaat dernekleri, üyelerinin karşılıklı finansmanını düzenleyen bir finans kuruluşudur. Ayrıca, özellikle tasarruf ve ipotek kredileri olmak üzere bankacılık ve ilgili finansal hizmetleri de sunarlar. Bu kuruluşların faaliyetleri biraz kredi birlikleri veya kooperatif bankalarına benzer.
- Tasarruf bankaları, temel amaçları, nüfusun tüm kesimlerine kolay erişilebilir tasarruf ürünleri sağlamaktır. Bazı ülkelerde tasarruf bankaları kamu inisiyatifiyle kurulurken bazılarında vakıflar tarafından kurulur. Şu anda, Avrupa tasarruf bankaları bireysel bankacılığa odaklanıyor. Böylelikle küçük ve orta ölçekli işletmelere fon sağlarlar, mevduat, kredi ve sigorta gibi ürünler sunarlar.

- İnternet bankacılığı, fiziksel bankacılık değildir, tamamen internet ortamında yürütülür ve şubesiz yapılan bir bankacılık işlemidir (Kayzen, 2016).
- İslami bankacılığın temel özelliği, İslam dininde faiz yasak olduğu için faizsiz bir ekonomik sistem geliştirme girişimi olmasıdır. Aynı zamanda faiz dışı bankacılıktır ve şeriat hukuku ve İslam ekonomisi tarafından yönetilen bir bankacılık sistemidir. Bu sistemde tefecilik, paranın satış nesnesi olarak kullanılması, İslami esaslara aykırı finansal hizmetlerin sağlanması vb. şeyler yasaktır. İlk İslami banka 1963'te Mısır'da kuruldu. Ancak, ilk modern İslami banka, 1971'de Kahire'de Enver Sedat'ın emriyle kurulan Nasir Sosyal Bankası'ydı. Daha sonra 1975'te Cidde'de Kral Faysal'ın desteğiyle İslam İşbirliği Teşkilatına üye ülkelerin ekonomik kalkınma programlarının İslami esaslar çerçevesinde destekleyen İslam Kalkınma Bankası (ISDB) kuruldu (Alharbi, 2015).
- Global bankalar, hemen hemen tüm finansal hizmetleri sunan kuruluşlardır.

1.2.1. Banka Dışı Finans Kuruluşları

Bir banka dışı finans kurumu bankacılık lisansına sahip olmayan ve ulusal veya uluslararası bir bankacılık denetleme kurumu tarafından denetlenmemiş bir finans kuruluşudur. Aynı zamanda halktan mevduat kabul edemeyen bir finans kuruluşudur. Bu kuruluşlar, yatırım (toplu ve bireysel), risk paylaşımı, finansal danışmanlık, aracılık, para transferleri ve nakit ödemeler gibi hizmetler sunarak insanların alternatif finansal hizmetlere erişimini kolaylaştırır. Buna ek olarak, banka dışı finans kuruluşları da finansal hizmetlerin sağlanmasında bankalarla rekabet etmektedir. Ayrıca, bireysel banka dışı finans kuruluşları belirli bir sektörde uzmanlaşabilir ve bu konuda bilgi avantajı elde edebilir. Banka dışı finans şirketleri krediler, eğitim finansmanı, emeklilik planlaması, para piyasası ticareti, hisse senedi ticareti, hisse senedi portföy yönetimi ve diğer hizmetleri sunmaktadır. Bununla birlikte, genellikle mevduat almalarına izin verilmez ve borçlanma araçlarının ihracı gibi işlemleri finanse etmek için başka yollar bulmaları gerekir (Tekin & Yener, 2020).

BDFK'lar şunları içerir: finans ve kredi şirketleri, sigorta şirketleri, yatırım fonları, emtia tüccarları, finansal hizmet sağlayıcıları, kiralama şirketleri, sözleşmeli tasarruf kuruluşları, rehin dükkanları (pawnshop), döviz büroları ve mikro kredi kuruluşları, faktoring şirketleri vb. kuruluşlardır (Kredi Bilgi, 2016).

Faktoring (İngilizce, faktör ticareti acentesi, aracı), ticari bir kredi şartlarına göre taraflar arasında mal ve hizmet satışından doğan bir borç alacağının (fatura, senet) bu işi yapan finansal kuruluşlara devredilmesidir. Faktoring şirketlerinin çalışmalarının özü, faktoring firmasının müşterisinden borçlanma hakkını alması, müşterilerinin borçlarını kısmen ödemesidir. Ve genellikle, borçlarının yüzde 70-90'ını vadesinden önce ödüyor. Borcun geri kalanı, faiz indirimine tabi olmak üzere, borçlunun tüm tutarı geri ödendikten sonra müşteriye iade edilir. Sonuç olarak, faktör firmasının müşterisi borçlarını hızlı bir şekilde geri ödeme fırsatına sahip olur ve bu nedenle faktör firmaya faiz öder. Faktoring işlemlerinde müşteri faktoring şirketine borçludan borcu alma hakkı verir (Abdurakhmanova, 2016).

Finansal hizmet sağlayıcılar (hem menkul kıymetler, hem de ipotekler) yönetim danışmanları ve finansal danışmanlardan oluşur. Genelde yatırımcılar için bilgi verimliliği hizmetleri sağlarlar (Investopedia, 2021).

Leasing şirketleri de BDFK'lardan biridir. Leasing - (İngilizce "leasing" kelimesi kiralama anlamına gelir) uzun vadeli bir makine ve ekipman kiralama. Leasing, mülkün tüketicinin siparişine göre satın alınarak belirli bir süre için tüketiciye kiralanması hizmetidir. Kiraya verenin, kiracının mülkiyet hakkını elinde bulundurması koşuluyla, kira sözleşmesi süresince makine, teçhizat ve yatırım mallarının uzun vadeli veya orta vadeli kiralanmasıdır (Atashov, 2016). Kiralamanın krediden ayırt edici özelliklerinden biri teminat gerekmemesidir.

Sigorta şirketleri, ölüm, hastalık, mal hasarı veya kaybıyla bağlantılı ekonomik riskler ve diğer zararlarla ilgili sözleşme yükümlülüklerini sağlama konusunda uzmanlaşmıştır. İki tür sigorta şirketi vardır: genel sigorta (bazı ülkelerde sadece hayat dışı sigorta olarak bilinir) ve hayat sigortası. Genel sigorta sözleşmeleri genellikle sabittir ve genellikle, kısa ömürlüdür. Hayat sigortası şirketlerinin sattığı sigorta, sigortalının erken ölümüyle ilişkili ekonomik kayıplara karşı sigortadır ve daha uzun

vadeli bir sözleşmedir (ICICI Prudential Life Insurance, 2020). Her iki sigorta türü de genel olarak hayatın her alanında ve toplumda mevcuttur.

Sözleşmeli tasarruf kuruluşlarının iki ana örneği emeklilik fonları ve yatırım fonlarıdır. Genel olarak, hanelerin tasarruflarına karşı üç ana alternatifi vardır. Birincisi, doğrudan bireylere veya firmalara borç verebilirler veya firma sermayesine yatırım yapabilirler. İkincisi, fonlarını mevduat toplayan işletmelerde tutabilirler veya hayat sigortası şirketlerinin yatırım ürünlerine yönlendirebilirler. Ve son olarak üçüncü yol ve aynı zamanda kurumsal yatırımcılar olarak da bilinen genel yatırımdır. Dünyada pek çok genel yatırım aracı vardır, ancak çoğu iki ana türden birine girer: açık veya kapalı yatırım fonları. Açık fonlar, halkın her an yeni hisse almasına izin vererek yeni yatırımlar yaratır. Kapalı fonlarda, adından da anlaşılacağı gibi, bu sadece şirketin kurucuları arasında olur. Yatırım fonları genellikle yatırım biçiminde farklılık gösterir. Örneğin, bazı fonlar yüksek riskli, yüksek getirili yatırımlarda uzmanlaşırken diğerleri vergiden muaf menkul kıymetlere odaklanır. Ayrıca spekülasyon ticaretinde uzmanlaşmış yatırım fonları da vardır (yani hedge fonları). Emeklilik fonları, aktif çalışmalarını sırasında biriktirdiklerini uzun vadeli yatırımlara yönlendirerek insanlara emeklilik döneminde elde edebilecekleri bir gelir sağlayan kurumlardır. Sözleşmeli tasarruf kuruluşları, son yıllarda finansal sistemdeki en gelişmiş ve büyüyen bölümlerden biridir (Carmichael & Pomerleano, 2002).

1.3. Banka Dışı Finans Kuruluşlarının Finansal Sistem’de Rolü

Banka dışı finansal kuruluşları (BDFK), çeşitli bankacılık hizmetleri sunan ancak bankacılık lisansına sahip olmayan finansal kuruluşlardır. Genel olarak, bu organizasyonlar bankacılık kurallarının gerektirdiği geleneksel kontrolün dışındadır. Faaliyet alanına bağlı olarak, banka dışı finansal kuruluşlar aşağıdaki kategorilere ayrılabilir: kalkındırma temelli finans şirketleri, kiralama şirketleri, yatırım şirketleri, girişim finansmanı şirketleri, kurumsal geliştirme şirketleri, faktoring şirketleri vb (Azerbaycan Milli Meclisi, 2009).

Mevduat yatırılan finansal kurumlar, sermaye yeterliliği, likidite güvenliği, borç yönetimi ve diğer standartlar ile raporlama gerekliliklerini karşılamalıdır.

BDFK'lar bireylere ve şirketlere fon tahsis ederek onların finansal açıdan eksikliklerini kapatır. Ayrıca, BDFK'lar başka finansal hizmetler sağlayarak bankalarla da rekabet etmektedir. Bankalar müşterilere tam bir finansal hizmet paketi sunarken, bu kuruluşlar bu hizmetin belirli bir bölümünü belirli müşteri gruplarına sunabilir. Ayrıca bu kuruluşlar belirli bir sektörde uzmanlaşarak finansal hizmetler alanında diğer katılımcılarla rekabet edebilir (Hasanov, 2019).

Bilindiği üzere BDFK'ların mevduat kabul etmesine izin verilmemektedir. Bu kuruluşlar, kredi sağlamak için çoğunlukla kendi sermayelerini ve gelirlerini kullanırlar. Buna ek olarak, BDFK'lar faaliyetlerini diğer finansal kuruluşlardan krediler çekerek, bireyler ve tüzel kişiler tarafından sağlanan hibelerle ve borsalara vadeli tahvil yerleştirerek gerçekleştirirler (Modern az, 2017).

BDFK'lar da dahil çok yönlü finansal sistemlere sahip ülkeler finansal şoklardan korunabilir ve bunlardan kurtulabilirler. BDFK'lar banka dışı finans kurumlarından biridir. Bu kuruluşların finansal sistemdeki temel rollerinden biri sosyo-ekonomik kalkınmayı desteklemektir. Bu nedenle, bazı ülkelerin ekonomisi ve finansal sistemi üzerine yapılan araştırmalar, buna gerekçe vermektedir. Bunun bir örneği, bazı Afrika ülkelerinde yapılan araştırmalardır. 1967'den 2011'e kadar Tanzania ekonomisi üzerine yapılan bir araştırma, BDFK kredilerinin uzun vadede değil, kısa vadede ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Chuku & Ndanshau, 2016). Ek olarak, Mısır, Nijerya ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1971-2013 finansal sistemi ve ekonomik büyüme istatistikleri temelinde bir çalışma yapılmıştır. Sonuçlar, BDFK'lar ile Mısır ve Güney Afrika'daki ekonomik kalkınma arasında güçlü bir uzun vadeli bağlantı olduğunu gösteriyor. Ancak Nijerya için durum aynı olmamıştır. Bu nedenle araştırmalar, daha gelişmiş finansal sistemlere sahip ülkelerde, BDFK'ların ekonomik büyümeye katkısının öneminin daha da büyük olduğunu göstermiştir (Rateiwa & Aziakpono, 2017).

BDFK'lar Asya ülkelerinin finansal sistemindeki ana aktörlerden biridir. Bununla birlikte banka dışı krediler bu ülkelerin ekonomisinde özel bir paya sahiptir. Özellikle Çin ekonomisinde banka dışı kredilerin büyük payı vardır. Banka dışı finansman, özellikle kredi sunmanın alternatif bir yolu olarak Çin ekonomisine bir

dizi fayda sağlar ve Çinli işletmeler için yüksek verimli yatırım ürünlerinin bulunabilirliğini artırır. Ancak bu fayda aynı zamanda finansal istikrar riski oranını da artırmaktadır (Bowman, Hack, & Waring, 2018). Ek olarak, 1995'ten 2003'e kadar 27 Çin vilayetinde yapılan bir anket, bankaların yerel kalkınmaya olumlu bir katkı yaptığını ortaya koydu. Aynı zamanda, BDFK kredilerinin yerel büyümeye çok az katkı sağladığı görülmüştür, ancak bu kuruluşlar daha çok özel sektöre odaklanmıştır (Cheng & Degryse, 2010).

Bu kurumların finansal sistemdeki bir diğer rolü de ekonomik devamlılığı desteklemektir. Banka dışı finansal kurumları içeren çok yönlü bir finansal sistem, ekonomileri finansal şoklardan koruyabilir ve bu şoklar meydana geldiğinde hızlı bir şekilde toparlanmalarına izin verebilir. Bununla birlikte, etkili mali denetlemelerin yokluğunda, banka dışı mali kuruluşlar mali sistemin kırılmasını daha da kötüleştirebilir. Banka dışı finansal kuruluşlar, bilgi alışverişi ağlarına katılmak için gerekli teknolojik yeteneklere sahip değildir ve ayrıca kredi raporlama kurumlarına bankalardan daha az bilgi sağlar (Finans.az, 2019). Bu kuruluşların finansal sistemin gelişimi üzerinde bazı olumsuz etkileri olduğu gibi ekonomik kalkınma ve büyüme üzerinde de olumlu etkileri vardır. Bu kurumlar büyük ölçüde denetlenmemiş olduğundan, oluşturdukları gölge bankacılık sistemi (gölge bankacılık sistemi, normal bankacılık kurallarının dışında geleneksel bankacılık işlevlerini yerine getiren, çeşitli girişimlere ve pazarlara finansal hizmetler sağlayan banka dışı bir finansal araçtır) potansiyel istikrarsızlık yaratabilir, hatta finansal krizlere bile yol açabilir. Bu kurumlar bir bankacılık lisansı olmadan faaliyet gösterdiğinden dolayı, bazı ülkelerde faaliyetleri büyük ölçüde hükümet düzenleyicileri ve kredi kuruluşları tarafından kontrol edilmemektedir. Bunun bir örneği 1997 yılındaki Asya mali krizidir. Doğu Asya ülkeleri ve Japonya'da ülkeleri zor duruma sokan devalüasyonlar ve bireysel borç artışı olmuştur (Samur, 2015).

Finansal sistemin büyük bir kısmı, büyük ölçüde hükümet denetleyicileri ve diğerleri tarafından denetimsiz olarak faaliyet gösteren bu kuruluşlardan oluşuyorsa, tüm sistemin istikrarını tehlikeye atabilir. Denetlemelerindeki zayıflıklar bir kredi balonu yaratır ve varlıkların değerini artırabilir, bunu varlığın değerinde bir düşüş ve borç yükümlülüklerinde bir artış izler. Bu nedenle, son küresel finansal krizden sonra,

bu kuruluşların düzenlenmesi ve kontrolüne daha fazla dikkat edildi (Finansal Planlama Standartları Kurulu, 2015).

BÖLÜM II

AZERBAYCAN'DA FİNANSAL SİSTEMİN YAPISI

2.1. Azerbaycanda Finans Sistemin Gelişimi

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ekonomik reformlar sonucunda oluşan finansal sisteminin yapısı ve devlet mali organları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Azerbaycan Cumhuriyeti Finansal Yapısı

Devlet ve Belediye maliyesi	İşletme ve kuruluşların finansmanı	Kredi bankacılık sistemi	Devlet Mali Yönetmelik sistemi
1. Devlet bütçesi 2. Bütçe dışı fonlar 3. Devlet kredisi 4. Devlet sigorta fonları 5. Belediye finansmanı	1. ticari işletmelerin finansmanı 2. Kamu ve Belediye işletmelerinin finansmanı 3. kar amacı gütmeyen işletmelerin finansmanı	1. Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası 2. Ticari bankalar 3. BDFK'lar	1. Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı 2. Azerbaycan Cumhuriyeti Vergiler Bakanlığı

Kaynak: Süleymanov & Cihan, 2013

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bütçesi, merkezi devlet fonlarının kurulması ve kullanılması için ana finansal planlamadır. Devlet bütçesi, devlet işlevlerinin yerine getirilmesiyle ilgili harcamalar için finansman sağlar. Halihazırda, Cumhuriyet (merkezi) bütçesi, Nahçıvan MR'nin bütçesi ve yerel bütçeler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bütçesini oluşturmaktadır (Baghirov & Hasanli , 2011).

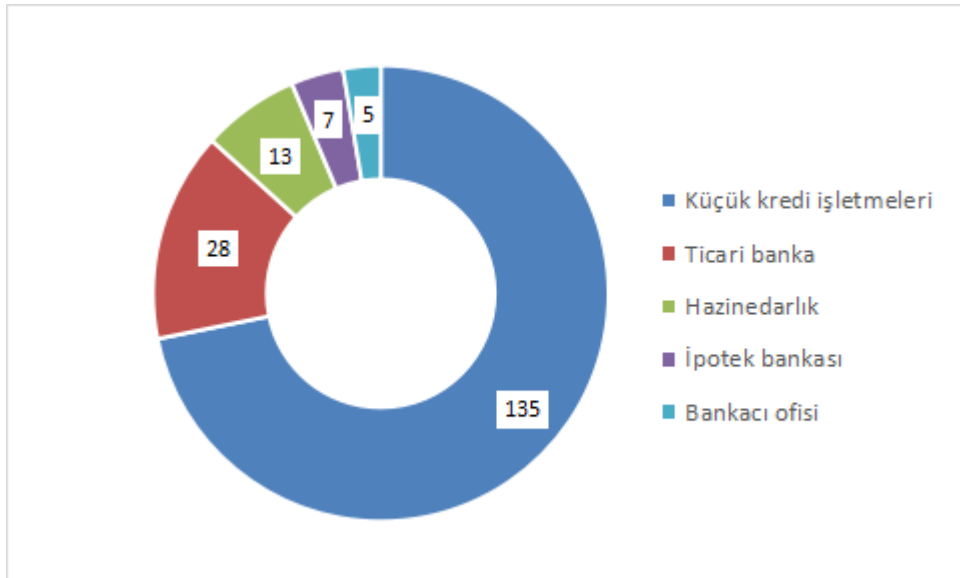
Devlet bütçesi bir kanun şeklinde derlenir ve onaylanır. Nahçıvan MR'nin bütçesi Nahçıvan MR kanunu şeklinde onaylanır ve yerel bütçeler, yerel yönetim organlarının yasal düzenlemeleri veya belediye organlarının tüzükleri tarafından oluşturulan biçimde onaylanır (Aras & Suleymanov, 2016).

Bir başka kamu finansmanı örneği bütçe dışı devlet fonlarıdır. Bütçe dışı devlet fonları, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilgili yasal düzenlemeleri uyarınca devletin sahip olduğu, ancak bütçe sistemine dahil olmayan mali fonlardır. Bu fonlar hem sosyal hizmet hem de üretim alanında kullanılır (Novruzov & Hüseyinov, 2007).

Bu bölüm esas olarak finansal sistemin bir bileşeni olan finans kuruluşları hakkındadır. Ekonominin temel güçlerinden biri olan finans kuruluşlarının Azerbaycan'da oluşumu ve gelişimi birkaç aşamaya ayrılabilir. İlk aşamada finansal kurumlar ve bir kredi sistemi kuruldu. Azerbaycan'da kredi sisteminin oluşum tarihi, 1860 yılında kurulan Çarlık Rusya'sında Devlet Bankası'nın tarihi ile örtüşmektedir (Alibeyov 2017). Bugünkü Azerbaycan toprakları Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmişti ve o dönemde Azerbaycan, Çarlık Rusyası'nın vilayetlerinden biriydi. Ve o dönemde ekonomide meydana gelen değişiklikler, özellikle petrol endüstrisinin gelişimi, kredi sisteminin kurulmasına ivme kazandırdı. Azerbaycan'daki kredi sistemi iki tür kredi kuruluşundan oluşur (Aliyev, 2011):

- Anonim (ticari banka acenteleri, ticari banka şubeleri, rehin dükkanları, karşılıklı kredi kuruluşları)
- Devlet (Hazine, Devlet Bankası, tasarruf bankaları ve küçük kredi kurumları)

Şekil 1. Azerbaycan'da kredi sisteminin yapısı (1917)

Kaynak: Aliyev M., BANKALARIN GELİŞİM YÖNLERİ, 2011: s. 15

Azerbaycan'ın kredi ağı Bakü'deki Kamu Şehir Bankası, Karşılıklı Kredi Derneği, Rus Asya Bankası, Tiflis Ticaret Bankası, Kuzey Bankası, Bakü rehin dükkanları, tasarruf bankaları, banka ofisleri ve diğer işletmeleri içeriyordu. (Hüseynzade 2018).

Azerbaycanda finansal sistemin ilk aşaması olarak, 28 Mayıs 1918 tarihinde Müslüman dünyasında kurulan ilk demokratik cumhuriyet olan - Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) dönemini gösterebiliriz. ADR'nin kurulmasından sonra banknotlar basılmaya başladı. ADR hükümeti ayrıca kağıt para tahvilleri (Bakü tahvilleri) çıkardı (Aliyev 2011).

ADR'nin varlığı sırasında, kredi sistemi de yeniden düzenlendi. 7 Mart 1919'da Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti Azerbaycan Devlet Bankası'nın (Merkez bankası) kurulmasına karar verdi. Aynı yılın 30 Eylül'ünde Azerbaycan Devlet Bankası açıldı ve faaliyete başladı. Bu da para sisteminin düzenlenmesini etkiledi. Kasım 1919'da Devlet Bankasının Gence şubesi kuruldu (Hasanova 2016).

Finansal sistemin bir sonraki aşaması, Azerbaycan'daki Sovyet dönemine atfedilebilir. Şöyle ki, 28 Nisan 1920'de Bakü, Rus-Bolşevik birlikleri tarafından işgal edildi ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) çöktü. Bakü'nün Bolşevikler tarafından işgal edilmesinin ardından yağmalamalar sonucunda Azerbaycan'ın tüm değerli kaynakları Astrahan'a taşınmıştı. Azerbaycan'da Sovyet iktidarı kurulduktan sonra işgalci Bolşeviklerin aldığı ilk önlemlerden biri, finansal sistemin devlet tarafından tekelleştirilmesiydi. Ve böylece özel kredi kuruluşları da tasfiye edilmişti. Ardından 1922'de Devlet Bankası kuruldu ve tüm alanlarda hizmet vermeye başladı. 1930'lardaki kredi reformları oldu ve ondan sonra ticari krediler kaldırıldı (Aliyev, 2011).

18 Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı yeniden sağlandı. Ayrıca, bağımsızlığını ilan etmeden önce, 25 Mayıs 1991 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Bağımsızlık Temelleri Yasası, Azerbaycan'daki bağımsız bankacılık sisteminin temellerini ve ayrıca Milli Bankanın statüsü ve yetkilerini de tanımladı. Ve son olarak, Azerbaycan'daki finansal sistemin bir sonraki aşaması bundan sonraki döneme atfedilebilir (Azerbaycan Milli Meclisi, 1991). Böylece 10

Ocak 1992'de Azerbaycan Uluslararası Bankası kurulmuş ve Azerbaycan'ın en büyük bankası olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Uluslararası Azerbaycan Bankası, eski SSCB Dış Ekonomi Bankası olan Azerbaycan Bankası temelinde kurulmuştur. 11 Şubat 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın "Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankasının Kurulmasına Dair" Kararı ile Azerbaycan Milli Bankası kurulmuştur. Azerbaycan Milli Bankası, eski SSCB Devlet Bankası, Sanayi ve İnşaat Bankası ve Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Sanayi Bankası'nın temelini baz alarak kurulmuştur. Ayrıca Azerbaycan Tasarruf Bankası eski SSCB'nin Tasarruf Bankası ve Azerbaycan Cumhuriyet Bankası temelinde kuruluyor. 7 Ağustos 1992'de Azerbaycan Milli Meclisi "Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası" ve "Azerbaycan Cumhuriyetinde Bankalar ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkında" yasalarını kabul etti (Azerbaycan Milli Meclisi, 1992). Kanunlar yürürlüğe girdikten sonra bankacılık sisteminde bazı değişiklikler yaşandı. Tarımsal Sanayi Bankası ve Sanayi Yatırım Bankası, Milli Banka'dan ayrılarak anonim ticari bankalar haline geldi. Ayrıca aynı kararlar Azerbaycan Uluslararası Bankası ve Tasarruf Bankası da bir ticari banka haline geldi. Aşağıdaki Tablo 2, Azerbaycan'ın Eylül 1992 itibariyle kredi sistemini göstermektedir.

Tablo 2. Azerbaycan'ın kredi sistemi (1992 Yılı)

Bankanın adı	Banka sayısı	Bölüm sayısı
Ulusal Banka	1	2
Tarım Sanayi Bankası	1	70
Endüstriyel Yatırım Bankası	1	32
Tasarruf Bankası	1	82
Ticari ve kooperatif bankalar	92	-

Kaynak: Aliyev M., BANKALARIN GELİŞİM YÖNLERİ, 2011: s. 27

Bu dönemde Azerbaycan'da ticari banka sayısı hızla arttı ve yasal boşluklardan yararlanan ticari bankaların sayısında da ciddi bir yükseliş oldu. Gelişmekte olan bankalar da ağırlıklı olarak spekülasyon faaliyetlerinde bulunmaya başladı. Bunun bir başka nedeni de ülkedeki ekonomik durumdu. Dolayısıyla bu süreçlerde yüksek enflasyon da belirleyici oldu. Ancak bazı düzenlemeler ve kontrolün güçlendirilmesi sonucunda bu süreç zayıfladı. Bunun sonucunda da sonraki yıllarda banka sayısı azalmaya doğru eğilim gösterdi. Banka sayısının artmasında etkili olan faktörlerden

biri de, düşük kayıtlı sermayeydi, ancak daha sonra bu tutar da artırıldı. Bu da devamında banka sayısının azalmasına olumlu bir etki yaptı. Bir süre sonra, 1996'da, bankacılık yasası değiştirildi. Nedeni kanundaki boşlukları ortadan kaldırmaktı. Böylece 1994'te 230'a yakın olan banka sayısı 1997'de 80'e kadar düşürülebildi (Aras & Suleymanov, 2016). Daha sonra 2000 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu yeni bir karar aldı. Tarım Sanayi Bankası, Sanayi Yatırım Bankası ve Tasarruf Bankası tasfiye edildi ve bu bankaların temelinde Birleşik Global Anonim Banka kuruldu. Birleşik Global Anonim Bankanın kontrolü tamamen devlete aitti. Banka daha sonra özelleştirildi ve 2005 yılında Kapital Bank olarak yeniden isimlendirildi ve halen bu isim altında faaliyet gösteriyor (Banco.az, 2017).

Genel olarak, bankalar yasasında çeşitli değişiklikler olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankasının ismi Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik ve Eklmeler Yapılması Hakkında 18 Mart 2009 Tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Referandumu Kanununun yürürlüğe girmesiyle "Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası" olarak değiştirildi. Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası kamu tüzel kişiliğidir ve Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası yasasına göre kar etmek onun ana amacı değildir. "Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası" Kanununa göre, Merkez Bankasının görevleri arasında devletin para politikasının yanı sıra manatın döviz kurunun belirlenmesi de yer almaktadır (Hasanova, 2016). Merkez Bankası ayrıca bankanın para birimini düzenleme ve kontrol etme, altın ve döviz rezervlerini koruma, ödemeler dengesini düzenleme vb. yetkilere sahiptir. Merkez Bankası, para politikasını uygulamak için, açık piyasa işlemleri yürütmek, kredi kuruluşları için faiz oranlarını ve zorunlu karşılıkları belirlemek vb. dahil olmak üzere bir dizi araç kullanır. Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası yasası, kayıtlı sermayesinin 500 milyon manat olduğunu, Azerbaycan devletinin bankası olduğunu ve iflas ilan edilemeyeceğini belirtiyor (Azerbaycan Milli Meclisi, 2004).

Ülkedeki finans kuruluşlarının faaliyetlerini lisanslamak, düzenlemek ve izlemek için bazı belgeler imzalanmıştır. Şöyle ki, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 3 Şubat 2016 tarihli kararnamesine göre, kamu tüzel kişiliği olarak Mali Piyasalar Denetim Odası (MBNP) kurulmuştur. MBNP'nin amacı, menkul kıymetler piyasası, yatırım fonları, sigorta, kredi kuruluşları (bankalar, banka dışı

kredi kuruluşları) ve ödeme sistemlerinin faaliyetlerinin düzenlenmesi, illegal finansallaşmanın önlenmesi alanında kontrol sisteminin geliştirilmesi ve bunun yanı sıra bu alanlarda şeffaflığın ve esnekliğin her daim sağlanmasını temin etmektir Ancak, 28.11.2019 tarihinde, yine Azerbaycan Cumhurbaşkanı Kararnamesiyle MBNP feshedildi ve tüm işlevleri Merkez Bankasına devredildi (Qafqazinfo, 2019).

Azerbaycan bankacılık sektörünün 30 Haziran 2021 itibariyle özet göstergeleri aşağıdaki Tablo 3'de görülebilir. Tablo'den de görülebileceği üzere Azerbaycan'da 26 banka faaliyet göstermektedir.

Tablo 3. Banka sektörünün özet göstergeleri

	30.06.2021
Banka sayısı	26
Devlet bankaları	2
Özel bankalar	24
Yabancı sermayeli bankalar	12
kayıtlı sermayenin % 50 ila % 100'ünden oluşan	7
yabancı bankaların yerel şubeleri	2
kayıtlı sermayenin% 50'sinden azını oluşturan	5
Yıl başından bu yana lisans verilen banka sayısı	0
Yıl başından itibaren lisansı iptal edilen banka sayısı	0
Banka şube sayısı	465
ATM sayısı	2.804
Çalışan Sayısı	18.993

Kaynak: Azerbaycan Merkez Bankası, Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Haziran 2021

Ayrıca ülkede 51 banka dışı kredi kuruluşu bulunmaktadır. Bankalar ve banka dışı kredi kuruluşları hakkında daha fazla bilgi, bu bölümün ilerleyen bölümlerinde verilecektir. Ayrıca, 42 kredi birliği finans piyasasında faaliyet göstermektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020).

Azerbaycan'da 21 adet sigorta şirketi vardır. Bunlardan 3'ü hayat sigortası şirketi: Ateşgah Hayat Sigorta Şirketi, Gala Hayat Sigorta Şirketi ve Pasha Hayat Sigorta Şirketi, 18 tanesi hayat dışı sigorta şirkettir. "AzRe Reasürans A.Ş." ise reasürans faaliyetlerinde bulunmaktadır (PROFAM A.Ş., 2016).

Tablo 4. Sigorta şirketlerinin sigorta primleri ve sigorta ödemeleri (Mayıs, 2021)

№	Sigortacının adı	Sigorta primleri	Sigorta ödemeleri
1	“A Grup” Sigorta Şirketi A.Ş.	7,209	4,430
2	“AtaSigorta” A.Ş.	5,838	3,215
3	“Ateşgah Hayat Sigorta” A.Ş.	19,645	16,408
4	“Ateşgah Sigorta” A.Ş.	9,708	4,343
5	Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Sigorta Şirketi	42,197	34,520
6	“Azərbaycan Sənaye Sigorta” A.Ş.	6,518	1,486
7	“AzSigorta” A.Ş.	4,883	3,710
8	“Bakü Sigorta” A.Ş.	1,538	222
9	“Günay Sigorta” A.Ş.	4,428	1,465
10	“İpek Yolu Sigorta” A.Ş.	7,217	141
11	“Mega Sigorta” A.Ş.	10,454	1,759
12	“Nahçıvan Sigorta” A.Ş.	817	106
13	“Pasha Hayat Sigorta” A.Ş.	139,858	101,253
14	“Pasha Sigorta” A.Ş.	95,593	23,134
15	“Qala Hayat” Sigorta A.Ş.	6,439	1,155
16	“Qala Sigorta” A.Ş.	20,916	2,183
17	“Xalq Hayat” Sigorta A.Ş.	2,122	83
18	“Xalq Sigorta” A.Ş.	10,993	8,522
19	“Tərim Sigorta” A.Ş.	1,416	-
20	“Mega Hayat” Sigorta A.Ş.	212	-
	Toplam	398,001	208,135

Kaynak: Azərbaycan Mərkəz Bankası, Sigorta Şirkətlərinin Temel Göstərgələri, Mayıs 2021

Azərbaycanda 11 yatırım şirkəti mövcuttur. Bunlar arasında Pasha Sərmayə Yatırım Şirkəti, Unicapital Yatırım Şirkəti, Invest-Az Yatırım Şirkəti, AzFinance Yatırım Şirkəti, Xalq Kapital Yatırım Şirkəti, PSG-Sərmayə Yatırım Şirkəti, BTB Sərmayə Yatırım Şirkəti, IBA-Yatırım Yatırım Şirkəti, MFX-Ticarət Yatırım Şirkəti, CPM-Yatırım Yatırım Şirkəti və Plato Capital and Co. Yatırım Ortaklığı yer almaktadır. Ayrıca Bakü Borsası və iki varlıq yönetimi şirkəti də vardır (Azərbaycan Mərkəz Bankası, 2021).

2.2. Bankaların finansal sistemdeki rolü

Azerbaycan finansal sisteminde, bankaların önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Azerbaycan Cumhuriyeti Bankalar Kanunu'na göre Azerbaycan Cumhuriyetinin Bankacılık sistemi, Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası ve diğer finansal kuruluşlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla günümüzde hem ekonominin hem de finansal sistemin gelişmesinde bankaların büyük rolü vardır. Bankalar, Merkez Bankası tarafından verilen bir lisansa dayanarak bankacılık faaliyetlerini yürütebilirler (Aliyev, 2011).

Bankalar Kanununa göre, mevduat işlemleri bankalar ve ulusal posta operatörü tarafından gerçekleştirilebilir. Bankalar Kanunu'nun 19. maddesine göre banka, en az 3 kişi ve tüzel kişi tarafından kurulur. Şu anda 50 milyon manat kayıtlı sermaye şartıyla bir banka kurulabilir (Azerbaycan Milli Meclisi, 2004). Azerbaycan'da bankalar sahipliklerine göre 3 gruba ayrılır:

- Devlet bankaları
- Özel bankalar
- Yabancı sermayeli bankalar

Sermayesinde devlet kuruluşlarının payı olan bankalara devlet bankaları denir. Banka sermayesi yerleşik tüzel kişiler tarafından oluşturuluyorsa, bu bankalara da özel banka denir. Ve son olarak, yerleşik olmayan gerçek ve tüzel kişilerin banka sermayesinde payı varsa, bu bankaya yabancı sermayeli banka denir.

31 Mayıs 2021 itibariyle bankacılık sektörünün AR Merkez Bankası Değerlendirmesi Göstergelerine göre Azerbaycan'da 26 banka faaliyet göstermektedir. Bunlardan Azerbaycan Uluslararası Bankası ve Azer Türk Bank devlete ait olan bankalardır. Ayrıca 24'ü özel, 12'i yabancı sermayeli bankadır (Azerbaycan Merkez Bankası, 2021).

Her kuruluş gibi bankalar da belirli bir yönetim altyapısına sahiptir. Bankaların yönetim yapısı aşağıdaki gibidir (Azerbaycan Milli Meclisi 2004):

- Genel kurul, pay sahiplerinden oluşur ve bankanın en yüksek yönetim organıdır. Bu organ, bankanın tüzük ve yönetmeliklerini kabul eder, eklemeler ve değişiklikler yapar, bankanın faiz oranını belirler, bütçeyi kabul eder ve onaylar, bankanın yönetim kurulu üyelerini atar veya görevden alır, bankanın çeşitli bölümlerinin politikasını belirler, dış denetimleri atar, yan kuruluşlar kurar ve faaliyetlerine son verir. Ayrıca, bankanın hisselerinin satışına, sermayenin artırılmasına veya azaltılmasına ve bankanın tasfiyesine de karar verir.

- Yönetim Kurulu - sorumlu yönetim organıdır. Banka faaliyetlerinin yönetiminden ve uygulanmasından sorumludur. Banka Yönetim kurulu, 3'ten az olmamak üzere tek sayıda üyeden oluşur. Yönetim Kurulu üyeleri, genel kurul tarafından 4 yıllık görev süresi için atanmaktadır

- Denetleme Kurulu - bankanın yönetimini ve işleyişini denetler. Hem hissedarlar genel kuruluna hem de yönetim kuruluna önerilerde bulunur. Ayrıca bankanın veya bankacılık faaliyetlerinin çeşitli alanlarının denetlenmesine karar verir. Denetleme Kurulu kurulu üye sayısı Yönetim kurulundakilerle aynıdır. Banka denetleme kurulu üyeleri ayrıca, Yönetim kurulunda olduğu gibi, ortaklar genel kurulunca 4 yıl için görev yapmak üzere atanmaktadır. (Azerbaycan Milli Meclisi 2004).

Bankalar, Merkez Bankası tarafından verilen bir lisansa dayanarak birçok faaliyetlerde bulunabilirler. Bunlar, mevduat ve diğer geri ödenebilir fonların çekilmesi, tüketici, işletme, ipotek ve diğer kredi türlerinin uygulanması, faktoring, forfaiting, leasing hizmetleri, tüzel kişiler ve bireyler için banka hesabı açılması, döviz ve nakit hizmetleri sağlanması, ödeme araçlarının çıkarılması, finansal araçların alım satımı, teminatların verilmesi, mali müşavirlik hizmetlerinin sağlanması vb. içerir. Ancak, bankacılık lisansına sahip kuruluşlar, tarım, toptan ve perakende ticaret, sigorta, inşaat, imalat ve nakliye gibi faaliyetlerde bulunamazlar (Bashirov, 2016).

Uzmanlaşmaya göre evrensel ve uzmanlaşmış bankacılık sistemleri vardır. Uzmanlaşmış modelde kredi ve yatırım faaliyetlerini birleştirmek yasaktır. Bankacılık sisteminin evrensel modeli, tam tersine, borç verme ve yatırımın bir kombinasyonuna izin verir. Azerbaycan'daki kredi kuruluşları çoğunlukla evrensel bankalar olarak

faaliyet göstermektedir (Banker.az, 2019). Genel olarak ülkede faaliyet gösteren bankaların çalışma prensiplerine bakıldığında ağırlıklı olarak kredi verme faaliyetinde buldukları görülmektedir. Bu durum mali tablolarına da yansımıştır. Bu, bankaların hem ekonomideki hem de finansal sistemdeki temel rolüdür. Belirli kuruluşlardaki fonları çekerler ve bunları belirli koşullar altında sermayeye ihtiyaç duyan diğer alanlara yönlendirirler. Yani, bankalar ana finansal araçlardır (Bashirov, 2016).

Aşağıdaki Tablo 5, Merkez Bankası'nın 2008-2020 dönemi için kredi kuruluşları tarafından ekonomideki yatırım kredilerinin yapısına ilişkin raporunu göstermektedir. Tablo 4'teki en önemli verilerden biri, kamu bankalarının kredi hacmindeki payının yıllar içinde düşüş sergilemesidir. 2015 yılında ise sonraki dönemlere göre en yüksek rakamlara ulaşılmıştır. Ayrıca, tablodan da görülebileceği gibi, 2008 küresel finansal krizine rağmen, finansal kurumların ekonomiye yaptıkları yatırım kredilerinin hacmi bu dönemde artmıştır.

Tablo 5. Finansal kurumlara göre ekonomideki yatırım kredilerinin hacmi (mln manat).

Yıl	Toplam yatırım kredileri	Devlet bankaları		Özel bankalar		Banka Dışı Finansal Kuruluşlar	
		milyon. Manat	Faiz oranı, %'le	milyon. Manat	Faiz oranı, %'le	milyon. Manat	Faiz oranı, %'le
2008	7191,3	3027,5	42,1	3989,0	55,5	174,8	2,4
2009	8407,5	3911,7	46,5	4318,7	51,4	177,0	2,1
2010	9163,4	3901,9	42,6	5069,9	55,3	191,6	2,1
2011	9850,3	3300,0	33,5	6298,8	63,9	251,5	2,6
2012	12243,7	4137,1	33,8	7785,5	63,6	321,1	2,6
2013	15422,9	5300,4	34,4	9689,4	62,8	433,1	2,8
2014	18542,6	6143,8	33,1	11873,6	64	525,2	2,8
2015	21730,4	7289,3	33,6	13875,2	63,8	566,0	2,6
2016	16444,6	5749,2	35	10222	62,2	473,4	2,9
2017	11757,8	1916,2	16,3	9421,4	80,1	420,2	3,6
2018	13020,3	2098,4	16,1	10529,8	80,9	392	3
2019	15298,2	2561,5	16,7	12339,4	80,7	397,2	2,6
2020	14530,4	2776,5	19,1	11380,5	78,3	373,4	2,6

Kaynak: Azerbaycan Merkez Bankası, Sektördeki Yatırım Kredilerinin hacmi, Aralık 2020

2015'in 21 Şubat tarihinde döviz piyasası üzerindeki ciddi baskı ve manatın döviz kuru dikkate alınarak, olası devalüasyon gerçekleşti. %33.8 oranında devalüasyon yaşandı ve Merkez Bankası, manatın değerini 1 \$ = 1,05 manat olarak belirledi. Devalüasyonunun ardından döviz piyasası ve manatın döviz kuru, 50-55 dolar aralığındaki petrol fiyatlarına adapte olmaya başladı. Ancak, Temmuz ayı sonundan itibaren petrol fiyatlarında yaşanan hızlı düşüş, döviz piyasası üzerindeki baskıyı yeniden artırarak manat kurunda değişiklik beklentisini yükseltti (AzNews, 2015).

21 Aralık 2015'te ikinci devalüasyon yaşandı ve 1 ABD doları olan resmi döviz kuru 1,55 manat olarak belirlendi. Bu süreçlerin etkisiyle döviz piyasasında keskin bir dengesizlik ortaya çıkmış oldu. Tüm bunlar dikkate alarak Aralık 2015'te "dalgalı kur" a geçilmesine karar verildi. Bu geçiş, stratejik olarak ulusal ekonominin çeşitlendirilmesi stratejisini desteklemeyi amaçlıyordu (Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2015).

Tablo 6. Bankacılık sisteminin yıllara göre temel makroekonomik değerleri (mln. manat)

Yıllar	GSYİH	Petrol dışı GSYİH	Toplam Yatırım Kredileri	Bankaların Varlıkları	Bankaların Özkaynakları
2008	40137.2	15197.3	7191,3	10273.5	1704.7
2009	35601.5	16726	8407.4	11665.2	2005
2010	42465,0	19179	9163.4	13290.8	2169.1
2011	52082	23196,1	9850.3	13946.8	2 118.5
2012	54743.7	26864,4	12243.7	17643.5	2.555,3
2013	58182	30525.9	15422.9	20385.1	3 388.6
2014	59014,1	33038.2	18542.6	25182.5	4160.1
2015	54380	34500.9	21730,4	34906	3654
2016	60425.2	35951.2	16444.6	31439.5	1908.8
2017	70135,1	40012.3	11757,8	27921	3709.2
2018	79797.3	41588.6	13020.3	29502.4	4071.8
2019	81681	44471.8	15298.2	32722.8	4583
2020	72432.2	44862.1	14530.4	32055.3	4699.2

Kaynak: Azerbaycan Merkez Bankası, Bankaların Yıl Bazında Sektör Değerlendirmesi

2015 yılından sonra kredi kuruluşlarının ekonomideki yatırım kredilerinin hacmi azalmaya başladı. Bunun temel nedenlerinden biri devalüasyon sonrası petrol gelirlerindeki düşüş olmuştur. Nitekim, düşen petrol fiyatlarının arka planında ülkenin finansal sisteminde yaşanan olaylar, ekonomideki yatırım kredilerinin hacmini azaltmıştır. Manatın diğer para birimleri karşısında değer kaybetmesi, vadesi geçmiş kredi hacmini de artırmıştır. Ayrıca, manatın devalüasyonundan sonra dolar mevduatında keskin bir artış yaşanmıştır (AzNews, 2015).

Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası'nın 31.12.2020 tarihi itibarıyla sunduğu banka istatistiklerine baktığımızda, para birimleri bazında toplam mevduat tabanı yapısında yabancı paranın payının yüksek olduğunu görebiliriz. Şöyle ki, manatla vadesiz mevduat - 7416.7 mln. manat ve vadeli mevduat - 2911.3 mln. manat, yabancı para cinsinden vadesiz mevduat - 6696.1 mln. manat ve vadeli mevduat - 6642.8 mln. manat olmuştur. Bunun temel nedeninin ulusal para birimine duyulan güvensizliktir. Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası'nın 2020 yılı raporuna göre kredi yatırımlarının sektöre göre yapısına bakıldığında ana payın ihtiyaç kredileri olduğunu görmek mümkündür. Sırasıyla ticaret ve hizmet sektörleri, sanayi ve üretim, tarım ve işleme ve diğer sektörler gelmektedir (Azerbaycan Merkez Bankası, 2020).

Aşağıdaki Tablo 7, bankaların Aralık 2020 sonu finansal tablolarıdır ve bankaların temel göstergelerine dayanmaktadır. Tablo 7'den de görülebileceği üzere Azerbaycan'da en yüksek göstergeler aittir

Tablo 7. Bankalar bazında temel göstergeler (mln. manat)

№	Banklar	Toplam Varlık	Toplam Kredi	Toplam Mevduat	Kayıtlı Sermaye	Net Kar
1	Access Bank	855.9	502.6	627.6	258.7	2.6
2	AFB Bank	281.4	138	110.6	70.4	5.4
3	Azer Türk Bank	359.2	167.4	179.9	50	0.4
4	Azərbaycan Uluslararası	8962.8	2609.1	5549.6	1224.5	129.4
5	Azerbaycan Sanayi Bankası	911.5	317	639.9	60	5.2
6	Bank Avrasiya	159.7	112.6	44	50	1.2
7	Bank BTB	356.1	222.8	139.3	66.5	-9.1

8	Bank Melli İran Bakü	93.7	5.2	10.7	73.6	0.8
9	Bank of Baku	409.6	337.9	193.5	52.9	12.7
1	Bank Respublika	1034	446.9	689.6	73.5	6
1	Bank VTB Azerbaycan	187.3	125.9	75.3	315.8	3.9
1	Expressbank	313.4	209.7	118.7	112.5	6.8
1	Günay Bank	245	190.9	94.5	64.9	0.4
1	Kapital Bank	5227.5	2176	3805.6	245.9	302.7
1	Muganbank	590.9	335.9	278.7	102.5	0.7
1	Nahçıvanbank	298.6	117.1	142.2	82.4	7.3
1	Pakistan Ulusal Bankası	12.5	0.9	2.9	9.4	-0.2
1	PASHA Bank	5513	2095	4014.8	354.5	84.3
1	Premium Bank	653.3	570.1	431.1	154.6	4
2	Rabitabank	830.9	423.3	546.2	101.3	2.2
2	TuranBank	551.8	351.2	280.2	75	0.7
2	Unibank	815.8	567.3	522.4	125.8	11
2	Halk Bankası	2353.1	1475.1	1590.5	364.8	25.8
2	Yapı Kredi Bank	348.2	149.4	266.4	55.4	1.4
2	Yelo Bank	380.9	308.3	235.2	378	-39.7
2	Ziraat Bank Azerbaycan	299	158.3	151.9	50	2.1

Kaynak: Azerbaycan Merkez Bankası, Bankaların Temel Göstergeleri, Aralık 2020

Bankacılık sektörünün son 5 yıllık konsolide bilançosuna bakıldığında, toplam aktifler içinde menkul kıymet yatırımlarında artış olduğunu görmek mümkündür. Bunun temel nedeni, devalüasyon sonrası kredi verme riskli olduğu için bankaların faizlerinin düşmesidir.

Bankacılık sektörünün finansal sistemdeki rolü, göstergelerde görülebilir. Böylelikle bankacılık sektöründeki sorunların daha sonra ekonomik krizlere yol açtığı da bilinmektedir. Bu durum, bankacılık sektörünü, dünyada olduğu gibi Azerbaycan'da da önemli araştırma konularından biri haline getirmektedir (C&S GROUP, 2020).

2.3. BDFK'ların Azerbaycan Finansal Sistemdeki Rolü

Azerbaycan'da BDFK'lar Banka Dışı Kredi Kuruluşları (BDKK) ve Kredi birlikleri şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Ancak bu alanda esas boy gösterenler BDKK'lardır. "Banka Dışı Kredi Kuruluşları Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti

Kanununa göre, banka dışı kredi kuruluşları, özel izinler temelinde kredi verilmesi ve bu Kanunun diğer hükümleri gereğince çeşitli faaliyetlerde bulunması için uzmanlaşmış bir kredi kürülüsüdür. Banka Dışı Kredi Kuruluşlara ilişkin yasa 2009 yılında onaylanmıştır (Gurbanova, 2015).

BDKK'lar ülkede tarihsel olarak bankalardan daha az aktif olmuştur. BDKK'lar ve kredi birlikleri, uluslararası insani yardım kuruluşları tarafından finanse edilen kredi kuruluşlarına ve diğer banka dışı kredi kuruluşlarına bölünmüştür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "Banka Dışı Kredi Kuruluşları Hakkındaki" Kanununa göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki kredi kuruluşlarının faaliyetleri Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanunu, "Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası" Kanunu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar ve diğer normatif yasal düzenlemeler tarafından düzenlenir (Azerbaycan Milli Meclisi, 2009).

Ek olarak, BDFK'ların sermaye ve varlıkları bankalara kıyasta oldukça küçüktür. Aşağıdaki Tablo 8, 2019-2020 dönemi için bazı BDFK istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 8. Banka dışı kredi kuruluşlarına ilişkin bilgiler, (mln. manat)

Değerler	Banka Dışı Kredi Kurumları		Kredi Birlikleri	
	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2019	31.12.2020
Aktifler	342.6	316.3	16.6	15.2
Yükümlülükler	201.4	174.9	6.5	5.8
Özkaynaklar	141.2	141.4	10.1	9.4
Dönem net karı	14.8	9.9	-0.7	-0.1

Kaynak: Azerbaycan Merkez Bankası, BDFK'ların Temel Göstergeleri, Aralık 2020

BDKK'ların Düzenleme Kurallarına göre, bu kuruluşların kayıtlı sermayesi için asgari şartlar aşağıdaki gibidir:

- Ticari BDKK'lar için - 300 bin manat
- Ticari olmayan BDKK'lar (kar amacı gütmeyen) için - 30 bin manat.

Aşağıdaki Tablo 9’da toplam BDFK’lar detaylandırmaktadır. 2020 yılı itibariyle bankacılık sektörünün özet göstergelere göre, ülkede 93 BDFK bulunmaktadır. Bunlardan 51’i BDKK ve 42’si kredi birliğidir. Banka dışı kredi kuruluşlarından biri de devlete aittir. Bu BDKK, "Agrarkredit" Anonim Şirkettir. Ayrıca BDKK 'ların 8’i yabancı sermayelidir (Azerbaycan Merkez Bankası, 2020).

Tablo 9. Banka Dışı Finans sektörünün özet göstergeleri

	31.12.2020
Toplam BDFK’lar	93
Kredi birlikleri	42
Devlet BDFK’ları	1
Özel BDFK’lar	90
Yabancı sermayeli BDFK’lar	12
yabancı BDFK’ların yerel şubeleri	0
kayıtlı sermayenin% 50’sinden azını oluşturan	3
Yıl başından bu yana lisans verilen BDFK sayısı	4
Yıl başından itibaren lisansı iptal edilen BDFK sayısı	3
Şube sayısı	247
Çalışan Sayısı	2236

Kaynak: Azerbaycan Merkez Bankası, Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Aralık 2020

BDKK’lar müşterilere bankalardan daha az ürün sunar. Bu kuruluşlar Azerbaycan’da sadece kredi çeşitleri sunmaktadır. BDKK’lar esas olarak tüketici ve işletme kredileri ve leasing (kiralama) sunar. Buna ek olarak, Azerbaycan’da ipotek, tarım kredisi ve rehin kredisi (pawnshop loans) sunan BDKK’lar de var.

BDKK’lar aracılığıyla daha kolay krediler sağlansa da, kredi hacmindeki payları küçüktür. Bu, aşağıdaki Tablo 10’da da görülebilir. Tablo 8’de belirtilenler, 31.12.2020 tarihi itibariyle mevcut olan istatistiki verilerin belirdir.

Tablo 10. Kredi kuruluşlarına göre ekonomideki yatırım kredilerinin yapısı (mln. manat).

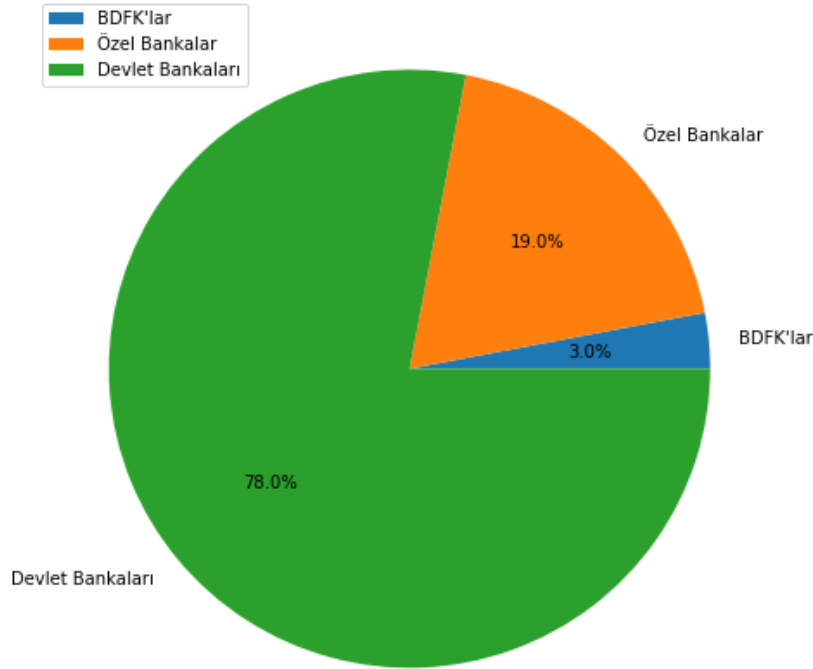
Yıl	Toplam krediler	Banka Dışı Kredi Kuruluşları	
		milyon. Manat	faiz oranı, %’le
2008	7191,3	174.8	2.4

2009	8407.5	177	2.1
2010	9163.4	191.6	2.1
2011	9850.3	251.5	2.6
2012	12243.7	321.1	2.6
2013	15422.9	433.1	2.8
2014	18542.6	525.2	2.8
2015	21730,4	566	2.6
2016	16444.6	473.4	2.9
2017	11757,8	420.2	3.6
2018	13020.3	392	3
2019	15298.2	397.2	2.6
2020	14530.4	373.4	3

Kaynak: Azerbaycan Merkez Bankası, BDFK'ların kredi sistemi, Aralık 2020

Aşağıdaki Şekil 3'ten de görülebileceği gibi, BDKK'ların ekonomideki yatırım kredilerinin payı bankalara oranda çok daha küçük. BDKK'lar küçük ve orta ölçekli işletme kredilerinde daha aktiftir. Ve bankaların aksine, daha küçük ölçekli oldukları için her türlü değişiklere karşı daha dirençli ve daha esnektir.

Şekil 2. Kredi kurumları bazında yatırım kredilerinin yapısı, %'le (31.12.2020)

Kaynak: Azerbaycan Merkez Bankası, Bankacılık Sektörü Kredi Yapısı, Aralık 2020

BDKK'ların bir diğer avantajı da kolay bir yönetim sistemine sahip olmalarıdır. Bu, ek maliyetlerini önler ve süreci basitleştirir. Ayrıca, bankaların aksine bu kuruluşlar için katı kurallar ve yüksek standartlar gerekmemektedir. Genel olarak, bu kuruluşların dünya genelinde kontrolü büyük ölçüde ya resmidir ya da tamamen kontrol dışıdır. Ana avantajlardan biri de, BDKK'ların kaynaklarına erişimin kolay olmasıdır. Çünkü, BDKK'lar bankalardan farklı olarak ülkenin daha fazla bölgesinde faaliyet göstermektedir. Bu onlara, özellikle mikrokredi olmak üzere küçük işletme kredilerinde bankalara göre bir avantaj sağlar. Mikrokrediler, çoğunlukla kısa vadeli küçük kredilerdir. Ve bu krediyi kullananlar küçük işletmeler veya yeni kurulan işletmelerdir. Diğer şehirlerde ve uzak bölgelerde BDKK'ların varlığı ve ayrıca bu bölgelerdeki yüksek kredi talebi, hem şirketlerin, hem de küçük işletmelerin gelişimini teşvik eder (Bproperty, 2020).

Mikrokredi aynı zamanda yoksullukla mücadelede kullanılan araçlardan biridir. Bunun dünyanın en fakir ülkelerinden bazılarında yoksulluğun azaltılması üzerinde olumlu bir etkisi oldu. Mikrokredilerin avantajlarından biri de, kadın girişimciler arasında istihdamın artmasına yardımcı olmalarıdır. Mikrofinans ayrıca cinsiyet eşitliğini teşvik eder ve kadınların toplumda güçlendirilmesini destekler. Azerbaycan'da hem bankalar hem de BDKK'lar mikrofinansla ilgileniyorlar. BDKK'ların kredi faiz oranları bankalara göre daha yüksektir. Yüksek faiz oranlarının esas nedeni, BDKK'ların bankalardan daha fazla risk alması ile açıklanabilir.

BDKK'lardaki yüksek faiz oranları ileride sorunlu kredilerin ortaya çıkmasını ciddi şekilde etkilemektedir. Çünkü bankalardan kredi alamayan kişiler BDKK'lara başvurmaktadır. Bunun nedeni, bankaların sağlıklı borçlanma ve kredilendirme için tüketici kredilerine uyguladıkları DTI oranından (borçlunun aylık borç yükünün gelire oranı) kaynaklanmaktadır. Ancak, BDKK'lar neredeyse bu kurallara uymuyor. Sorunlu kredilerin ortaya çıkmasının diğer bir nedeni de, BDKK'lar tarafından ticari kredilerin yüzeysel analiz edilmesidir. (Bproperty, 2020).

Azerbaycan Mikrofinans Derneği (AMFA), 2020'nin Nisan ayında Dünya Bankası Grubu'na ait olan Uluslararası Finans Kurumu (IFC) yeni bir işbirliği anlaşması imzaladı. Anlaşmaya göre, Azerbaycan Mikrofinans Derneği üyeleri olan BDKK'lar, çiftçilere daha kolay finansman sağlayabilmek için risk değerlendirmesi ve

kredi verme sürecini otomatikleştiren bir nakit akışı risk değerlendirme aracı olan IFC'nin CLARA'sını kullanabilecekler. CLARA, bankalar, banka dışı kredi kuruluşları, çiftçiler ve tarımsal değer zincirindeki diğer katılımcılar için tasarlanmış çevrimiçi bir yazılımdır. CLARA, kullanıcıya tarımsal likidite tahmini, kıyaslama, esnek varsayımlar ve finansal analiz için bir dizi araç seçeneği sunarak tarımsal kredilerin risk değerlendirmesini basitleştirir, geliştirir ve hızlandırır (24MEDİA, 2020).

Bazı BDKK'lar sektör bazlı faaliyet göstermektedir. Devlete ait bir şirket olan "Agrarkredit" A.Ş., ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa kredi verme alanında faaliyet göstermektedir. 2001 yılından beri bu isim altında faaliyetini sürdürmektedir. Organizasyonun 12 şubesi vardır. Kuruluş tarafından sunulan ürünler arasında kırsal alanlar için kredi programı, Ulusal Girişimcilik Destek Fonu fonlarının kullanım programı ve tarımsal projeler ve kredi yönetimi için kamu hizmetlerinin kullanılması programı bulunmaktadır (Agrarkredit, 2001).

2.3.1. Azerbaycan'da Kredi Birlikleri'nin İşleyiş Yapısı

Diğer bir BDFK türü, kredi birlikleridir. Azerbaycan Cumhuriyeti "Kredi Birlikleri hakkında" Kanunu 2000 yılında kabul edilmiştir. Bu kanuna göre, kredi birliği, bireylerin ortak menfaat için ücretsiz fonlar biriktirerek karşılıklı kredi vermek suretiyle gönüllü olarak faaliyet gösterebilirler. Ayrıca küçük işletme sahibi olan tüzel kişiler de kredi birliği kurabilirler. "Kredi Birlikleri hakkında" Kanun gereğince, bu kuruluşların kayıtlı sermayesi 4000 manat'tan az olmamalıdır. (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000).

Kredi birliği kavramı

Kredi birliği, karşılıklı serbest fon birikimi yoluyla ortak çıkarlar temelinde gönüllü konsolidasyon için küçük işletme varlıkları olan bireyler ve (veya) tüzel kişiler tarafından kurulan banka dışı bir kredi kuruluşudur. Karşılıklı kredi, bir kredi birliğinde biriken fonlar pahasına üyelerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için sağlanan kısa vadeli ve uzun vadeli bir kredidir. Bir kredi birliğinin tüm mülkiyeti kendine aittir, kendi adına mülkiyet ve mülkiyet dışı haklar edinebilir ve mahkemede davacı ve davalı olabilir (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000).

Kredi birlikleri ile ilgili mevzuat

Azerbaycan Cumhuriyeti “Kredi Birlikleri Hakkında” Kanunu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Kredi Birliklerinin kuruluş ve işleyişinin ekonomik, hukuki ve örgütsel temellerini belirler. Kredi birlikleri mevzuatı, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanunu, Azerbaycan Cumhuriyeti "Banka Dışı Kredi Kuruluşları Kanunu", bu Kanun ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diğer yasal düzenlemelerinden oluşmaktadır. Sadece “Alat” serbest bölgesindeki kredi birlikleri için, Azerbaycan Cumhuriyeti "Alat serbest ekonomik bölge" yasasının gerekleri esas alınır (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000).

Kredi birliği faaliyetinin temel ilkeleri

Kredi birliğinin temel ilkeleri şu şekildedir:

- Ortak çıkarlar ve karşılıklı güven temelinde üyelerin faaliyeti;
- Gönüllülüğe dayalı üyelik
- Faaliyetlerin şeffaflığı;
- Kişisel çıkarları kolektif çıkarlarla ilişkilendirmek;
- Hisselerin büyüklüğüne bakılmaksızın üyelerin haklarının eşitliği;
- Üyelerin Kredi Birliği yönetimine kişisel katılımı
- Elde edilen fonların girişimcilik faaliyetine yönlendirilmesi;
- Faaliyet organizasyonunun öz kontrolü.

Kredi Birlikler tüzel kişilerden veya gerçek kişilerden mevduat yatırımı yapamaz (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000).

Kredi birliğinin hakları ve yükümlülükleri

Bir kredi birliği aşağıdaki hak ve yükümlülüklerle sahiptir:

- bankalardan, uluslararası ve yabancı finans kuruluşlarından kredi ve hibe almak
- tüzüğe uygun olarak üyelerine kredi vermek
- bankalara para yatırmak ve devlet tahvillerinin satın alınması için harcamak.

Devlet, kredi birliklerinin kurulması ve faaliyetinin teşvik edilmesinde en önemli etkidir. Kredi Birliği, Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatı uyarınca tüzel kişilik olarak tescil edilir ve mevzuatla belirlenen süre içinde bir kredi birliği tescil edilmezse, kredi birliği kurulmamış sayılır ve hisseler 15 gün içinde iade edilir. Bu durumda, kurucular mahkemeye başvurabilir ve payların iade süresi mahkeme kararına kadar uzatılabilir (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000).

Devlet, kredi birliğinin yükümlülüklerinden sorumlu değildir ve kredi birliği de devletin yükümlülüklerinden sorumlu değildir. Devlet sadece, Kredi Birlikleri ve üyelerinin yasal haklarının ve çıkarlarının korunmasını garanti eder.

Bir kredi birliği, mevzuata uygun bankacılık işlemlerini yürütmek için mali piyasa denetim kurumundan lisans almalıdır. Yönetim kurulu üyelerinin mesleki uygunluğu için ekonomik düzenleme standartları ve şartları oluşturulabilir ve Kredi Birliğine yaptırımlar uygulayabilir:

- Tespit edilen ihlallerin ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin uygulanmasını talep etmek;
- Aksi takdirde lisansı askıya almak veya iptal etmek.

Kredi birliğinin kurulması

Mevzuata uygun olarak en az 11 kişi ve (veya) tüzel kişi tarafından kredi birliği kurulur. Üye sayısının azalması durumunda Kredi Birliği, 10 gün içinde ilgili kuruma bildirmek suretiyle üye sayısını üç ay içinde 11'e çıkarmak zorundadır. Bu süre içinde asgari üye sayısı sağlanmazsa, lisans iptal edilir (Modern az, 2017).

Kredi Birliğine üye olmak isteyen bir kişi, Kredi Birliği yönetim kuruluna başvurarak tüzüğe uymayı taahhüt etmelidir. Kurul kararının ardından başvuru sahibi üye kabul edilir. Ve Kredi Birliği üyesine, üyeliğini ve hissesinin miktarını teyit eden bir belge verilir.

Kredi birliğinin kuruluş toplantısı, birliğin kurulmasına karar verir, tüzüğü onaylar, yönetim ve denetleme organını seçer. Bu tüzük'de birliğin adından, faaliyet

amacından, birliğin fesh edilmesi durumunda yapılacak işlemlere kadar gerekli olabilecek bir çok konu yer almaktadır (Modern az, 2017).

Kayıtlı Sermaye

Bir kredi birliğinin kayıtlı sermayesi, üyelerinin hisselerinden oluşur ve üyelerin hisselerinin miktarı, ödeme usulü ve kuralların ihlali yükümlülüğü tüzük tarafından belirlenir.

Karşılıklı borç verme için kayıtlı sermaye kullanılır. Kredi Birliği üyeleri, paylarını ancak üyelikten çıktıktan sonra geri çekebilirler (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000).

Kredi Birliği Faaliyetinin Yönetim ve Kontrol Altyapısı

Bir kredi birliği, üyelerden oluşan bir genel kurul, bir denetim kurulu, bir yönetim kurulu ve bir kredi komisyonu tarafından yönetilir ve birliğin en yüksek yönetim organı, üyelerinin genel kuruludur. Birliğin üyeleri Genel Kurul dışında sadece bir kurula dahil olabilir.

Genel kurul

Genel kurul, tüzükte belirtilen süre içinde, ancak yılda bir defadan az olmamak şartıyla toplanır. Olağanüstü genel kurul toplanma esasları tüzük ile belirlenir. Yönetim Kurulu, genel kurul toplantısını toplantıdan en az 20 gün önce ilan eder (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000).

Genel kurulun yetkileri aşağıdakılardır:

- tüzüğün kabulü, ilaveler ve değişiklikler yapılması
- denetim kurulu, yönetim kurulu, yönetim kurulu başkanı, kredi komisyonu seçimi
- üyeliğin kabulü ve sona ermesi ile ilgili kuralların belirlenmesi
- yıllık rapor ve bilançonun onaylanması
- hisse senetlerinin ve diğer ödemelerin yanı sıra ödeme kurallarının belirlenmesi
- birlik kârının dağıtım ve kullanım kurallarının belirlenmesi

- denetim ve denetçinin seçimi hakkında karar verme
- Kredi Birliğinin yeniden düzenlenmesi ve tasfiyesi konusunda karar alma
- Kredi Birliğinin faaliyetleriyle ilgili diğer konuların tüzük uyarınca çözülmesi.

Genel kurul'un toplanabilmesi için üyelerin % 51'inin hazır durumunda bulunması gerekiyor. Genel kurul kararları, tüzükte öngörülen yonteme göre açık veya gizli oyla alınabilir (Hasanov, 2019).

Yönetim Kurulu

Kredi Birliğinin dönem boyunca faaliyetlerini Genel Kurul tarafından seçilen Yönetim Kurulu yönetir. Yönetim Kurulunun hakları, üyeleri ve yetkileri tüzük tarafından belirlenir. Yönetim Kurulu yetkileri:

- tüzük tarafından belirlenen prosedüre uygun olarak Kredi Birliğine yeni üyelerin kabulü ve işten çıkarılması
- Kredi Birliğini mahkemede ve üçüncü şahıslarla ilişkilerde temsil edilmesi
- genel toplantının düzenlenmesi
- bilanço ve diğer mali tabloların hazırlanması
- tüzük tarafından sağlanan diğer işlevleri yerine getirilmesi.

Denetim Kurulu

Kredi birliğinin faaliyetleri üzerinde kontrol sağlamak için genel kurulda kredi birliği üyeleri arasından bir denetim kurulu seçilir. Denetleme Kurulu, en az 3 kişiden oluşmalıdır. Kurulun yetkileri şu şekildedir (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000):

- Genel Kurul kararlarının uygulanmasının denetlenmesi
- Kredi Birliği, Yönetim Kurulu ve Kredi Komisyonunun faaliyetlerinin analiz edilmesi, finansal ve ekonomik faaliyetlerin izlenmesi
- Yönetim Kurulu ve kredi komisyonunun faaliyetlerindeki eksikliklerin giderilmesi ve hukuka aykırı kararların iptali konusunda uyarılması veya genel kurula bu konuda bilgi verilmesi
- Yönetim Kurulu ve kredi komisyonundan gelen şikayetlerin değerlendirilmesi

Denetim Kurulu üyelerinden en az birinin denetim deneyimine sahip olması gerekir. İlgili deneyime sahip bir üyenin yokluğunda, sözleşmeli şekilde bir denetçi alınabilir (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000).

Kredi Komisyonu

Kredi Komisyonu, üyelerin kredi alma başvurularını değerlendirir, kredinin verme ve geri ödeme koşullarını belirler ve bu konularda Kurula önerilerde bulunur. Yönetim Kurulu, kredi komisyonunun görüşü olmaksızın üyelerle kredi sözleşmesi yapamaz. Kredi komisyonu, kredilerin faiz oranını belirlemek için genel kurula teklif verebilir. Ayrıca, faaliyetleri hakkında yılda bir kez genel kurula rapor vermelidir.

Kredi birliğinin tasfiyesi

Kredi Birliğin aşağıdaki gerekçelerde tasfiye edilir:

- Tasfiye'ye ilişkin genel kurul kararı'nın alınması.
- Kredi Birliğinin asgari üye sayısının ve asgari yetkili sermayenin azalması
- İflas etmiş Kredi Birliğinin tasfiyesi hakkında etkili mahkeme kararı
- Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarının ihlali edilmesi ile ilgili mahkeme kararı

Bir Kredi Birliğinin tasfiyesi Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatına göre yapılır. Bir Kredi Birliğinin tasfiyesi halinde, Kredi Birliğinin tüm yükümlülükleri yerine getirildikten sonra, paylar ve bunlarla orantılı olarak hesaplanan gelir üyeler arasında dağıtılır (Azerbaycan Milli Meclisi, 2000).

2.3.2. Azerbaycan'da Banka Dışı Kredi Kuruluşları'nın İşleyiş Yapısı

Bu Kanun, Azerbaycan Cumhuriyetinde banka dışı kredi kuruluşlarının mali kaynaklardaki ihtiyaçlarının daha iyi karşılanması, kullanıma uygun şartların yaratılması için kuruluş, yönetim ve düzenleme kurallarını belirler.

BDKK, özel bir lisans temelinde kredi sağlayan ve Kanun ile belirlenen diğer faaliyetleri gerçekleştiren uzman bir kredi kuruluşudur (Azerbaycan Milli Meclisi, 2009).

BDKK'nın Bağımsızlığı

BDKK'lar, faaliyetlerini tanımlanan yetkiler dahilinde diğer finansal kuruluşlardan bağımsız şekilde yürütür. Yani, yasaların öngördüğü durumlar dışında, kamu yetkililerinden ve belediyelerden bağımsızdır ve günlük faaliyetlerine müdahale edilemez. Ayrıca, devletin yükümlülüklerinden de sorumlu değildir ve devlet de, BDKK'nın yükümlülüklerinden sorumlu değildir.

BDKK tarafından verilen kredilerin faiz oranı ve sağlanan finansal hizmetler için alınan komisyon ve hizmet bedellerinin miktarı, kanun uyarınca BDKK ile hizmet kullanıcısı arasında imzalanan anlaşma ile belirlenir (Finans.az, 2019).

BDKK'lar, faaliyetlerini koordine etmek ve ortak çıkarlarını müştereken temsil etmek ve savunmak için alt kuruluşlar ve dernekler kurabilir. Ancak bu alt kuruluşlar vasıtasıyla rekabeti kısıtlamayı ve piyasayı tekelleştirmeyi amaçlayan anlaşmalara girmek ve faiz oranları ve komisyonların belirlenmesi de dahil olmak üzere koordineli işlemler gerçekleştirmek kesinlikle yasaktır (Azerbaycan Milli Meclisi, 2009).

BDKK'nın kurulması ve yönetimi

BDKK'lar, Azerbaycan Cumhuriyeti ve (veya) yabancı ülkelerin gerçek ve tüzel kişilikleri ile Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanununda tüzel kişilere sağlanan örgütsel-hukuki formdaki uluslararası kuruluşlar tarafından kurulabilir. Ticari olmayan BDKK'lar, Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu tarafından akdedilen anlaşmalar uyarınca uluslararası kuruluşlar ve yabancı ülkelerin devlet bütçesinden finanse edilen sivil toplum kuruluşları tarafından kurulabilir. Kâr amacı gütmeyen BDKK'lar ise ticari kuruluşlar kuramaz veya bunlara katılamaz. BDKK'lar iki türe ayrılır:

- mevduat kabul etme hakkına sahip olanlar
- mevduat kabul etme hakkına sahip olmayanlar.

Buna göre, teminat kabul eden BDKK'ların gereksinimleri nispeten daha katıdır (Finans.az, 2019).

Yabancı ülkelerde faaliyet gösteren BDKK'lar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yalnızca mevduat yatırma hakkına sahip olmayan şubeler kurabilirler.

BDKK'nın kayıtlı sermayesi ve kar amacı gütmeyen bir tüzel kişilik olarak kurulan BDKK'ların mülkiyet ücretleri nakit olarak ödenmelidir ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal para biriminde (manat) oluşturulmalıdır. BDKK'nın asgari kayıtlı sermayesi, Merkez Bankası tarafından belirlenir (Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020).

BDKK'nın organizasyon yapısı, şube ve temsilcilikleri

Organizasyonel ve yasal formdan bağımsız olarak, BDKK'nın organizasyon yapısı en azından aşağıdaki sorumluluklara sahip olmalıdır:

- başkan (yönetmen, kolej yürütme organının başkanı)
- muhasebe departman şefi (muhasebeci, finans müdürü)
- kredi memuru
- iç denetçi

BDKK yöneticileri, yüksek öğrenim görmüş ve en az bir yıllık iş tecrübesine sahip olmalıdır. Muhasebe departman şefi, finans veya ekonomi alanında eğitime ve ilgili uzmanlık veya en az bir yıllık iş deneyimine ve ilgili uzmanlık alanında en az 5 yıllık iş deneyimine sahip olmalıdır (Gurbanova, 2015).

Mevduat kabul etme hakkına sahip bir BDKK şubesi, yalnızca belirli izni ile açılabilir. Bu durumda, BDKK, bir şube veya temsilcilik ofisi açma kararının alındığı tarihten itibaren 5 iş günü içinde ilgili kurumu yazılı olarak bilgilendirmelidir. Bilgiler, kararın tarihi ve numarası, açılacak şubenin veya temsilciliğin adı, adresi ve başkanları hakkındaki bilgileri içermelidir (Azerbaycan Milli Meclisi, 2009).

Ruhsat ve izinlerin verilmesi

Faaliyet gösterebilmek için, BDKK'ların özel bir izin (lisans) almaları gerekir. Lisans verildiği tarihten itibaren yürürlüğe girer ve yalnızca onu alan BDKK tarafından kullanılabilir. Mevduat kabul edebilmek için, BDKK lisansının özel bir izne sahip olması gerekir. BDKK'ların bu tür izinler olmadan teminat kabul etmeleri yasaktır.

BDKK Lisansı almak için, kurucu kişiler aşağıdaki belgeleri hazır bulundurmalıdır:

- kurucu (kurucular) veya mevzuata göre yetkilendirilmiş kişi (kişiler) tarafından imzalanan başvuru formu
- devlet tescil belgesi ve tüzüğünün noter onaylı kopyaları
- asgari kayıtlı sermayenin ödenmesine ilişkin banka senedi
- organizasyon yapısı hakkında bilgi
- yöneticilerin mesleki uygunluğu ve kasıtlı suçlar için mahkumluklarının bulunmaması hakkında bilgi
- finansman kaynaklarının yanı sıra kredi politikasının temel göstergeleri hakkında bilgi (bölgesel kapsam, kredi koşulları, faiz oranları, vb.)
- bir lisans almak için devlet rüsumunun ödendiğini onaylayan bir belge.

Başvurular, 30 gün içinde değerlendirilir. Sunulan belgelerde eksiklikler bulunursa, başvuru alındıktan sonra en geç 15 gün içinde başvuru sahibine yazılı bir bildirim gönderilir. Eksiklikler giderildikten sonra, belgeler tekrardan gözden geçirilir ve 15 gün içinde bir karar verilir (Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020).

Başvuru sonucu her zaman olumlu şekilde sonuçlanmaz. Eğer sunulan belgeler mevzuatın gerekçelerini karşılamıyorsa veya bilgiler yanlışsa, yöneticiler profesyonel uygunluk koşullarını karşılamıyorsa ve (veya) kasıtlı suçlardan hüküm giymişse ve b. durumlar mevcutsa, lisans başvurusu reddedilir ve redd nedeni başvuru sahibine yazılı olarak iletilir.

BDKK'ların Faaliyetleri ve Finansal Kaynakları

BDKK'lar, esas faaliyetleri kapsamında teminatlı ve teminatsız şekilde kredi verme eğilimindedir. Kredi verme yetkisine sahip BDKK'lar ayrıca aşağıdaki faaliyetleri gerçekleştirebilir (Hasanov, 2019):

- borç yükümlülüklerinin satın alınması ve satılması (faktoring, forfaiting)
- kiralama hizmetleri (leasing)
- bireysel ve kurumsal sigorta hizmetleri
- finansal, teknik ve yönetim danışmanlığı hizmetleri sağlamak

BDKK'lar faaliyetlerini finanse edebilmek için birçok farklı kaynak kullanır. Aşağıdaki kaynaklar örnek olarak verilebilir:

- kayıtlı sermaye ve kurumsal kar
- krediler
- bağış, hibe ve diğer şekillerde ücretsiz olarak tahsis edilen fonlar
- kanunla yasaklanmayan diğer kaynaklardan alınan fonlar

Uluslararası kuruluşlar, yabancı hükümetler ve diğer bağışçılar tarafından ücretsiz olarak tahsis edilen fonlar ve bunlardan elde edilen gelirler BDKK'lar tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti dışına çıkarılamaz (Hasanov, 2019).

Lisans ve izinlerin iptali

BDKK'lara verilen lisanslar veya izinler, Merkez Bankası tarafından aşağıdaki gerekçelerden biri veya birkaçına dayanılarak iptal edilebilir:

- ilgili başvuru'nun BDKK tarafından sunulması
- lisansın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 12 ay içinde faaliyete geçmemek
- faaliyetlerinde ihlallerin giderilmesine ilişkin Merkez Bankası'nın talimatlarına uyulmaması
- iki ardışık raporlama tarihi için gerekli raporlar sunulmaması
- kanun tarafından öngörülme veya lisans tarafından yasaklanan faaliyetlerde bulunmak

BDKK'lar, lisans iptal etme kararının yürürlüğe girdiği tarihten itibaren faaliyetini durdurur ve Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanunu uyarınca iptal edilir (Azerbaycan Milli Meclisi, 2009).

BÖLÜM III

AZERBAYCAN'DAKİ BDFK'LARIN FİNANSAL PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Literatür Araştırması

Finansal sistemde, bankaların ve banka dışı finans kuruluşlarının öneminin oldukça büyük olduğunu önceki bölümlerde vurguladık. Hatta sektördeki sorunların daha sonrasında ekonomik krizlere yol açtığı da bilinmektedir. Bu durum, finans sektörünü, dünyada olduğu gibi Azerbaycan'da da önemli araştırma konularından biri haline getirmektedir (Hasanov, 2019). Bu bölümde konu ile ilgili hem Azerbaycanda hem de dünya genelinde yapılan bazı araştırmalar incelenmiştir:

Elnur Hasanov (2019) tarafından yapılan bir çalışmanın amacı, Azerbaycan finansal sisteminin 2013-2016 yıllarında hemen-hemen %5'ine tekabül eden banka dışı finans kuruluşlarının faaliyet alanları, sistemdeki önemi ve muhasebe uygulamalarının işleyişi hakkında bir araştırma yapmaktır. Finansal kuruluşların sektörel bilançoları bazında finansal ve finansal olmayan varlık ve yükümlülüklerin sektörlere göre dağılımı gösterilmiş, diğer veri kullanıcıları için uluslararası standartlarda karşılaştırılabilir, güvenilir ve kaliteli istatistikler oluşturulmuştur. Araştırmanın analizine göre, 2013 yılında faktoring firmalarının sektör toplam aktifleri içindeki payı 1,2 %, banka dışı finans sektörünün payı ise 32 % olurken, 2016 yılı Aralık dönemi için aynı oranlar 1,2 % ve 28,1 % olmuştur. Ve buradan faktoring şirketlerinin banka dışı finans sektörü içindeki payının azaldığı ve 2016 Aralık dönemi için, faktoring kuruluşlarının aktif ve pasif yapısı incelendiğinde, esas faaliyet konusu olan kredilerinin özkaynaklar ve çoğunlukla da yabancı kaynaklar ile fonladığı sonucuna varılmıştır (Hasanov, 2019).

Gahir Mikayilov Shahriyar Mukhtarov (2013) Bankacılık sektörünün mali durumunu altı yıllık bir dönem şeklinde analiz ettiler. Azerbaycan bankacılık sisteminin 2006'dan 2011'e kadarki dönemini kapsayan finansal analizini yaptılar ve analiz sonucunda ise bankacılık sektörünün ekonomik gelişmeye paralel olarak gelişmekte olduğu tespit edildi (Mikayilov & Mukhtarov , 2013).

Batu Tunay ve Shahriyar Mukhtarov, (2015) yaptıkları çalışmada Azerbaycan bankacılık sektöründe kısa ve uzun dönemde karların sürekliliğini araştırmışlar. Araştırmada bankacılık sektörünün 2009-2013 yılları ile ilgili değerler kullanılmıştır. Bu konuda farklı ülkeleri konu alan çok sayıda araştırma olmasına rağmen kendi bölgesinde hızla gelişen bir ülke olan Azerbaycan'a dair yeterince çalışma bulunmamaktadır. Araştırmada dinamik panel veri yöntemiyle bankaların karları analiz edilmiş ve elde edilen bulgulara göre hem kısa hem de uzun dönemde karların süreklilik göstermediği veya çok zayıf bir süreklilik gösterdiği bulunmuştur (Tunay & Mukhtarov, 2015).

Patience Asamoah Sakyi, Isaac Ofoeda, Anthony Kyereboah-Coleman ve Joshua Yindenaba Abor (2014) tarafından Ganada yapılan bir çalışma, banka dışı finansal kuruluşların (BDFK) risk düzeyleri ve finansal performansları incelemektedir. Çalışma için 2006-2010 döneminde 42 BDFK'dan alınan verilerle panel veri yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Sonuçlar, incelenen dönem boyunca BDFK'ların iflas söz konusu olduğunda güvenli olduğunu göstermektedir. Genel risk seviyelerinin bir ölçüsü olarak kullanılan risk endeksine göre, Gana'daki BDFK'ların iflas riskinin düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, BDFK'ların boyutunun performans ile pozitif bir ilişkisi olduğu da bulunmuştur.

Çalışmanın bulgularında, Ganadaki BDFK'ların risk yönetimi uygulamalarının veya daha düşük risk alma teşviklerinin performanslarında önemli bir artışa yol açtığı sonucuna kanaat getirilmiştir (Sakyi, Ofoeda, Yi, & Coleman, 2014).

Andrew C. Worthington (1998), Banka dışı finansal kuruluşların etkinliğini değerlendirmek için iki aşamalı bir tahmin prosedürü kullanmıştır. İlk aşamada, 1995 yılında Avustralya'daki 150 kredi birliğinin bir kısmı için bir ekonometrik maliyet fonksiyonunun maksimum olasılık tahminleri elde edilmiş ve tipik bir kredi birliğinin maliyetlerinin, verimli olarak kabul edilebilecek maliyet oranından %7 olduğu bulunmuştur. İkinci aşama, kredi birliği verimlilik puanlarını yapısal ve kurumsal hususlarla ilişkilendirmek için sınırlı bağımlı değişken regresyon tekniklerini kullanmıştır. Genel sonuçlara bakıldığında, kredi birliğinin verimliliği üzerindeki birincil etkinin, bu kuruluşların altında oluşturuldukları endüstriyel veya topluluk

dernek bağıları ve daha az ölçüde devlet temelli düzenleyici çerçeve olduğu görülmektedir (Worthington, 1998).

Kantawala (1997), “Financial Performance of Non-Banking Finance Companies in India” isimli çalışmasında, 1985-86'dan 1994-95'e kadar olan dönem için banka dışı finans şirketlerinin performansını incelemiştir. Finans ve yatırım şirketleri ile ilgili farklı RBI (Reverse Bank of India) bültenlerinden toplanan verilere dayanarak, çalışma, çeşitli BDFK kategorilerinin karlılık oranları, kaldıraç oranları ve likidite oranlarında önemli bir fark olduğu sonucuna varmıştır (Kantawala, 1997).

Sufian ve Chong (2009), “Determinants of non-bank financial institutions' profitability: empirical evidence from Malaysia” başlıklı araştırma makalelerinde Malezya'daki ve diğer bazı gelişmiş ülkelerdeki BDFK'lar için seçilen oranlarla ölçülen karlılığın belirleyicilerini analiz ettiler. Çalışma, Malezya'daki BDFK'ların daha düşük karlılık seviyesi ile daha yüksek bir risk sergilediğini buldu. Öte yandan, iş hacmi açısından büyük Malezya BDFK'ları yüksek operasyonel giderlere sahip olsalar da, yüksek karlılık performansı sergiledi ve bu nedenle gider tercihi davranışı hipotezini destekledi (Sufian & Chong, 2009).

Arvind ve Srividya (2013), yazdıkları makalede "Sakthi Finance Limited" isimli bir banka dışı finansal kuruluşda ikincil verilere dayanarak şirketin verimlilik ve likidite durumunu incelemiş ve finansal performansın iyileştirilmesi için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Araştırma, 2004-05 ile 2008-09 dönemlerini kapsıyordu ve betimsel araştırmaya dayanıyordu. Analiz, şirketin sağlıklı ve tatmin edici oranları olduğunu ortaya koydu. Özsermaye karlılığının (ROE) dalgalı olduğu ve faiz giderleri oranı ile banka giderlerinin azalan trendlerde olduğu tespit edildi. Çalışma ayrıca, BDFK'ların finansmanının Hindistan'da yeni bir kavram olmamasına rağmen, 1990'lardan itibaren bazı ek finansman yardımı ile geliştiği sonucuna varmıştır (Arvind & Srividya, 2013).

Ronald Rateiwa, Meshach Jesse Aziakpono (2017) tarafından yazılan makalede banka dışı finansal kurumların Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunma potansiyelini değerlendirmek için Johansen eşbütünleşme ve vektör hata düzeltme modellerini kullanılmıştır. Ampirik

değerlendirmede, 1971-2013 döneminde Afrika'nın en büyük üç ekonomisi olan Mısır, Nijerya ve Güney Afrika'dan alınan zaman serisi verileri kullanılmıştır. Sonuçlara esasen, BDFK alanının gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkinin Mısır ve Güney Afrika'da Nijerya'ya göre daha güçlü olduğunu göstermektedir (Rateiwa & Aziakpono, 2017).

Anupam Das Gupta, Afsana Yesmin ve Omar Faruk Khan (2013), Bangladeş ekonomisinde BDFK'larının katkısı incelenmiştir. 2000-2010 yıllarının ekonomik göstergelerine dayalı on bir yılı kapsayan bir çalışmada bu kuruluşların uzun vadeli yatırım ve finansmanın kolaylaştırılmasına yardımcı olduğu bulunmuştur. Ayrıca faaliyetleri, sadece banka gibi bir finans kuruluşunun ihtiyaç duyduğu alternatif finansal desteği sağlamakla kalmaz, aynı zamanda finansal piyasada rekabet ortamı yaratır. Ve son olarak, Bangladeş'te BDFK gelirlerinin, varlıklarının ve diğer finansal göstergelerin büyümesinin, GSYİH'nın büyümesine önemli katkılarda bulunduğu sonucuna varılmıştır (Gupta, Yesmin, & Khan, 2013).

Bangladeş'te Monzur Hossain, Md. Shahidüzzaman, (2002) tarafından yapılan başka bir araştırmada, ülke genelinde BDFK'larının gelişimini ve büyümesini yavaşlatan finansman yetersizliği sorunlarının mevcut olduğu bulunmuştur. Ama yine de, esas olarak uzun vadeli kredi sağlarlar ve ekonomide büyük öneme sahiptirler (Hossain & Shahidüzzaman, 2002).

Khalil A. (2011), "Financial Performance of Non-Banking Finance Companies in Pakistan" adlı çalışmasında, Yatırım Danışmanlığı Hizmetleri (IAS), Varlık Yönetimi (AMS) ve Leasing ve Yatırım Finansmanı (IF) sağlayan banka dışı finans şirketlerinin (BDFK'lar) finansal performansını analiz ettiler. Çalışma 2008-2009 yılları arasında iki yıl boyunca yürütülmüştür. Banka dışı finansal kuruluşların finansal performansını analiz etmek için geleneksel oran analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, seçilen performans göstergelerini benimseyen BDFK'ların performansının 2008 yılında 2009 yılına göre daha iyi olduğu sonucuna varmıştır. Temel olarak performans, 2009 yılında düşüşte olan bir durum göstermiştir (Khalil, 2011).

Hüseyin Selimler, Cumhur Taş (2019) banka dışı finansal kuruluşlar olarak tanımlanan finansman, finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin sunduğu finansal

hizmetler incelenerek performans ölçümü yapılması planlanmıştır. Çalışmada bu üç kurumun kredi yönetimine ilişkin finansal rasyoları; kredi, aktif, takipteki krediler, özel karşılıklar, gelir ve kar ile ilişkili veri ve oranları, finansal uygulamalarda ve performans ölçümlerinde sıkça kullanılan ÇKKV yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi ile incelenmiş, sonuçlar değerlendirilmiş ve sıralama elde edilmiştir. Değerlendirme dönemi olarak özellikle kredi ve fonlama faizlerinin yükseldiği, kurların aşırı arttığı, sorunlu kredilerin aktif ve krediler içindeki payının arttığı, enflasyon oranının yükseldiği 2015-2018 yılları ele alınmıştır ve bu dönemdeki kredi yönetim performansının incelenmesi amaçlanmıştır. Kredi performans sıralamaları incelendiğinde, Finansman Şirketleri'nin 2017 yılındaki performansı ile 1. sırada olduğu görülmüştür. Şirket gruplarının performansları yıllar itibariyle değişkenlik göstermekte, her şirket grubunun performans sıralamasının iyi ve kötü olduğu yıllar olduğu görülmüştür. Ancak, 2018 yılı finansal kiralama, faktoring ve finansman şirketlerinin en kötü yılı ve 2017 yılı da her üç grubun en iyi performans yılı olmuştur. Özellikle, 2018 yılındaki performans sıralamasının 2017 yılı performans sıralamasına göre birkaç basamak gerilediği yıl olmuştur. 2018 yılında ekonominin gelişimi bu kurumların kredi yönetimi performansında da göze çarpmıştır. (Selimler & Taş, 2019).

Bilgehan Tekin, Erol Yener (2020) çalışmalarında literatürde genel olarak göz ardı edilmiş olan banka dışı finansal kuruluşların finansal performans göstergeleri olan karlılıkları üzerinde etkili faktörleri değerlendirmişlerdir. Bu amaçla faktoring, finansal kiralama ve finansman şirketleri sektörlerinin dört farklı karlılık oranları üzerinde makro ve mikro faktörlerin etkisi incelenmiştir. En küçük kareler yönteminin kullanıldığı araştırmada panel veri analizi uygulanmıştır. Veriler 2008 - 2018 yıllarını kapsamaktadır. Araştırma sonucunda banka dışı finansal kuruluşlarda karlılığa etki eden unsurların mikro düzeydeki değişkenler bağlamında genel olarak Takipteki Alacaklar (Net) / Toplam Özkaynaklar, Takipteki Alacaklar (Brüt) / Toplam Alacaklar, Türev Finansal Varlıklar/Toplam Özkaynaklar, Faaliyet Dışı Giderler / Gelirler, Takipteki Alacaklar / Toplam Özkaynaklar, Özkaynaklar / Toplam Aktifler (Sermaye Yeterliliği) ve Türev Finansal Varlıklar/ Toplam Özkaynaklar; makro ekonomik değişkenlerden ise faiz, enflasyon ve GSYİH olduğu görülmüştür (Tekin & Yener, 2020).

Edna D. Chuku ve Michael O.A. Ndanshau (2016) tarafından yapılan çalışma, Tanzanya'da 1967–2011 dönemi için zaman serisi verilerini kullanarak Banka Dışı Finansal Aracıların (BDFK) gelişiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Tanzanya'da BDFK'lar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide uzun vadeli ve kısa vadeli dinamiklerin varlığını araştırmak için eşbütünleşmeye Otoresgresif Dağıtılmış Gecikme modeli (ARDL) ve hata düzeltme yöntemi kullanılmış, serinin durağanlık özelliği Phillips-Perron (PP) ve Zivot-Andrews yöntemleri kullanılarak test edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, ekonomik büyüme, BDFK'lar ve diğer belirleyiciler (yatırım, enflasyon, faiz oranı ve ticari açıklık) arasında uzun vadeli istikrarlı bir ilişkinin varlığını doğrulamış. bununla birlikte, uzun vadede değil, kısa vadede ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etki yarattığını tespit etmiştir. CUSUM ve CUSUMQ testleri uygulanarak, çalışmada kullanılan değişkenler arasında herhangi bir önemli yapısal kararsızlık olduğuna dair kanıt bulunmadığını ortaya koyulmuştur. Çalışmadaki sonuçlar, uzun vadede ekonomik büyümeyi teşvik etmek için banka dışı finansal sektörü geliştirmeyi amaçlayan uygun politikalara sahip olmanın önemli olduğunu göstermektedir (Chuku & Ndanshau, 2016).

Costea, Adrian (2013) "Performance benchmarking of Non-Banking Financial Institutions by means of self-organising map algorithm" adlı araştırma makalesinde, Romanya'daki Banka Dışı Finansal Kuruluşların (BDFK'lar) performansını, iki boyutlu Kendi Kendini Düzenleyen Haritalar (Self-organising Maps - SOM) yöntemiyle önceden belirlenmiş seçici ölçümlere dayalı bir kıyaslama modeli oluşturarak karşılaştırdı. Çalışma, bir Veri Madenciliği tekniğinin, yani SOM algoritmasının, farklı performans boyutlarını kapsayan bir dizi finansal oranlarına (karlılık, likidite ve kapsam) dayalı olarak BDFK'ların performans kıyaslamasını belirlemede nasıl kullanılabileceğini göstermiştir. Son olarak, SOM sonuçlarının görselleştirilmesini kolaylaştıran haritalar oluşturmak ve niceleme hatası ve okunabilirlik kolaylığı açısından en iyi haritayı seçmek için U-matris yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, şirketlerin her dönem için konumlandığı kümeyi inceleyerek şirketleri zaman içinde analiz etmek için kullanılır. Sermaye yeterliliği, varlık kalitesi riski ve genel karlılık ölçümlerini içeren çalışmada 2009 yılında BDFK'ların performansında 2008 yılına kıyasla marjinal bir düşüş gösterdiği görülmüştür (Costea, 2013).

Ahmad Rizwan Ch, Andrii Semenog (2017), Ukrayna'da ve birçok geçiş ekonomisinde BDFK'ların, finansal sistemin gelişmesinde ve ekonomileri geçiş surecinde olan ülkelerin ekonomik kalkınmasında oynadığı rolün önemini incelemiştir. Araştırmaya gore, BDFK'larının büyüme hızı, bankacılık sektörünün büyüme hızı oranını önemli ölçüde aşmaktadır. Ayrıca, 'T'nin gelişimi ile Ukrayna'nın ekonomik kalkınması arasında yakın bir bağ olduğu tespit edilmiştir. (Rizwan Ch & Semenog, 2017)

Ece ve zdemir (2011) yaptıkları araştırmada, Türkiye'de faktoring ve finansal kiralama alanında faaliyette olan ve BİST'de işlem goren 7 adet faktoring ve finansal kiralama şirketinin 2005-2010 yılları için gelir tabloları ve bilanço verilerinden elde edilen finansal oranlar TOPSIS ve EVA yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde elde edilen performans değerleri ile bu firmaların hisse senedi piyasa fiyatındaki yıllık değişimleri karşılaştırılmıştır. Analiz sonucunda EVA ve TOPSIS performans ölçütlerinin hisse senedi piyasa değerindeki değişimle hemen hemen aynı sonuçlar verdiği görülmüştür (Ece & zdemir, 2011).

3.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmada, 2016 - 2020 dönemi için Azerbaycanda faaliyette olan Banka Dışı Kredi Kuruluşlarının bu dönemdeki finansal yönetim performansının incelenmesi amaçlanmıştır. Performans analizi için gerekli olan finansal rasyoların belirlenmesinde, Banka Dışı Finans Kuruluşlarının 2016-2020 yıllarını kapsayan dönem için aşağıdaki değerleri kullanılacaktır:

- Net Kar
- zkaynaklar
- Toplam Borçlar
- Toplam Aktifler
- Vergi ncesi Kar (VK)
- Toplam Faiz Gelirleri
- Toplam Faiz Giderleri

3.3. Veri ve Araştırma Yöntemi

2021 yılı Mayıs ayı itibarıyla Azerbaycan'da 51 adet Banka Dışı Kredi Kuruluşu faaliyet göstermektedir. Çalışmada, bu kuruluşları temsil edebilecek niteliklere sahip 15 adet finansal kuruluş seçilerek analize tabi tutulmuştur.

Tablo 11. Analiz'de Kullanılacak Banka Dışı Kredi Kuruluşları

Kuruluşlar	Kuruluş yılı
"Azerbaycan Mikro Kredi" A.Ş.	2014
"TCF Kredi" A.Ş.	2010
"Azmikroinvest" A.Ş.	2014
"EmbaFinans" A.Ş.	2012
"Brand Kredi" A.Ş.	2011
"FinEx Kredi" A.Ş.	2013
"MM Finca Azerbaycan" A.Ş.	1998
"Finoko" A.Ş.	2014
"İDEAL Kredi" A.Ş.	2014
"FinDev" A.Ş.	2016
"Kred Agro" A.Ş.	2000
"Mol Bulak" A.Ş.	2005
"Premier Kredi" A.Ş.	2014
"TBC Kredi" A.Ş.	1999
Viator Mikrokredit' A.Ş.	1998

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020)

Performans puanlarının ve sıralamalarının belirlenmesinde, kredi kuruluşlarının daha önce belirttiğimiz değerlerinden elde edilen 8 adet finansal rasyo kullanılmıştır:

1. *Aktif Karlılığı (ROA) - Net Kar / Toplam Aktifler*
2. *Özkaynak Karlılığı (ROE) - Net Kar / Özkaynaklar*
3. *Özkaynaklar / Toplam Aktifler*
4. *Finansal Kaldıraç Oranı - Toplam Borç / Toplam Aktifler*
5. *Finansman Oranı - Özkaynaklar / Toplam Yabancı Kaynaklar*
6. *Vergi Öncesi Kâr (Vök) / Toplam Aktifler*
7. *Net faiz gelirleri/Toplam Aktifler*

8. *Faiz Karşılama Oranı - Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Faiz Giderleri* (Esmer & Bağcı, 2016).

Bu finansal rasyolar üzerinde ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme) yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi uygulanarak Banka Dışı Kredi Kuruluşlarının 2016-2020 dönemi faaliyet performansları elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, analizde kriterlerin ağırlık değerlerini bulmak için, yine ÇKKV yöntemlerinden biri olan CRITIC ağırlıklandırma yöntemi kullanılmıştır. Analiz aşamasında araç olarak, Jupiter Lab İDE'si üzerinde Python programlama dili (Pandas ve Numpy modülleri) kullanılmıştır. Ayrıca, araştırmada, Python programlama dilinin Seaborn ve Matplotlib modülleri yardımıyla grafiksel analiz yöntemleri de kullanılacaktır.

3.3.1. TOPSIS Yöntemi

Bu yöntem, 1980 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiş ve halen birçok alanda kullanılan bir ÇKKV yöntemidir. Alternatif seçimlerin değerlendirilmesi iki esas çözüme dayanır: pozitif ideal ve negatif ideal çözüm. TOPSIS yönteminde, her iki ideal çözüm değerine göre en kısa mesafedeki karar seçeneğinin belirlenmesi amaçlanır. Pozitif ideal çözüm, maliyet ölçütünü minimum yapan ve fayda ölçütünü maksimum yapan çözümdür. Negatif ideal çözüm ise, bunun tam tersini, yani, maliyet ölçütünü maksimum, fayda ölçütünü ise minimum yapar. Yöntemin kullanılabilir olması için en az iki seçenek bulunması gerekmektedir. (Ankara Üniversitesi).

TOPSIS yönteminin algoritmik aşamaları aşağıdaki gibidir.

1. Aşama: İlk aşamada karar matrisi oluşturulur. Karar matrisi, n*m boyutlu bir matris olup, karar seçenekleri ve değerlendirme ölçütleri belirlendikten sonra karar oluşturulur. Burada, n ve m değerleri sırasıyla karar seçenekleri ve değerlendirme kriterleri sayısıdır.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

2. Aşama: Bu aşamada normalize matris (Standart karar matrisi) oluşturulur. Karar matrisinin sütun değerlerinin kareleri toplamının karekökü alınır ve ilgili sütunun her elemanının elde edilen değere bölünmesi ile standart karar matrisi oluşturulur. Karar matrisinde 0 değerine sahip bir eleman varsa, bu eleman standart karar matrisinde de 0 değerini alır (Esmer & Bağcı, 2016).

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1m} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ r_{n1} & r_{n2} & \dots & r_{nm} \end{bmatrix}$$

Standart karar matrisinin elemanları aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad i=1,2,\dots,m \quad j=1,2,\dots,n$$

3. Aşama: Standart karar matrisi, ağırlıklı standart karar matrisi'ne dönüştürülür. İlk önce, değerlendirme kriterlerine ilişkin ağırlık rakamları (w_i , $i = 1,2,\dots,m$) bulunur ve ağırlık değerlerinin toplamı 1'e eşit olmalıdır. Ardından, R matrisinin her elemanı ilgili ağırlık değerleri ile çarpılır ve ağırlıklı standart karar matrisi elde edilir.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_m r_{1m} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_m r_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ w_1 r_{n1} & w_2 r_{n2} & \dots & w_m r_{nm} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1m} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ v_{n1} & v_{n2} & \dots & v_{nm} \end{bmatrix}$$

4. Aşama: Pozitif ideal ve negatif ideal çözüm değerleri belirlendiği bu aşamada, ağırlıklı standart karar matrisi kullanılır ve değerlendirme kriterlerinin fayda veya maliyet cinsinden olması da göz önüne alınarak her kriterin minimum ve

maksimum değerleri elde edilir. Bulunan değerler, pozitif ideal çözüm kümesi $V^* = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_m^+\}$ ve negatif ideal çözüm kümesi $V^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_m^-\}$ şeklinde tanımlanır.

5. Aşama: Minimum ve Maksimum değerlerin ifade ettiği pozitif ideal ve negatif ideal çözüm değerleri için uzaklık değerleri belirlenir. Öklid yaklaşımından yararlanılarak karar seçeneklerinin değerlerinin pozitif ideal ve negatif ideal çözüm değerlerinden sapmaları (farkları) bulunur. Karar seçeneği sayısı kadar uzaklık değerleri hesaplanır (Esmer & Bağcı, 2016).

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^+)^2}, \quad i = 1, 2, \dots, n$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^-)^2}, \quad i = 1, 2, \dots, n$$

6. Aşama: Son aşamada, ideal çözüme göreli yakınlık katsayıları hesaplanır. Her karar seçeneği için ideal çözüme göreli yakınlık katsayılarının bulunmasında pozitif ideal ve negatif ideal çözüm değerlerinden yararlanılır. Şöyle ki, negatif ideal uzaklık değerleri, pozitif ideal ve negatif ideal uzaklık değerlerin toplamına bölünür ve böylelikle, TOPSIS skorları elde edilir.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}, \quad i = 1, 2, \dots, n$$

3.3.2. CRITIC Yöntemi

CRITIC yöntemi, 1995 yılında Diakoulaki ve arkadaşları'nın yaptığı bir çalışma sayesinde ilk kez literatürde kullanılmıştır. Bu yöntem değerlendirme kriterlerinin ağırlıklarının objektif bir şekilde belirlenmesi için geliştirilmiş bir ağırlıklandırma tekniğidir (Diakoulaki, 1995). Ayrıca, bu teknik, korelasyon esaslı bir teknik olarak da anılır.

Diğer yöntemlerle karşılaştığımızda CRITIC yönteminin en önemli özelliğinin belirli bir öznel sonuca varmak uzman görüşlerine ihtiyaç duymamasıdır. Yani, bu yöntem, değerlerin standart sapmalarının ve değerler arası korelasyonun

yardımıyla objektif bir biçimde ağırlıklandırma gerçekleştirmek için uygundur. CRITIC yöntemi beş aşamadan oluşmaktadır (Akın, 2019).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması

İlk aşama, m adet alternatif ve n adet kriterden oluşan X karar matrisi oluşturulmasını kapsar.

$$X = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$$

2. Aşama: Karar Matrisinin Normalizasyonu

Ardından sırasıyla maksimizasyon yönlü kriterler ve minimizasyon yönlü kriterler için Normalizasyon işlemi gerçekleştirilir (Akın, 2019).

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \dots\dots\dots j=1,2,\dots,n$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \dots\dots\dots j=1,2,\dots,n$$

3. Aşama: İlişki Katsayı Matrisinin Oluşturulması

Kriterler arasındaki ilişki değerlerini (korelasyon değerleri) bulmak için, doğrusal ilişki katsayılarından (ρ_{jk}) oluşan ilişki katsayı matrisi elde edilir.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j) \cdot (r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \cdot \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad j, k = 1, 2, \dots, n$$

4. Aşama: C_j Değerlerinin Hesaplanması

CRITIC Metodu, ÇKKV problemlerindeki bilgiyi, değerlendirme kriterlerindeki zıtlık yoğunluğu (contrast intensity) ve çelişkilerden (conflicts) elde etmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda, her iki özelliği de birleştiren ve j . kriterde bulunan toplam bilgiyi gösteren C_j değerleri aşağıdaki sırayla hesaplanabilir.

$$C_j = \sigma_j \cdot \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n$$
$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m-1}}$$

5. Aşama: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

En son aşamada her kriter için C_j değerini, tüm kriterlerin toplam C_j değerlerine oranını hesaplayarak, kriter ağırlık değerleri (w_j) bulunur (Akın, 2019).

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k}$$

3.4. Finansal Performans Değerlendirmesi

Analiz aşamasında kullanacağımız rasyolar, kodları ve nitelikleri aşağıdaki Tablo 12'de gösterilmiştir:

Tablo 12: Finansal Performans Kriterleri

Kod	Rasyolar	Nitelikler
A1	Aktif Karlılığı (ROA) - Net Kar / Toplam Aktifler	maksimum
A2	Özkaynak Karlılığı (ROE) - Net Kar / Özkaynaklar	maksimum
A3	Özkaynaklar / Toplam Aktifler	maksimum

A4	Finansal Kaldıraç Oranı - Toplam Borç / Toplam Aktifler	minimum
A5	Finansman Oranı - Özkaynaklar / Toplam Yabancı Kaynaklar	maksimum
A6	Vergi Öncesi Kâr (Vök) / Toplam Aktifler	maksimum
A7	Net faiz gelirleri/Toplam Aktifler	maksimum
A8	Faiz Karşılama Oranı - Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Faiz Giderleri	maksimum

2016-2020 dönemi finansal rasyolarının bulunduğu Tablo 13–17’de, ilk bakışta daha anlaşılabilir şekilde okunabilmesi açısından her kriter için Isı Haritası (Heatmap) tekniği uygulanmıştır. Yıllar bazındaki bu değerler aşağıda gösterildiği gibidir:

Tablo 13. 2016 yılı Finansal Rasyoları

Kuruluşlar	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	0.022	0.074	0.295	0.705	0.419	0.027	0.154	0.625
"TCF Kredit" A.Ş.	0.026	0.349	0.076	0.924	0.082	0.034	0.131	0.598
"Azmikroinvest" A.Ş.	0.027	0.058	0.474	0.526	0.903	0.041	0.133	4.021
"EmbaFinans" A.Ş.	0.049	0.084	0.586	0.414	1.418	0.061	0.171	1.423
"Brand Kredit" A.Ş.	0.005	0.035	0.152	0.848	0.179	0.005	0.112	0.041
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.016	0.082	0.198	0.802	0.247	0.021	0.109	0.347
"Finca Azerbaycan" A.Ş.	-0.443	3.301	-0.134	1.134	-0.118	-0.368	-0.388	-1.838
"Finoko" A.Ş.	0.021	0.157	0.131	0.869	0.151	0.039	0.121	0.411
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.038	0.131	0.289	0.711	0.407	0.049	0.14	0.721
"FinDev" A.Ş.	-0.821	-10.009	0.082	0.918	0.089	-0.81	-0.623	-5.95
"Kred Agro" A.Ş.	-0.248	-12.135	0.02	0.98	0.021	-0.242	-0.072	-2.879
"Mol Bulak" A.Ş.	-0.211	-0.405	0.521	0.479	1.089	-0.196	0.229	-2.988
"Premier Kredit" A.Ş.	0.013	0.183	0.071	0.929	0.077	0.015	0.043	0.253
"TBC Kredit" A.Ş.	-0.295	-2.507	0.118	0.882	0.133	-0.271	0.215	-2.646

Tablo 14. 2017 yılı finansal rasyoları

Kuruluşlar	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	0.032	0.043	0.74	0.26	2.852	0.04	0.212	1.113
"TCF Kredit" A.Ş.	-0.061	-1.475	0.041	0.959	0.043	-0.061	0.037	-0.863
"Azmikroinvest" A.Ş.	0.044	0.08	0.549	0.451	1.218	0.055	0.139	3.762
"EmbaFinans" A.Ş.	0.026	0.044	0.583	0.417	1.398	0.032	0.145	0.599
"Brand Kredit" A.Ş.	-0.112	-1.331	0.084	0.916	0.092	-0.112	0.177	-0.635
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.009	0.043	0.22	0.78	0.281	0.011	0.124	0.128

"Finca Azerbaycan" A.Ş.	0.857	2.77	0.309	0.691	0.448	1.135	0.355	4.786
"Finoko" A.Ş.	0.002	0.018	0.106	0.894	0.119	0.004	0.075	0.038
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.027	0.101	0.27	0.73	0.37	0.044	0.151	0.808
"FinDev" A.Ş.	-0.049	-0.846	0.058	0.942	0.061	-0.065	0.357	-0.918
"Kred Agro" A.Ş.	0.116	0.75	0.155	0.845	0.183	0.11	0.156	8.845
"Mol Bulak" A.Ş.	0.046	0.054	0.843	0.157	5.351	0.065	0.326	1.094
"Premier Kredit" A.Ş.	0.003	0.033	0.086	0.914	0.094	0.004	0.04	0.043
"TBC Kredit" A.Ş.	0.047	0.278	0.169	0.831	0.203	0.062	0.136	0.74
"Viator Mikrokredit" A.Ş.	-0.254	-1.973	0.129	0.871	0.148	-0.24	0.074	-5.458

Tablo 15. 2018 yılı finansal rasyoları

Kuruluşlar	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	0.018	0.021	0.862	0.138	6.269	0.025	0.201	0.867
"TCF Kredit" A.Ş.	-0.198	-2.949	0.067	0.933	0.072	-0.198	0.112	-0.745
"Azmikroinvest" A.Ş.	0.026	0.039	0.669	0.331	2.018	0.033	0.112	4.297
"EmbaFinans" A.Ş.	0.062	0.129	0.478	0.522	0.917	0.078	0.152	1.823
"Brand Kredit" A.Ş.	0.027	0.135	0.197	0.803	0.245	0.027	0.143	0.151
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.02	0.145	0.139	0.861	0.162	0.025	0.115	0.303
"Finca Azerbaycan" A.Ş.	0.017	0.019	0.912	0.088	10.337	-0.019	0.536	-0.164
"Finoko" A.Ş.	0.02	0.149	0.136	0.864	0.158	0.025	0.059	0.417
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.032	0.112	0.288	0.712	0.405	0.041	0.149	0.659
"FinDev" A.Ş.	0.341	0.824	0.414	0.586	0.705	0.514	0.322	64.834
"Kred Agro" A.Ş.	0.028	0.17	0.164	0.836	0.197	0.028	0.106	1.917
"Mol Bulak" A.Ş.	0.096	0.144	0.667	0.333	2.007	0.133	0.32	6.603
"Premier Kredit" A.Ş.	0.009	0.084	0.106	0.894	0.118	0.011	0.03	0.097
"TBC Kredit" A.Ş.	0.08	0.24	0.334	0.666	0.501	0.083	0.09	49.125
"Viator Mikrokredit" A.Ş.	0.109	0.589	0.185	0.815	0.227	0.135	0.437	33.772

Tablo 16. 2019 yılı finansal rasyoları

Kuruluşlar	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	0.0002	0.0003	0.859	0.141	6.088	0.003	0.187	0.11
"TCF Kredit" A.Ş.	-0.181	-1.768	0.102	0.898	0.114	-0.181	0.027	-26.3
"Azmikroinvest" A.Ş.	0.034	0.038	0.902	0.098	9.255	0.044	0.179	8.175
"EmbaFinans" A.Ş.	0.077	0.204	0.379	0.621	0.609	0.099	0.185	1.959
"Brand Kredit" A.Ş.	0.002	0.01	0.181	0.819	0.222	0.002	0.217	0.021
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.029	0.202	0.142	0.858	0.165	0.036	0.128	0.374

"Finca Azerbaycan" A.Ş.	0.408	0.593	0.689	0.311	2.212	0.413	0.514	193.19
"Finoko" A.Ş.	0.012	0.066	0.182	0.818	0.223	0.021	0.061	0.205
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.061	0.206	0.298	0.702	0.425	0.077	0.173	2.941
"FinDev" A.Ş.	0.373	0.627	0.595	0.405	1.468	0.364	0.542	17.008
"Kred Agro" A.Ş.	0.537	0.873	0.615	0.385	1.6	0.537	0.073	35.605
"Mol Bulak" A.Ş.	0.112	0.206	0.543	0.457	1.186	0.148	0.321	4.604
"Premier Kredit" A.Ş.	-0.103	-0.976	0.106	0.894	0.118	-0.103	0.009	-0.931
"TBC Kredit" A.Ş.	0.015	0.033	0.471	0.529	0.892	0.018	0.154	0.474
"Viator Mikrokredit" A.Ş.	0.461	0.788	0.585	0.415	1.41	0.464	0.456	154.614

Tablo 17. 2020 yılı finansal rasyoları

Kuruluşlar	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	-0.249	-0.33	0.754	0.246	3.058	-0.311	0.24	-7.478
"TCF Kredit" A.Ş.	0.028	0.542	0.052	0.948	0.054	0.028	0.128	0.717
"Azmikroinvest" A.Ş.	0.094	0.101	0.936	0.064	14.584	0.119	0.196	116.85
"EmbaFinans" A.Ş.	0.082	0.18	0.458	0.542	0.844	0.11	0.232	1.807
"Brand Kredit" A.Ş.	0.107	0.259	0.413	0.587	0.704	0.118	0.26	5.546
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.023	0.119	0.193	0.807	0.239	0.029	0.159	0.292
"Finca Azerbaycan" A.Ş.	0.026	0.043	0.592	0.408	1.448	0.028	0.218	1.121
"Finoko" A.Ş.	0.001	0.003	0.196	0.804	0.243	0.004	0.068	0.032
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.09	0.233	0.384	0.616	0.624	0.112	0.212	28.268
"FinDev" A.Ş.	-0.011	-0.02	0.533	0.467	1.142	-0.011	0.095	-0.336
"Kred Agro" A.Ş.	-0.125	-0.233	0.534	0.466	1.147	-0.125	0.114	-4.764
"Mol Bulak" A.Ş.	-0.02	-0.023	0.865	0.135	6.395	0.074	0.52	2.187
"Premier Kredit" A.Ş.	0.003	0.023	0.143	0.857	0.166	-0.148	0.004	-1
"TBC Kredit" A.Ş.	0.03	0.049	0.62	0.38	1.632	0.029	0.136	0.789
"Viator Mikrokredit" A.Ş.	0.024	0.037	0.648	0.352	1.841	0.043	0.222	3.064

TOPSIS yöntemi 6 aşamadan oluşmaktadır. Çalışmada, her yıl için ayrı-ayrı yapılan analizlerin aşamaları yerine, örnek olması açısından, sadece 2016 yılı için analiz aşamaları verilmiştir.

Analizin ilk aşamasında önceki bölümde fomüllerini de gösterdiğimiz CRITIC yöntemi yardımıyla kriterlerin ağırlık değerleri bulunmuştur. Bu yöntemin aşamaları aşağıdaki gibidir (Akın, 2019):

- Karar matrisinin oluşturulması

- Matrisin normalize edilmesi
- İlişki katsayısının matrisinin oluşturulması (Korelasyon matrisi)
- C_j Değerlerinin Hesaplanması
- Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Tablo 18. CRITIC Ağırlık Değerleri

Kriterler	2016	2017	2018	2019	2020
A1	0.11084	0.092446	0.07842	0.107639	0.129685
A2	0.165863	0.091574	0.104137	0.099986	0.14844
A3	0.127138	0.151219	0.143591	0.119569	0.142365
A4	0.127138	0.151219	0.143591	0.119569	0.142365
A5	0.144975	0.146435	0.148305	0.182365	0.104299
A6	0.107668	0.099037	0.088186	0.10597	0.119031
A7	0.112812	0.15556	0.124159	0.13606	0.111956
A8	0.103567	0.112511	0.169611	0.128842	0.101859

Bir sonraki aşamada 2016 yılının finansal rasyolarının bulunduğu Karar matrisi kullanılarak Standart karar matrisi (normalize matris) oluşturulur.

Tablo 19. Normalize edilmiş Standart Karar Matrisi (2016 Yılı)

Kuruluşlar	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	0.0203	0.0045	0.2706	0.2231	0.1953	0.0267	0.1733	0.0663
"TCF Kredit" A.Ş.	0.0248	0.0214	0.0695	0.2925	0.0382	0.0335	0.1468	0.0633
"Azmikroinvest" A.Ş.	0.0256	0.0035	0.4347	0.1664	0.4207	0.0405	0.1497	0.4263
"EmbaFinans" A.Ş.	0.046	0.0051	0.5373	0.1309	0.6609	0.0596	0.1922	0.1508
"Brand Kredit" A.Ş.	0.005	0.0021	0.1389	0.2685	0.0833	0.0054	0.1255	0.0044
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.0153	0.005	0.1817	0.2538	0.1153	0.0203	0.1226	0.0368
"Finca Azerbaycan" A.Ş.	-0.415	0.2023	-0.1231	0.359	-0.0552	-0.361	-0.4361	-0.1948
"Finoko" A.Ş.	0.0193	0.0096	0.1204	0.2749	0.0705	0.0381	0.1356	0.0436
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.0354	0.008	0.2651	0.225	0.1897	0.0484	0.1569	0.0765
"FinDev" A.Ş.	-0.7689	-0.6132	0.0752	0.2905	0.0417	-0.795	-0.6995	-0.6308
"Kred Agro" A.Ş.	-0.2323	-0.7435	0.0188	0.31	0.0097	-0.2373	-0.0813	-0.3052
"Mol Bulak" A.Ş.	-0.1977	-0.0248	0.4776	0.1516	0.5073	-0.192	0.2568	-0.3168
"Premier Kredit" A.Ş.	0.0122	0.0112	0.0652	0.294	0.0357	0.0142	0.048	0.0268
"TBC Kredit" A.Ş.	-0.276	-0.1536	0.1078	0.2793	0.0621	-0.2654	0.2411	-0.2805
"Viator Mikrokredit" A.Ş.	-0.248	-0.0724	0.2052	0.2456	0.1346	-0.25	-0.0526	-0.2634

Ardından Standart Karar matrisi 2016 yılının CRITIC ağırlık değerleri ile çarpılır.

Tablo 20. Ağırlıklandırılmış Normalizasyon Matrisi (2016 Yılı)

Kuruluşlar	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	0.0023	0.0008	0.0344	0.0284	0.0283	0.0029	0.0195	0.0069
"TCF Kredit" A.Ş.	0.0027	0.0035	0.0089	0.0372	0.0055	0.0036	0.0166	0.0066
"Azmikroinvest" A.Ş.	0.0028	0.0006	0.0553	0.0212	0.061	0.0043	0.0168	0.0441
"EmbaFinans" A.Ş.	0.0051	0.0009	0.0683	0.0167	0.0958	0.0064	0.0217	0.0156
"Brand Kredit" A.Ş.	0.0005	0.0004	0.0177	0.0341	0.0121	0.0005	0.0142	0.0005
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.0017	0.0008	0.0231	0.0323	0.0167	0.0022	0.0138	0.0038
"Finca Azerbaycan" A.Ş.	-0.046	0.0335	-0.0156	0.0456	-0.008	-0.0389	-0.0492	-0.0202
"Finoko" A.Ş.	0.0022	0.0016	0.0153	0.035	0.0102	0.0041	0.0153	0.0045
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.0039	0.0013	0.0337	0.0286	0.0275	0.0052	0.0177	0.0079
"FinDev" A.Ş.	-0.0852	-0.1017	0.0096	0.0369	0.006	-0.0856	-0.0789	-0.0653
"Kred Agro" A.Ş.	-0.0257	-0.1233	0.0023	0.0394	0.0014	-0.0256	-0.0091	-0.0316
"Mol Bulak" A.Ş.	-0.0219	-0.0041	0.0607	0.0193	0.0736	-0.0207	0.029	-0.0328
"Premier Kredit" A.Ş.	0.0013	0.0019	0.0083	0.0374	0.0052	0.0016	0.0054	0.0028
"TBC Kredit" A.Ş.	-0.0306	-0.0255	0.0138	0.0355	0.009	-0.0286	0.0272	-0.029
"Viator Mikrokredit" A.Ş.	-0.0275	-0.012	0.0261	0.0312	0.0195	-0.0269	-0.006	-0.0273

Daha sonra ise pozitif ideal ve negatif ideal çözüm değerleri, yani verimizdeki BDFK'ların her kriter bazında minimum ve maksimum değerleri bulunur. Genelde maksimumlar, pozitif değerleri, minimumlar ise negatif değerleri ifade eder. Ancak, farklı durumlar da olabilir. Bizim verimizdeki Finansal Kaldıraç Oranı'nın maksimum değeri negatif, minimum değeri ise pozitif olarak kabul edilmiştir. Çünkü bu oran, firma performansına ters yönde etki etmektedir. Yani, bu değer küçük olması şirket performansı açısından makul görülür.

Tablo 21. Pozitif ve Negatif İdeal Çözüm Değerleri (2016 Yılı)

Değerler	Pozitif ideal	Negatif ideal
ROA	0.0051	-0.08523
ROE	0.03357	-0.12338
Öz Kaynaklar / Toplam Varlıklar	0.0683	-0.01564
Finansal Kaldıraç Oranı	0.01664	0.04564

Finansman Oranı	0.09579	-0.008
Vergi Öncesi Kâr (VÖK) / Aktif toplam	0.00641	-0.0856
Net faiz gelirleri/Toplam Aktifler	0.02896	-0.0789
Faiz Karşılama Oranı	0.04415	-0.06533

Uzaklık değerlerinin bulunmasını kapsayan bir sonraki aşamada, pozitif ideal ve negatif ideal çözüm değerlerine olan uzaklık değerleri elde edilir, yani kredi kuruluşlarının her bir değerinin, o değer için pozitif ve negatif ideal olan değerlerle farkı bulunur (Esmer & Bağcı, 2016).

Tablo 22. Pozitif ve Negatif Çözüme Uzaklık Değerleri (2016 Yılı)

Kuruluşlar	İdeal değerlere uzaklık	N. İdeal değerlere uzaklık
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	0.09175	0.22341
"TCF Kredit" A.Ş.	0.12077	0.21666
"Azmikroinvest" A.Ş.	0.05143	0.25052
"EmbaFinans" A.Ş.	0.04401	0.25959
"Brand Kredit" A.Ş.	0.11474	0.21148
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.10722	0.21531
"Finca Azerbaycan" A.Ş.	0.18321	0.17685
"Finoko" A.Ş.	0.11515	0.21552
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.09212	0.22456
"FinDev" A.Ş.	0.26547	0.03708
"Kred Agro" A.Ş.	0.2181	0.1166
"Mol Bulak" A.Ş.	0.09677	0.2198
"Premier Kredit" A.Ş.	0.12471	0.20816
"TBC Kredit" A.Ş.	0.14905	0.17217
"Viator Mikrokredit" A.Ş.	0.13559	0.16928

Son olarak, TOPSIS skorlarının bulunması aşamasında negatif ideal uzaklık değerleri, pozitif ve negatif ideal uzaklık değerlerin toplamına bölünür ve böylelikle TOPSIS skorları elde edilir.

Tablo 23. TOPSIS Skorları (2016 Yılı)

Kuruluşlar	TOPSIS skorları
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	0.709
"TCF Kredit" A.Ş.	0.642

"Azmikroinvest" A.Ş.	0.83
"EmbaFinans" A.Ş.	0.855
"Brand Kredit" A.Ş.	0.648
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.668
"Finca Azerbaycan" A.Ş.	0.491
"Finoko" A.Ş.	0.652
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.709
"FinDev" A.Ş.	0.123
"Kred Agro" A.Ş.	0.348
"Mol Bulak" A.Ş.	0.694
"Premier Kredit" A.Ş.	0.625
"TBC Kredit" A.Ş.	0.536
"Viator Mikrokredit" A.Ş.	0.555

3.5. Araştırma Bulguları

Azerbaycandaki Banka Dışı Finans Kuruluşlarının 2016-2020 yıllarını kapsayan finansal performans analizinde önceki bölümde belirttiğimiz tüm bu aşamalar, diğer yıllar için de tekrarlanarak TOPSIS skorları elde edilmiştir.

Tablo 24. TOPSIS Skorları (2016-2020 Yılları)

Kuruluşlar	2016	2017	2018	2019	2020	Ortalama skorlar (kurum bazında)
"Az. Mikro Kredit" A.Ş.	0.709	0.449	0.478	0.474	0.214	0,465
"TCF Kredit" A.Ş.	0.642	0.166	0.038	0.009	0.557	0,282
"Azmikroinvest" A.Ş.	0.83	0.405	0.405	0.564	0.731	0,587
"EmbaFinans" A.Ş.	0.855	0.363	0.393	0.332	0.559	0,500
"Brand Kredit" A.Ş.	0.648	0.191	0.351	0.284	0.587	0,412
"FinEx Kredit" A.Ş.	0.667	0.271	0.345	0.296	0.474	0,411
"Finca Azerbaycan" A.Ş.	0.491	0.629	0.548	0.632	0.492	0,558
"Finoko" A.Ş.	0.652	0.25	0.342	0.277	0.42	0,388
"İDEAL Kredit" A.Ş.	0.709	0.301	0.36	0.32	0.589	0,456
"FinDev" A.Ş.	0.122	0.266	0.647	0.499	0.429	0,393
"Kred Agro" A.Ş.	0.348	0.446	0.351	0.512	0.268	0,385
"Mol Bulak" A.Ş.	0.694	0.546	0.46	0.381	0.534	0,523
"Premier Kredit" A.Ş.	0.625	0.246	0.331	0.134	0.372	0,342
"TBC Kredit" A.Ş.	0.536	0.295	0.488	0.308	0.492	0,424

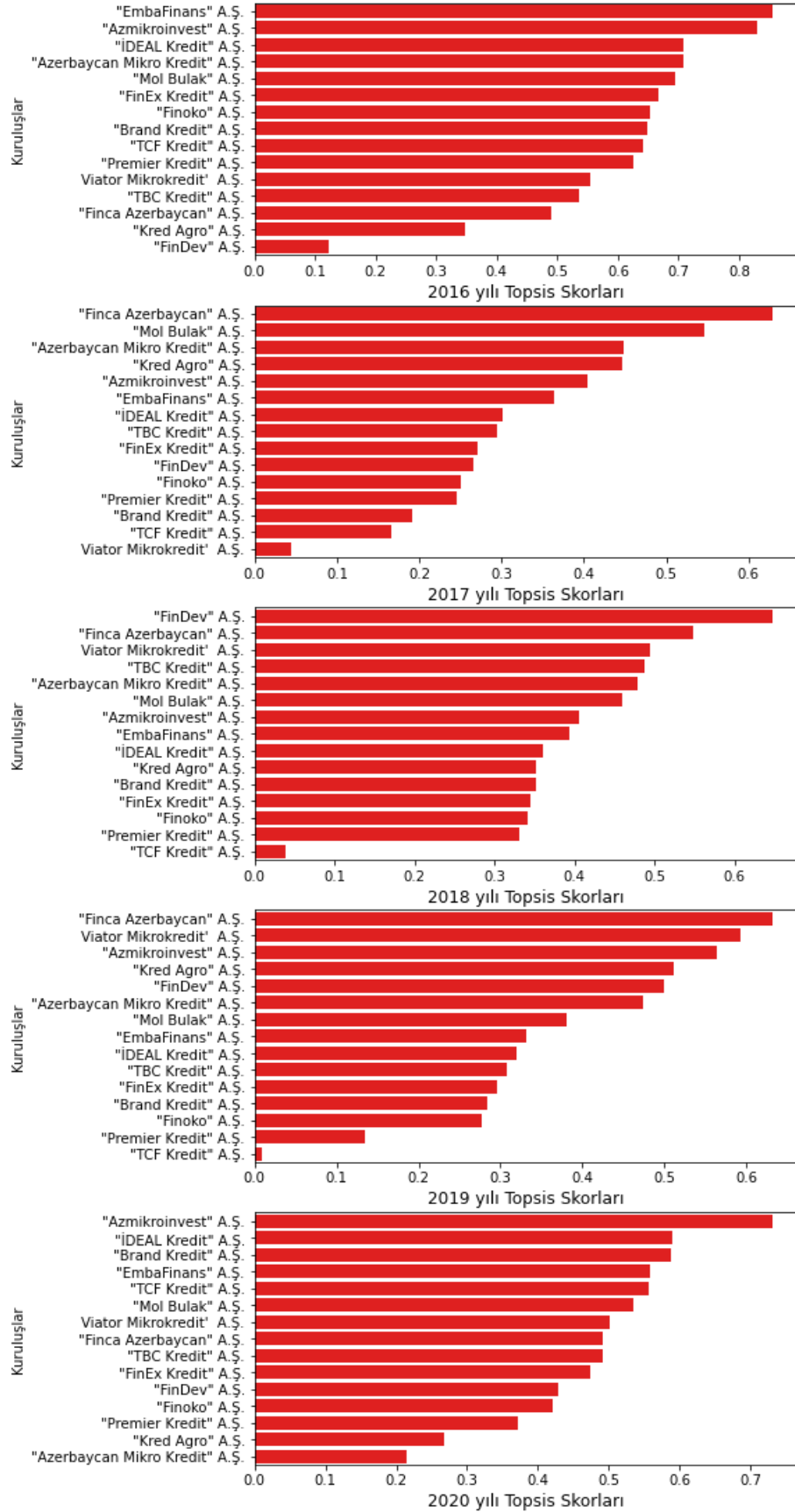
“Viator Mikrokredit” A.Ş.	0.555	0.044	0.494	0.594	0.502	0,438
Ortalama skorlar (yıl bazında)	0,61	0,32	0,40	0,37	0,48	

2016-2020 dönemi için kurumların finansal performansı değerlendirildiğinde, 2016 yılından başlayarak, "EmbaFinans" A.Ş., "Finca Azerbaycan" A.Ş., "FinDev" A.Ş., 2019'da tekrardan "Finca Azerbaycan" A.Ş. ve "Azmikroinvest" A.Ş. sıralamada birinci olmuşlardır. Genele baktığımızda, "Finca Azerbaycan" A.Ş., iki kez birinci olduğundan ve diğer yıllar için de skorları yüksek ve hemen hemen bir birine yakın olduğundan dolayı analizi kapsayan dönem için bu kuruluşun en iyi performansa sahip Banka Dışı Finans Kuruluşu olduğunu söyleyebiliriz.

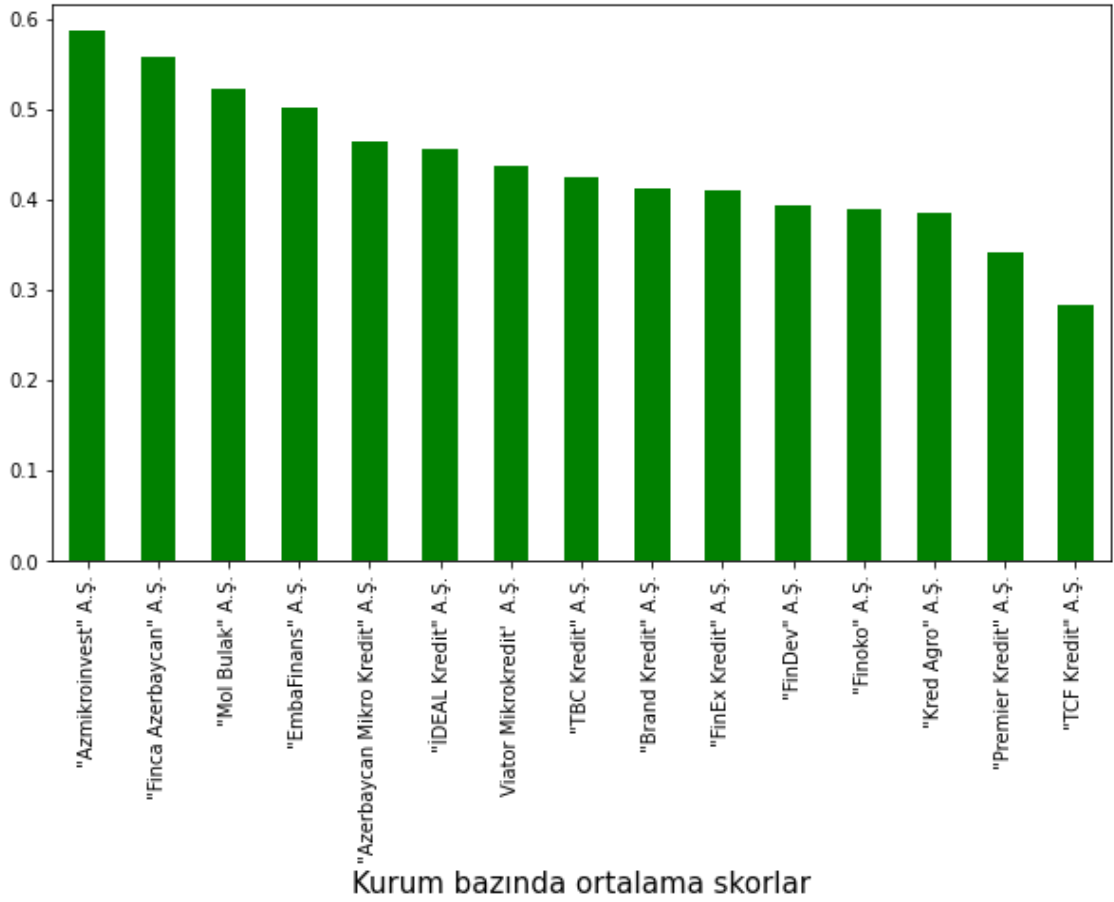
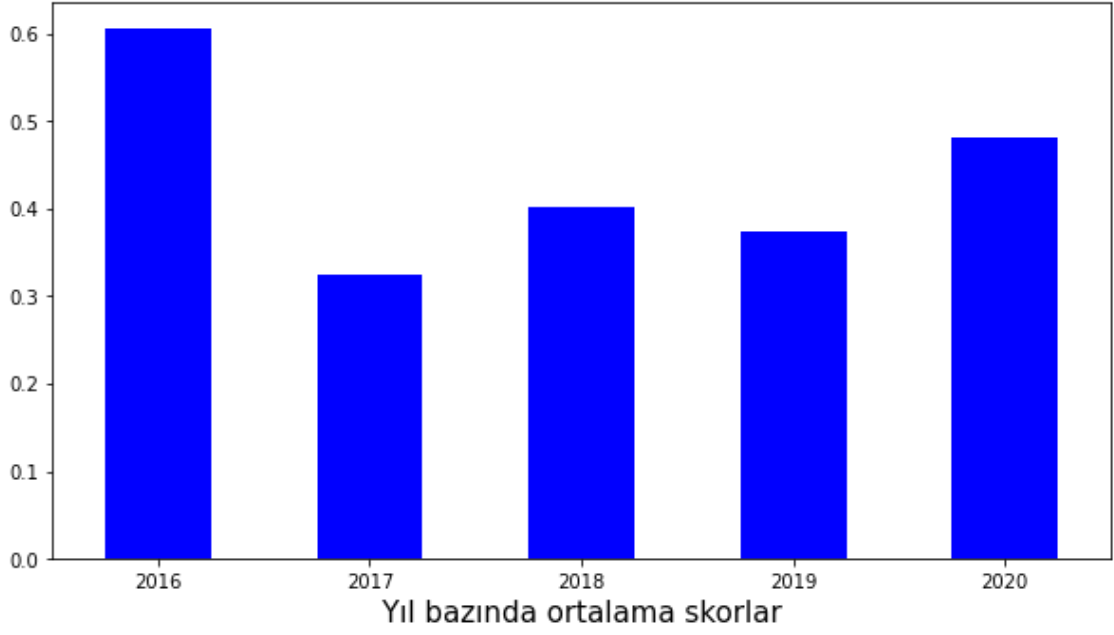
1998 yılında kurulan "Finca Azerbaycan" A.Ş., merkez ofisi ABD'de bulunan "FINCA Impact Finance'e" ait 20 banka ve mikrofinans kuruluşu ile 5 kıtada 2,6 milyon müşterisi olan küresel bir ağın bir parçasıdır. "Finca Azerbaycan" A.Ş., sorumlu finansman alanında lider bir konuma sahiptir ve ülkede faaliyet gösteren küçük girişimcilere ticari faaliyetleri teşvik eden kredi ürünleri ile hizmet vermektedir. "Finca Azerbaycan" A.Ş., tarımsal faaliyetlerde bulunan girişimcilerin fırsatlarını artırmayı önemli görevlerinden biri olarak görmektedir (FINCA Azerbaijan, 2000).

"Finca Azerbaycan" A.Ş., FinTech alanını da sık takip etmektedir. 2021 yılının başlarında şirketin ABD merkezli teknoloji firması Facebook'un WhatsApp hizmetinden yararlanan bir sohbet robotu başlatacağı açıklandı. Amaç, kredi başvurularının ve onaylarının hızını artırmaktır. Chatbot ayrıca müşterilere işlem yapma konusunda rehberlik ederek, onları mevcut ürünler hakkında eğitmek ve sosyal medya uygulamaları aracılığıyla bankacılığı kolaylaştırmak amacına hizmet ediyor (Fiala, 2021).

Şekil 3. BDKK'ların TOPSIS puanlarına göre sıralaması (2016-2020 Yılları)

Şekil 4. Yıl ve Kurum bazında ortalama TOPSIS Puanları (2016-2020 Yılları)

Azerbaycan'daki Banka Dışı Finans Kuruluşlarının yıl bazında değerlerine baktığımızda 2016 yılının ortalama TOPSIS skorlarının en yüksek, 2017 yılının ise en düşük olduğunu görmekteyiz. Bunun sebebi olarak, analizdeki finansal rasyoların elde edilmesinde kullanılan toplam aktiflerin, 2017 yılında 2016 yılına oranla, toplam aktif hacminde 61.6%'lık bir düşüşün yaşanması gösterilebilir.

SONUÇ

Azerbaycan'da finansal sistemin temelinde hem bankalar, hem de banka dışı kuruluşlar aktif şekilde yer almaktadır. Bu tezde, 2016-2020 dönemi istatistiksel verileri ve bu verilerden elde edilen finansal rasyolar (*ROA, ROE, Öz Kaynaklar / Toplam Varlıklar, Finansal Kaldıraç Oranı, Finansman Oranı, Vergi Öncesi Kâr (Vök) / Aktif toplam, Net faiz gelirleri/Toplam Aktifler, Faiz Karşılama Oranı*) kullanılarak Banka Dışı Finansal Kuruluşların performans değerlendirmesi yapılmıştır. Kredi kuruluşlarının göstergelerinden de anlaşılacağı üzere bankalar bu sistemde daha büyük bir paya sahip olup, aktifler açısından da üstün bir konumdadır. Finansal sistemdeki göstergeleri bankalarınkinden daha küçük olmasına rağmen, kredi verme faaliyetlerinde belirli bir konuma sahiptirler. Bu durum, ülke genelinde kuruluşların kredi ürünlerine talep olduğunu ve faaliyetlerinin de ülkenin finansal sisteminin gelişmesine katkıda bulunduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, çalışmanın sonuçlarından da görülebileceği gibi, bu kuruluşların kurumsal açıdan olmasa da, bireysel ve küçük işletmeler açısından sağlanan hizmetlerdeki öneminin çok büyük olduğu belirtilmelidir. Bundan başka, analiz sonuçlarına bakıldığında, uluslararası faaliyeti bulunan BDKK'ların, daha fazla rehavet gördüğünü söylemek mümkündür.

BDFK'lar veya diğer bir ifade ile Banka Dışı Finans Kuruluşları, dünyanın her ülkesinde farklıdır. Örneğin, bazı ülkelerde BDFK'lar rehin dükkanları, leasing şirketleri, faktoring şirketleri vb. şekillerde kategorize edilir. Azerbaycan'da ise durum biraz farklıdır. Şöyle ki, bu faaliyetler'in tamamı, genellikle, BDKK'lar tarafından yürütülmektedir. Ancak bu BDKK'ların, dünya tecrübesine dayanarak, yapılan işlemler bazında çeşitlendirilmesi, ekonomik açıdan yararlı olabilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti "Banka dışı kredi kuruluşları hakkında" Kanununa göre, faktoring, leasing vb. dahil olmak üzere başka tür faaliyetlerde bulunabilir. Bu kuruluşların bu alanlardaki gelişmeleri, faaliyetlerini de olumlu yönde etkileyecektir.

Azerbaycan'da BDKK'ların finansal performanslarının karşılaştırılmasının amaçlandığı bu çalışmada BDKK'ların gelecek yıllarda sektörel veriler ve finansal oranlar açısından 2016-2020 yılları verilerinin seyri değerlendirildiğinde büyüme

performanslarının değişken bir eğilim gösterdiği gözlenmiştir. BDKK'ların konumunu güçlendirici çalışmalar yürütmesi, katılma hesaplarına dağıtılan kâr payı oranını mevduata verilen faiz oranlarının üzerine çıkaracak veya eşitleyebilecek kârlılık performansına ulaşmak için stratejiler geliştirmesi ile mevduat bankalarından gelen yatırımcılarla müşteri portföyünü artıracığı düşünölmekle birlikte bu değişimlerin sonucunda gelecekte finansal sektördeki paylarının daha da yükseleceği ve sektörü yüksek oranda temsil edebilen konuma gelebileceği beklenmektedir.

Kamu ve devlet dairelerinde yürütölen finansal işlemler genellikle bankalar (özellikle devlet bankaları) aracılığıyla yapılmaktadır. Bu işlemlerin en azından bir kısmının Banka Dışı Kredi Kuruluşlarına devredilmesi, hem bu kuruluşlar açısından hem de ekonomik açıdan büyük etki yaratabilir. Sadece devlet dairelerinde değil, farklı sektörlerden olan orta ve büyük ölçekli şirketlerde de bu olasılık teşvik edilebilir. Ayrıca, bu durum bankaların da iş yükünün azaltılmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, BDFK'ların performans değerlendirmesi, finansal sistemdeki paylarının küçük olduğunu göstermektedir. Çünkü, bu kuruluşlar, geneline bakıldığında mikro ölçekli işletme ve tüketici kredisi konusunda uzmanlaşmıştır. Ve bunun da sonucu olarak, ekonomiye yapılan büyük ölçekli kredi yatırımlarında, bankaların baskın piyasa ölçeğinden dolayı boy gösteremiyorlar. Ayrıca, yüksek faiz oranlarına sahip olması da BDKK'ların işini büyük ölçüde zorlaştırıyor.

KAYNAKÇA

24MEDİA. (2020, Nisan 8). "Azərbaycandakı bank olmayan kredit təşkilatları "CLARA"ya qoşulur". Nisan 23, 2021 tarihinde <https://l24.im/2KVcr1g> adresinden alındı

Abdurakhmanova, G. (2016, Şubat 24). Faktoring nedir? Mart 12, 2021 tarihinde <https://mail.banco.az/az/news/faktoring-nedir> adresinden alındı

Agrarkredit. (2001). Kredi projeleri. Mayıs 8, 2020 tarihinde <http://www.aqrarkredit.az/az>: <http://www.aqrarkredit.az/az/credit-products/6-kredit-mehsullari> adresinden alındı

Akbulaev, N., Ahmedov , T., & Aliyev, Y. (2017). YOKSULLARIN BANKASI: GRAMEEN BANK. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 56-70.

Akın, N. G. (2019). MAKİNE SEÇİMİ PROBLEMİNDE ENTROPİ - ROV VE CRITIC - ROV YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (62), 20-39.

Alharbi, A. (2015, Haziran). Development of the Islamic Banking System. *Journal of Islamic Banking and Finance*, 3(1), 12-25.

Alibeyov, A. (2017, Eylül 19). Kredi geçmişi ve temel kavramlar. Nisan 6, 2021 tarihinde <https://banker.az/kreditin-yaranma-tarixi-v%C9%99-%C9%99sas-anlayislari/> adresinden alındı

Aliyev, M. (2011). BANKALARIN GELİŞİM YÖNLERİ. Bakü: "Şərqi-Qərb" Yayınları.

Ankara Üniversitesi. (tarih yok). TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity) Yöntemi. Şubat 2, 2020 tarihinde <https://l24.im/J1epS> adresinden alındı

Aras, O. N., & Suleymanov, E. (2016). Azərbaycan Ekonomisi (2. b.). Bakü: "Şərqi-Qərb" Yayınları.

Arvind, R., & Srividya, V. (2013). Study on financial performance of Sakthi Finance Limited. *Asia Pacific Journal of Marketing & Management Review*, 2(7), 57-64.

Atashov, B. X. (2016). Mali Piyasalar. Bakü: "Kooperasiya" Yayınları.

Aygören, H., & Kurtcebe, E. (2019, Ekim). Türev Finansal Araçların Muhasebe Standartlarına Göre. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 1-6.

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2015). FAALİYET RAPORU - 2015. Bakü.

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2021, Mayıs). Sigorta. Haziran 12, 2021 tarihinde <https://www.cbar.az/page-189/insurance> adresinden alındı

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2021). Yatırım şirketleri. Haziran 15, 2021 tarihinde <https://www.cbar.az/page-200/investment-companies> adresinden alındı

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2020, Aralık). Bülten. Şubat 2020 tarihinde <https://uploads.cbar.az/assets/acc41ac8a6ec8886355f2366d.pdf> adresinden alındı

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2020). Bank Olmayan Kredit Təşkilatları. Nisan 2021 tarihinde <https://www.cbar.az/page-196/non-bank-credit-institutions> adresinden alındı

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2020, Aralık). İstatistiksel bülten. Bülten, Bakü. Şubat 21, 2021 tarihinde <https://l24.im/pdT5> adresinden alındı

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2021, Mayıs 31). Banka incelemesi. Haziran 6, 2021 tarihinde <https://uploads.cbar.az/assets/158622922dacde8165b8a4e41.pdf> adresinden alındı

Azerbaycan Milli Meclisi. (1991). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlığı temelinde Azerbaycan Cumhuriyet Hukuku. Bakü.

Azərbaycan Milli Meclisi. (1992). Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Bankasının kurulması hakkında Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararı. Bakü.

Azərbaycan Milli Meclisi. (2000). Azərbaycan Cumhuriyeti Kredi Birlikleri hakkında Kanunu. Bakü: "Azərbaycan" gazetesi.

Azərbaycan Milli Meclisi. (2004). Azərbaycan Cumhuriyeti Bankalar Kanunu. Bakü: "Azərbaycan" gazetesi.

Azərbaycan Milli Meclisi. (2009). Banka Dışı Kredi Kuruluşları Hakkında Azərbaycan Cumhuriyeti Kanunu. Bakü: "Azərbaycan" gazetesi.

AzNews. (2015, Aralık 27). 2015 devalüasyon yılı olarak anıldı. Ocak 15, 2020 tarihinde <https://www.aznews.az/news/cemiyyet/97429.html> adresinden alındı

Baghirov , D., & Hasanli , M. (2011). Maliyye. Bakü: Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi.

Banco.az. (2017, Mayıs 5). "Kapital Bank haqqında bilməli olduğunuz 10 fakt". Mayıs 2, 2020 tarihinde <https://banco.az/az/news/kapital-bank-haqqinda-bilmeli-oldugunuz-10-fakt> adresinden alındı

Banker.az. (2019, Kasım 14). Bankacılık sistemi nedir? Mart 3, 2021 tarihinde <https://banker.az/ensiklopedia/bank-sistemi-n%C9%99dir/> adresinden alındı

Bashirov, R. (2016). Bankacılık. Bakü: Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi.

Bowman, J., Hack , M., & Waring, M. (2018). Non-bank Financing in China. RESERVE BANK OF AUSTRALIA.

Bproperty. (2020, Eylül 4). BANKS VS NBFİ IN BANGLADESH: A COMPARATIVE ANALYSIS. Nisan 8, 2021 tarihinde <https://www.bproperty.com/https://www.bproperty.com/blog/banks-vs-nbfis-bangladesh/> adresinden alındı

C&S GROUP. (2020, Haziran 30). "Maliyyə bazarları haqqında müasir baxışlar". Nisan 15, 2021 tarihinde <https://www.csgroup.az/meqale/maliyye-bazarlari-haqqinda-muasir-baxislar> adresinden alındı

Carmichael, J., & Pomerleano, M. (2002). The Development and Regulation of Non-bank Financial Institutions. World Bank.

CATALIST. (2020, Aralık 17). Primary vs. secondary capital markets – what’s the difference? Şubat 4, 2021 tarihinde <https://www.catalist.co.nz/>: <https://www.catalist.co.nz/info/blogs/primaryvsSecondaryMarket> adresinden alındı

Cheng, X., & Degryse, H. (2010). The Impact of Bank and Non-Bank Financial Institutions on Local Economic Growth in China. *Journal of Financial Services Research*, 37(2), 179-199.

Chuku, E., & Ndanshau, M. (2016). The Non-Bank Financial Intermediaries and Economic Growth, an Empirical Analysis 1967-2011. *Tanzania Economic Review Journal*, 6(1), 1-24.

Costea, A. (2013). Performance benchmarking of Non-Banking Financial Institutions by means of self-organising map algorithm. *East West Journal of Economics & Business*, 16(1), 36-57.

Çelik, M. (2020, Ocak 24). Finans Nedir? Mart 5, 2020 tarihinde www.iienstitu.com: <https://www.iienstitu.com/blog/finans-nedir> adresinden alındı

Ece, N., & Özdemir, F. (2011). Halka Açık Finansal Kiralama ve Faktoring Şirketlerinin Performans Ölçümü ve Analizinde Kullanılan EVA ve TOPSIS Yöntemlerinin Hisse Senedi Değerleri ile Karşılaştırmalı Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48(561), 83-93.

Esmer, Y., & Bağcı, H. (2016). KATILIM BANKALARINDA FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, 17-30.

FINCA Azerbaijan. (2000). Misyon. Mart 2, 2020 tarihinde <https://finca.az/missiya/> adresinden alındı

Fiala, S. (2021, Mayıs 21). MICROCAPITAL BRIEF: FINCA Expands Microfinance Fintech in Uganda, Azerbaijan, Kyrgyzstan. Haziran 11, 2021 tarihinde

<https://www.microcapital.org/microcapital-brief-finca-expands-microfinance-fintech-in-uganda-azerbaijan-kyrgyzstan/> adresinden alındı

Finans.az. (2019, Eylül 4). "Bank olmayan kredit təşkilatları banklara bərabər tutulur". Nisan 2020 tarihinde <https://finans.az/xeber/bank-olmayan-kredit-teskilatlari-banklara-beraber-tutulur-rey.html> adresinden alındı

Finansal Göz. (2017, Şubat 26). Finansal Sistem Nedir?. Mart 28, 2020 tarihinde <https://www.finansalgoz.com/2017/02/finansal-sistem-nedir.html> adresinden alındı

Finansal Planlama Standartları Kurulu. (2015). Financial Planning Competency Handbook. Denver: Financial Planning Standards Board.

Gadirli, M. (2021, Haziran). Python-Projects. 2021 tarihinde <https://124.im/EsTa5em> adresinden alındı

Gupta, A. D., Yesmin, A., & Khan, O. (2013). Growth of Non Bank Financial Institutions over Time and Contribution to Economy: Evidence from Bangladesh. *Global Journal of Management And Business Research*, 13(6), 16-23.

Gurbanova, U. (2015, Haziran 29). "BOKT-lar haqqında hər şeyi bilirik?". Nisan 21, 2020 tarihinde <https://mail.banco.az/az/news/bokt-lar-haqqinda-her-seyi-bilirik> adresinden alındı

Haberso. (2021, Ocak 11). Finans Nedir Bireysel ve İşletme Finansı. Nisan 14, 2021 tarihinde <https://www.haberso.com/haber/3214979/finans-nedir-bireysel-ve-isletme-finansi> adresinden alındı

HangiKredi. (2020, Kasım 11). Kişisel Finans Nedir, Nasıl Yapılır?. Nisan 9, 2021 tarihinde <https://www.hangikredi.com/bilgi-merkezi/kisisel-finans-nedir-nasil-yapilir/> adresinden alındı

Hasanov, E. (2019). Banka dışı finansal kurumlar, Azerbaycan Örneği. *International Conference Of Graduate Students In Economics and Management* (s. 2145-2152). Bakü: Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi.

Hasanova, R. (2016, Mayıs 5). Azərbaycan Mərkəzi Bankının Yaranma Tarixi. Nisan 10, 2020 tarihinde <https://banco.az/az/news/azerbaycan-merkezi-bankinin-yaranma-tarixi> adresinden alındı

Hızır, F. (2016). TÜRK BORÇLAR KANUNU KAPSAMINDA ALIM VE SATIM KOMİSYONCUSUNUN TEMSİL YETKİSİ. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 2867-2890.

Hossain, M., & Shahiduzzaman, M. (2002). Development of Non Bank Financial Institutions to Strengthen the Financial System of Bangladesh. *Quarterly Journal of Bangladesh Institute of Bank Management*, 28(1), 1-21.

Hüseynov, M. (2006). Maliye, Para tedavülü ve Kredi. Bakü: <https://tedris-maliyye.az/images/books//Maliyy%C9%99,%20pul%20t%C9%99dav%C3%BCI%C3%BC%20v%C9%99%20kredit.pdf> adresinden alındı

Hüseynzade, A. (2018). Azərbaycan Cumhuriyeti'nde bankacılık sisteminin faaliyeti üzerinde devlet kontrolü ve normatif-hukuki desteği konuları. Yüksek Lisans Tezi, s.7. Bakü.

Ibrahimov , E., Novruzov , N., & Atashov , B. (2014). Maliye teorisi. Bakü: "Kooperasiya" Yayınları.

ICICI Prudential Life Insurance. (2020, Kasım). What is Life Insurance? Mart 22, 2021 tarihinde <https://www.iciciprulife.com/insurance-library/insurance-basics/what-is-life-insurance.html> adresinden alındı

ING Bank. (2019). Financial institutions. Mart 9, 2020 tarihinde <https://www.ingwb.com/products-services/service-your-operational-needs/services-for-financial-institutions/financial-institutions> adresinden alındı

Investopedia. (2021, Şubat 23). Financial Markets. Mart 25, 2021 tarihinde <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-market.asp> adresinden alındı

Kantawala, A. S. (1997). Financial Performance of Non Banking Finance Companies in India. *The Indian Economic Journal*, 49(1), 86-92.

Kayzen. (2011, Mayıs 13). “Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin əsasları”. Mayıs 4, 2021 tarihinde <https://124.im/IwlM> adresindən alındı

Kayzen. (2016, Mart 10). Bankalar və çeşitləri. Bankacılık işlemleri. Aralık 18, 2020 tarihinde <https://www.kisa.link/PgmX> adresindən alındı

Khalil, A. (2011). Financial Performance of Non Banking Finance Companies in Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 2(12), 730-742.

Kızılkaya, E. (2010). PARA TEORİSİ VE PARA POLİTİKASI. İstanbul: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ.

Kredi Bilgi. (2016, Ağustos 11). Finansal Piyasa Türleri Nelerdir? Ocak 27, 2021 tarihinde <https://www.kredi1.net/finansal-piyasa-turleri-nelerdir/> adresinden alındı

Mahmudov, M., & Guliyev, N. (2011). “Beynəlxalq Maliyyə Münasibətləri”. Bakü: Azərbaycan Devlet İktisat Universitesi.

Mammadov, Z. F. (2010). “Pul, Kredit və Banklar” . Bakü: "Azərneşr" Yayınları.

Mehdiyeva, L., Hasanli, M., Hasanova, A., & Gurbanova, T. (2006). “MALİYYƏ”. Bakü: Bakü İşletmə Universitesi.

Mikayilov , G., & Mukhtarov , S. (2013). Azərbaycan Bankacılık Sisteminin Finansal Analizi: 2006-2011. *Journal Of Qafqaz University*, 1(1), 75-83.

Modern az. (2017, Ekim 18). Banka dışı kredi kuruluşları ve özellikleri nelerdir? Nisan 19, 2021 tarihinde <https://m.modern.az/az/news/146316> adresinden alındı

Novruzov, N., & Hüseyinov, H. (2007). “Maliyyə”. Bakü: Kooperasiya Yayınları.

Offshore Company. (2020, Nisan 15). Offshore Bankacılık Bilgileri. Ocak 9, 2021 tarihinde <https://www.offshorecompany.com/tr/banking/offshore-banking-information/> adresinden alındı

PROFAM A.Ş. (2016, Mayıs). Sigorta Şirketleri. Mart 15, 2020 tarihinde <https://insure.az/companies/list> adresinden alındı

Qafqazinfo. (2019, Kasım 28). "Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası ləğv edildi". Nisan 4, 2021 tarihinde <https://qafqazinfo.az/news/detail/maliyye-bazarlarina-nezaret-palatasi-legv-edildi-270849> adresinden alındı

Rateiwa , R., & Aziakpono, M. J. (2017). Non-bank financial institutions and the attainment of sustainable development goals : could this be the trump card for Africa? *AfricaGrowth Agenda*, 2017(1), 8-13.

Reitix. (2020, Ağustos 30). Finansal kuruluşlar nelerdir?. Ocak 12, 2021 tarihinde <https://www.reitix.com/merak/finansal-kuruluslar-nelerdir/443b1715> adresinden alındı

Rizwan Ch, A., & Semenog, A. (2017). Non-bank financial institutions activity in the context of economic growth: cross-country comparisons. *Financial Markets, Institutions and Risks*, 1(2), 39-49.

Rudiy, K. (2009). "Xarici ölkələrin maliyyə, pul və kredit siyasəti". Bakü: Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi.

Sakyi, P., Ofoeda, I., Yi, J., & Coleman, A. (2014). Risk and performance of non-bank financial institutions. *International Journal of Financial Services Management*, 7(1), 19-35.

Samur, C. (2015). 1997 ASYA KRİZİ ÖNCESİNDE KRİZ ÜLKELERİNİN MAKROEKONOMİK SAĞLAMLIĞI. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 65, 107-174.

Selimler, H., & Taş, C. (2019). Finansman, Faktoring Ve Leasing Şirketlerinin Kredi Yönetim Performansının Topsis Yöntemi ile Değerlendirilmesi: (2015 – 2018). *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 286-306.

Sufian, F., & Chong, R. R. (2009). Determinants of non-bank financial institutions' profitability: empirical evidence from Malaysia. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, 4(2), 91-110.

Süleymanov, E., & Cihan, B. (2013). "Dövlət maliyyəsi". Bakü: Kafkas Üniversitesi.

Tekin , B., & Yener, E. (2020). Banka Dışı Finansal Kurumlarda Karlılık Oranlarını Etkileyen Makro Ve Mikro Düzeydeki Faktörler. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58), 2-33.

Trend Akademi. (2019, Haziran 17). Para Piyasası ve Sermaye Piyasası: Fark Nedir? Mart 15, 2020 tarihinde <https://www.trendekonomi.com/para-piyasasi-ve-sermaye-piyasasi-fark-nedir/icerik-38907/> adresinden alındı

Tunay, B., & Mukhtarov, S. (2015). Azerbaycan Bankacılık Sisteminde Karların Sürekliliği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 243-257.

TURKAU. (2021). Borsa Nedir? Nasıl Çalışır? Mart 18, 2021 tarihinde <https://turkau.com/borsa-nedir-nasil-calisir/> adresinden alındı

Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi. (2011, Haziran 21). Finansal Küreselleşme ve Ekonomik Etkileri. Mart 28, 2021 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/3162/finansal_kuresellesme_ve_ekonomik_etkileri adresinden alındı

Worthington, A. C. (1998). The determinants of non-bank financial institution efficiency: A stochastic cost frontier approach. *Applied Financial Economics Journal*, 8(3), 279-287.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Azerbaycan Cumhuriyeti Finansal Yapısı	31
Tablo 2. Azerbaycan'ın kredi sistemi (1992 Yılı)	34
Tablo 3. Banka sektörünün özet göstergeleri	36
Tablo 4. Sigorta şirketlerinin sigorta primleri ve sigorta ödemeleri (Mayıs, 2021).....	37
Tablo 5. Finansal kurumlara göre ekonomideki yatırım kredilerinin hacmi (mln manat).	40
Tablo 6. Bankacılık sisteminin yıllara göre temel makroekonomik değerleri (mln. manat)	41
Tablo 7. Bankalar bazında temel göstergeler (mln. manat)	42
Tablo 8. Banka dışı kredi kuruluşlarına ilişkin bilgiler, (mln. manat)	44
Tablo 9. Banka Dışı Finans sektörünün özet göstergeleri.....	45
Tablo 10. Kredi kuruluşlarına göre ekonomideki yatırım kredilerinin yapısı (mln. manat).	45
Tablo 11. Analiz’de Kullanılacak Banka Dışı Kredi Kuruluşları	65
Tablo 12: Finansal Performans Kriterleri	70
Tablo 13. 2016 yılı Finansal Rasyoları	71
Tablo 14. 2017 yılı finansal rasyoları.....	71
Tablo 15. 2018 yılı finansal rasyoları.....	72
Tablo 16. 2019 yılı finansal rasyoları.....	72
Tablo 17. 2020 yılı finansal rasyoları.....	73
Tablo 18. CRITIC Ağırlık Değerleri.....	74
Tablo 19. Normalize edilmiş Standart Karar Matrisi (2016 Yılı)	74
Tablo 20. Ağırlıklandırılmış Normalizasyon Matrisi (2016 Yılı).....	75
Tablo 21. Pozitif ve Negatif İdeal Çözüm Değerleri (2016 Yılı).....	75
Tablo 22. Pozitif ve Negatif Çözüme Uzaklık Değerleri (2016 Yılı)	76
Tablo 23. TOPSIS Skorları (2016 Yılı).....	76
Tablo 24. TOPSIS Skorları (2016-2020 Yılları)	77

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Azerbaycan'da kredi sisteminin yapısı (1917).....	32
Şekil 2. Kredi kurumları bazında yatırım kredilerinin yapısı, %'le (31.12.2020).....	46
Şekil 3. BDKK'ların TOPSIS puanlarına göre sıralaması (2016-2020 Yılları)	79
Şekil 4. Yıl ve Kurum bazında ortalama TOPSIS Puanları (2016-2020 Yılları)	80

EKLER

Ek 1. Analiz Aşamalarının Kodları

```
[16]: def data(dataset,opposing):
# Normalization
dataset1=dataset._get_numeric_data()
dataset2=dataset.drop(dataset._get_numeric_data(), axis=1)
df_n = np.array(dataset1/np.sqrt((dataset1**2).sum()))
# Multiply by the coefficient('CRITIC' method)
a = []
for i in dataset1.columns:
    if i==opposing:
        a.append((dataset1[i].max()-dataset1[i])/((dataset1[i].max()-dataset1[i].min())))
    else:
        a.append((dataset1[i]-dataset1[i].min())/((dataset1[i].max()-dataset1[i].min())))
df = pd.DataFrame(a).T
df_crc = (df.std()*(1-df.corr()).sum())/((df.std()*(1-df.corr()).sum()).sum())
for i in range(len(df_n)):
    df_n[i]=df_n[i]*df_crc
# Ideal and Negative Ideal weight
ideal=df_n.max(axis=0)
neg_ideal=df_n.min(axis=0)
z = pd.DataFrame({'ideal':ideal,'neg_ideal':neg_ideal}, index=dataset1.columns)
z['ideal'][opposing],z['neg_ideal'][opposing]=z['neg_ideal'][opposing],z['ideal'][opposing]
# Distance to Ideal and Negative Ideal Points
Ideal_distance = []
Neg_distance = []
for i in range(len(df_n)):
    Ideal_distance.append(np.sqrt(((df_n-np.array(z['ideal']))**2)[i].sum()))
    Neg_distance.append(np.sqrt(((df_n-np.array(z['neg_ideal']))**2)[i].sum()))
# Finding scores
Ideal_distance = pd.Series(Ideal_distance)
Neg_distance = pd.Series(Neg_distance)
score = pd.Series(Neg_distance/(Neg_distance+Ideal_distance), name='topsis_scores')
scores = pd.concat([dataset2, score], axis=1)
print("CRITIC" WEIGHT VALUES\n')
print(df_crc,\n\n','TOPSIS SCORES')
print(scores)
scores.topsis_scores.sort_values( ascending=True).plot.barh();
```

Kaynak: Gadirli, 2021